

МІНІСТЕРСТВО ТРАНСПОРТУ ТА ЗВ'ЯЗКУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ТРАНСПОРТУ

Кафедра «Фінанси транспорту»

О. В. Андрєєва

ГРОШОВИЙ ОБІГ У СИСТЕМІ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИХ
ВІДНОСИН УКРАЇНИ (ІХ – ХХ ст.)

Навчально-методичний посібник

МІНІСТЕРСТВО ТРАНСПОРТУ ТА ЗВ'ЯЗКУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ТРАНСПОРТУ

Кафедра «Фінанси транспорту»

О. В. Андрєєва

ГРОШОВИЙ ОБІГ В СИСТЕМІ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИХ
ВІДНОСИН УКРАЇНИ (ІХ-ХХ ст.)

Навчально-методичний посібник

Київ – 2010

Андрєєва О. В.

Грошовий обіг в системі політико-економічних відносин України (ІХ – ХХ ст.): Навчально-методичний посібник для самостійної та індивідуальної роботи студентів економічних спеціальностей денної та заочної форм навчання – К.: ДЕТУТ, 2010, - 87 с.

Навчально-методичний посібник спрямовано на ефективну організацію самостійної та індивідуальної роботи, а також формування комплексного розуміння змісту курсу «Грошовий обіг в системі політико-економічних відносин України (ІХ-ХХ ст.) у студентів економічних спеціальностей денної та заочної форм навчання.

Посібник розглянуто та затверджено на засіданні кафедри (протокол № від) та на засіданні методичної комісії факультету економіки і менеджменту (протокол № від).

Укладачі: **Андрєєва Олена Володимирівна**, доцент кафедри «Фінанси транспорту»

Рецензенти: **Ільчук Валерій Петрович**, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Фінанси і економіка підприємств» ЧДТУ

Бакаєв Леонід Олександрович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Фінанси транспорту» ДЕТУТ

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Частина I. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ГРОШОВИЙ ОБІГ В СИСТЕМІ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ (IX-XX СТ.).....	6
Частина II. ТЕЗИ ЛЕКЦІЙ.....	9
<i>Тема 1.</i> Виникнення і суть грошей.....	9
<i>Тема 2.</i> Існування власної грошової системи (гривні) в Київській Русі та її зв'язок в грошовому обігу з іншими іноземними монетами.....	13
<i>Тема 3.</i> Грошово - банківське господарство в середньовічній Європі.....	20
<i>Тема 4.</i> Формування грошово-банківської системи Київської Русі.....	31
<i>Тема 5.</i> Особливості грошей в період існування Польсько-Литовської держави (XIV – XVII ст.).....	36
<i>Тема 6.</i> Грошове господарство козацько-гетьманської доби.....	42
<i>Тема 7.</i> Гроші та банківництво України у складі Російської імперії.....	46
<i>Тема 8.</i> Грошовий обіг на західноєвропейських землях у складі Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії.....	52
<i>Тема 9.</i> Грошова система Української Народної Республіки.....	54
<i>Тема 10.</i> Гроші України у складі СРСР.....	59
<i>Тема 11.</i> Формування грошової системи України після 1991 р.....	65
Ключові терміни та поняття.....	69
Частина III. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ.....	77
Частина IV. ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ.....	78
Критерії оцінювання знань студентів.....	86
Список рекомендованої літератури.....	87

ВСТУП

Кожна незалежна та самостійна держава прагне зміцнення своєї грошової системи, підвищення ролі грошей у суспільних відносинах. Гроші відображають внутрішнє становище держави, його економічну силу чи слабкість. Повіdomляють про політичне життя, історію, ідеологію. Україна має давні традиції грошового виробництва й обігу, адже за свою багатовікову історію неодноразово виготовляло власні гроші.

Дисципліна «Грошовий обіг в системі політико-економічних відносин України IX – IX ст.» приділяє особливе значення вивченню історію грошей і грошового обігу, історію виникнення та функціонування грошових систем, проведенню грошових реформ, їх результатом з античних часів до сьогодення. Вивчення історії грошей розглядається в контексті історичних подій, суспільно-політичного та економічного життя.

Навчальний посібник складається з десяти тем, матеріал яких подається з дотриманням тематико-хронологічного принципу. Перевірці і закріпленню знань сприяють вміщені наприкінці кожної теми «Контрольні питання», а також «Ключові терміни та поняття»

Предметом дисципліни «Грошовий обіг в системі політико-економічних відносин України IX – IX ст.» є історичний процес появи розвитку трансформації і взаємодії грошей на різних етапах еволюції суспільства.

Історія грошей тісно пов'язана з історією господарства, економічною історією, історією економічних вчень, історією фінансів, нумізматиною тощо.

Методологічною основою цієї навчальної дисципліни є ретроспективні та сучасні теорії грошей провідних шкіл і напрямків економічної науки.

Методами пізнання грошей в історичному вимірі є наукова абстракція, гіпотеза, індукція, дедукція, аналогія, системність тощо.

Інформаційною базою навчальної дисципліни є наукова монографічна і періодична література, законодавчі акти держави, архівні та музейні матеріали.

Категоріями і поняттями курсу є: гроші, функції грошей, грошовий обіг, монета, паперові гроші, позичковий капітал, процент, кредит, комерційні банки, лихвар, грошово-банківське господарство, грошово-кредитна система, грошова емісія, грошова реформа, грошово-кредитна політика, валюта, девальвація, ревальвація, деномінація, інфляція, банкнота, казначейський білет, асигнація тощо.

Роль та значення навчальної дисципліни полягає в тому, що вона досліджує і вивчає економіку держави, розвиток внутрішньої і зовнішньої торгівлі тощо певного періоду історії суспільства, а також, при вивченні історії грошей, виявляє характер державності країни.

Частина I. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ГРОШОВИЙ ОБІГ В СИСТЕМІ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ (IX-XX СТ.)

Змістовий модуль 1. Грошовий обіг в системі політико-економічних відносин України з часів античності до середньовіччя.

Тема 1: Виникнення і суть грошей.

Вступ. Предмет, завдання і зміст курсу. Методологічні особливості його викладання. Зв'язок з іншими дисциплінами.

Необхідність грошей. Сутність грошей як загального еквівалента. Історичний розвиток форм вартості та грошей. Раціоналістична та евалюційна концепція походження грошей. Історичні форми грошей: товарні гроші, монетні гроші, паперові гроші, електронні гроші. Еволюція та основні функції грошей.

Тема 2: Існування власної грошової системи в Київській Русі та її зв'язок в грошовому обігу з іншими іноземними монетами.

Виникнення і формування грошових систем в Українському Причорномор'ї. Аутентичні грошові системи грецьких міст-колоній – Ольвій, Ніконій, Феодосії, Керкінітиді, Німфеї, Тири (VII – V ст. до н.е.). Грошове господарство Боспорського царства (V – IV ст. до н.е.). Гроші та банківництво в Ольвії. Гроші Херсонеса.

Тема 3: Грошово – банківське господарство в середньовічній Європі.

Монетна емісія варварських королівств: вандалів, свевів, остготів, бургундів, вестготів, лонгобрдів, франків, англосаксів (V – VII ст. н.е.). Особливості варварського карбування монет, та їх політико-праклатичне значення. Епоха феодального денарія (VIII – X ст. н.е.). Домінування срібного монометалізму. Період гроша, флорина, поява талера (XII - XVI ст.). Відновлення біметалізму. Вплив карбування монет Північної і Середньої Італії на розвиток інших європейських грошових систем. Талер – перші світові гроші. Розвиток банківництва у Середньовічній Європі. Перші торгівельні дома, кредитні союзи, банки. Вплив християнської релігії на розвиток банківської справи.

Тема 4: Формування грошово-банківської системи Київської Русі

Вплив іноземних грошових систем на формування грошового обігу в Давньоруській державі. Товари-посередники (товаро-гроші) Київської Русі (VIII–IX ст.). Грошова система Київської Русі та її фракції. Формування грошової системи Київської держави. Карбування перших монет держави Київська Русь (златники та срібники). Гривна – основний елемент грошової системи Стародавньої Русі. Види гривен. Розвиток грошових відносин Київської Русі до монгольського періоду.

Характеристика політико-економічних відносин, існуючих на теренах українських земель в період другої половини XI – XIV ст. Гривня – основний елемент грошового обігу. Регресивний стан торгово-економічних відносин на теренах України, як наслідок татаро-монгольського іга; безмонетний період.

Тема 5. Особливості грошей в період існування Польсько-Литовської держави (XIV – XVII ст.).

Політико-економічна характеристика Київської Русі в період її перебування під ігом татаро-монголів. Скорочення внутрішніх та зовнішніх торгових відносин. Зупинка розвитку грошових відносин. Безмонетний період в Україні (XII–XIV ст.). Основні риси грошового обігу в Україні в XIV – XV ст. Надходження перших монет на територію Галицької Русі та Волинь з країн Центральної Європи. Руські гроші карбовані у Львові. Діяльність Львівського монетного двору. Уніфікація монетної системи Речі Посполитої.

Змістовий модуль 2: Грошовий обіг в системі політико-економічних відносин України в період XVII–XXI ст.

Тема 6: Грошове господарство козацько-гетьманської доби

Грошовий обіг у середовищі Українського козацтва. Проблема власної грошової одиниці для козацького війська. Грошовий обіг в Україні після союзу з Московією. Грошові реформи Московського Царства 1534 р., 1629 – 1676 рр.. Реформа Петра I (1698 – 1718 рр.). Відновлення діяльності Львівського монетного двору (XVII ст.).

Тема 7: Гроші та банківництво України у складі Російської імперії

Перерозподіл українських земель наприкінці XVIII ст. між Російською імперією та монархією Габсбургів. Поширення монетного господарства Російської імперії на терени Лівобережної України. Структура та особливості монетного господарства України як складової Російської імперії. Перші паперові гроші – асигнації Російської імперії. Грошові реформи кінця XVIII – початок XIX ст. Встановлення золотого монометалізму. Розвиток банківської системи Російської імперії. Формування фінансово-кредитної системи України XIX – XX ст.

Тема 8: Грошовий обіг на західноєвропейських землях у складі Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії.

Перерозподіл західноукраїнських земель в 18 ст. та їх перебування у складі Австрійської імперії (з 1867 – Австро-Угорської монархії). Грошовий обіг на західноукраїнських землях у складі Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії. Грошові реформи Австрійської імперії кінці 18 ст. поч. 19 ст. Перші паперові гроші – банкноти у грошовому обігу Австрійської імперії (18 ст.). Встановлення золотого монометалізму в Австро-Угорській монархії.

Тема 9: Грошова система Українська народна республіка (УНР).

Впровадження грошової системи УНР з боку Центральної Ради у вересні 1917 р. Створення українського державного банку. Загальна характеристика елементів грошової системи Центральної Ради УНР. Гроші та банківництво Української держави за часів гетьмана Скоропадського. Реформи Фінансового комітету (1918 р.) з метою зміцнення грошової системи УНР. Створення Державного земельного банку. Грошова система Директорії (В. Винниченко, С. Петлюра). Зміни у грошовій системі УНР, проведення грошової реформи владою Директорії (січень 1919 р.). Приватні і місцеві емісії грошей в період 1918 – 1920 рр.

Тема 10. Гроші України у складі СРСР

Розділення українських земель після Першої світової війни. Створення УРСР та її залучення до складу СРСР (січень 1922 р.). Грошовий обіг на розділених українських землях:

- грошова система українських земель під владою Польщі;
- грошова система українських земель у складі Чехо-Словаччини та Угорщини;
- грошова система українських земель під владою Румунії.

Грошовий обіг на українських теренах під час Другої світової війни.

Емісія німецьким урядом білетів імперських кредитних кас на окупованих територіях. Грошовий обіг в СРСР після Другої світової війни. Грошові реформи 1947 р., 1960 р. і їх наслідки. Загальна характеристика після Другої світової війни.

Тема 11. Формування грошової системи України після 1991 р.

Проголошення України незалежною, суверенною державою (серпень 1991 р.) і створення національної грошової системи. Введення в грошовий обіг України купоно-карбованця. Перша грошова реформа в Україні (1996 р.). запровадження гривні. Основні завдання грошової реформи 1996 р., та її загальна характеристика. Загальна характеристика української національної валюти.

Тема 1. Виникнення і суть грошей.

1. Виникнення грошей.
2. Класифікація грошей.
3. Особливості розвитку грошей на українських землях в епоху античності.

1. Виникнення грошей.

Обмін продукту на продукт, без посередництва грошей, наражається на перешкоди. Обміну продукту на продукт і приводять до того, що за більш-менш розвинутого обміну об'єктивно виникають гроші.

У процесі обміну на певних територіях починали виокремлюватися такі товари, які для кожного народу в певний час були придатні для того, щоби стати грішми. Так, у народів, що жили, із полювання, грішма, природна річ, ставали шкіри й хутра; з вирощування худоби – різноманітна худоба; у хліборобських народів – хліборобські продукти (пшениця, овес, рис і т.д.). У Новій Гвінеї як гроші використовували рабів, у Норвегії – сушену рибу, в Ефіопії – сіль. У Центральній Африці – тканини. У народів, які перебували на нижчому щаблі розвитку, грішми часто було намисто.

Із часом люди зауважили, що найкраще виконувати функції грошей здатні різноманітні метали: залізо, олово, цинк, мідь перебували на ринку як у формі товарних грошей, так і монет.

Завдяки своїм природним властивостям золото і срібло є найбільш придатним для того, щоби бути грішми. Ці метали найкраще можуть виконувати функції грошей та вимірюють ціну товару, по-друге, гроші служать для здійснення різних умов договору з купівлі - продажу товарів і, по-третє, грішми виплачують борги. Основною причиною перемоги золота і срібла над іншими товарами є їхні властивості.

Гроші виникли як природний наслідок зростання товарного обміну, і грішми стали товари, які мали найбільш забезпечений збут. Оскільки металеві гроші – дуже дорогий засіб обігу і суспільство змушене витратити значну частину своєї праці на створення і утримання монет, виникла потреба їхнього здешевлення. У цьому й полягав зміст паперових грошей, які повинні заступати в обігу металеві гроші.

Перші паперові гроші з'явилися в Китаї у VIII ст. З виникнення грошей виник і *кредит*. Той, хто дає в позику гроші, називається кредитором, а сама дія позичання – кредитом.

Спершу гроші давали в позику окремі особи – так звані лихварі. З часом кредитними операціями захопилися храми і торговельні дома. Дуже відомим був торговельний дім Ігібі, який існував у Вавилоні у VII ст. до н.е. Він видавав позики під заставу, здійснював платежі за рахунок клієнтів, брав участь у різноманітних угодах як вкладник чи посередник. Перші банки в сучасному розумінні цього слова виникали у Стародавній Греції, а з неї поширилися на Єгипет часів правління Птолемеїв і Стародавній Рим.

2. Класифікація грошей.

Рис. 1 Класифікація грошей

Загальнодержавні - це гроші, що емітуються державою та обслуговують торгівлю в межах усєї країни. В Україні загальнодержавними грошми є гривня.

Місцевими вважають гроші, емітовані в межах окремих населених територій (область, місто, селище) з метою забезпечення їхніх інтересів у справедливому обміні. Поява місцевих грошей є індикатором погіршення економічного стану в країні, випуску місцевих грошей в Україні був період визвольних змагань 1917-1920 рр. У ті часи практично всюди здійснювалися місцеві емісії (Броди, Золочів, Житомир, Одеса, Проскурів, Тернопіль і т.д.).

У випадках незбалансованого розвитку економіки під впливом війн чи інфляції окремі відомства з метою забезпечення своїх інтересів здійснюють власну емісію відомчих грошей. Умови їх виникнення є такими ж, як і для місцевих грошей, тільки їх обіг поширюється в межах одного відомства (Карбованці Всеукраїнського кооперативного банку (1924 р.), Українського народного кооперативного банку, Українського кооперативного страхового союзу і т.д.)

У періоди поглиблення економічної кризи за невпевненості або відсутності захисту грошового обігу з боку місцевих територіальних органів ініціатива емітування грошей переходить до суб'єктів господарювання (підприємств, спілок, громад). Так виникають *приватні гроші*.

Міжнародні гроші служать насамперед для обслуговування міжнародної торгівлі. Як такі можуть використовуватися гроші однієї з найбільш економічно могутніх держав (США, Великої Британії, Японії) або гроші, створені на основі міжнародних союзів (валюта Європейського Співтовариства – євро).

За *функціональним призначенням* розрізняють гроші обігові, кредитні, ювілейні та пробні.

Обіговими є гроші, що призначенні та повністю задовольняють усі вимоги обміну, мають найкращі властивості за конкретних умов.

Кредитні гроші – це засоби розрахунку за конкретно визначених умов, коли контрагенти, які їх одержують, вірять у можливість використати їх як платіж у майбутньому. Спершу ними були векселі, а згодом стали паперові гроші.

За *матеріалами виготовлення* розрізняють металеві, паперові, пластикові, з інших матеріалів та без матеріального втілення.

Металеві гроші – це монети, для виробництва яких використовували найчастіше золото, срібло, цинк, мідь, нікель, алюміній, залізо та сплави на їх основі.

У періоди поглиблення економічної кризи за невпевненості або відсутності захисту грошового обігу з боку місцевих територіальних органів ініціатива імітування грошей переходить до

3. Особливості розвитку грошей на українських землях в епоху античності.

Особливості, зумовлені такими обставинами:

- по-перше, виникнення перших грошей відносять до міст-колоній у Північному Причорномор'ї;

- по-друге, на українських землях не було єдиного державного формування, яке здійснювало б єдину грошову політику та формувало умови для розвитку банківництва;

- по-третє, спостерігалися значні відмінності в розвитку південних і північних територій українських земель, що не сприяло забезпеченню стабільності грошового господарства.

Вирізняють такі три основні етапи історії грошового обігу античної епохи:

1) період обігу кізикінів (од найдавнішого часу до третьої чверті IV ст. до н.е.);

2) період обігу золотих статерів Македонії та інших грецьких держав (від кінця IV ст. до н.е. до I ст. н.е.);

3) період обігу римських монет – денаріїв (від другої половини I ст. н.е. до III ст. н.е., тобто до початку кризи грошового господарства у Давньому римі).

Особливості розвитку грошової системи південноукраїнських земель у той період, а саме: по-перше, основні функції грошей у Північному Причорномор'ї майже завжди виконувала не власна, а іноземна монет; по-друге, монети випускалися не регулярно, а мірою необхідності; по-третє,

поруч із новими емісіями на грошовому ринку завжди були монети попередніх випусків.

У ранній період функція вимірників вартості належала кізикам. Перший період переділяють на два етапи:

1) архаїчний, що охопив час обігу стіло- і дельфіноподібних грошових зливків із бронзи. Стрілоподібні гроші перебували в обігу до початку V ст. до н.е., а дельфіноподібні – до початку IV ст. до н.е.;

2) пізньоархаїчний (класичний), який розпочався литтям круглих повноцінних асів, після чого у першій половині IV ст. до н.е. карбувалися різноманітні срібні та мідні монети.

Другий період історії грошей на південноукраїнських землях називався елліністичним і характеризувався відносною стабільністю грошового обігу, коли карбувалося багато срібних монет, а мідні зберігали стійкість типів і стабільність ваги (III ст. до н.е. – I ст. н.е.). Цей період переділяють на три етапи:

1) ранньоеллістичний (перша половина III ст. до н.е.) – розквіт монетного мистецтва Українського Причорномор'я, особливо Ольвії;

2) етап кризи (друга половина III – перша половина II ст. до н.е.), яка виражалась у припиненні карбування срібних монет, зниженні монетної майстерності, зменшенні ваги розмінної монети. Цей процес супроводжувався також збільшенням типів розмінних монет і використанням їх над карбування і перекарбування;

3) пізньоеллістичний етап (друга половина II ст. до н.е. – перша половина I ст. до н.е.). Цей етап пов'язаний із завоюванням Ольвії скіфами та панування понтійського царя Митридата VI Євпатора. До моменту опанування Ольвією розпочалися налагодження і стабілізація грошового господарства, але це тривало недовго.

Третій римський період у грошовому обігу Українського Причорномор'я, пов'язаний із розширенням економічних і політичних зв'язків Ольвії з римською імперією, вирізняють два основні етапи:

1) псевдоавтономний – час правління імператорів із династії Флавіїв та Антоніїв;

2) провінційний – епоха Северів.

Висновки

1. Гроші виникли внаслідок поділу праці, інтенсифікації розвитку ремесла й торгівлі. Це був вислід еволюційного процесу, який не залежав від волі людей. Гроші існуватимуть доти, доки існуватиме потреба обміну.

2. Відчувши всі незручності бартерного обміну, людство геніально підійшло до виокремлення певного товару із загальної маси. Усі інші товари виражали в ньому свою вартість, а люди легко обмінювали на нього свої товари. Так на ринку з'явилися гроші.

3. Роль грошей у різні часи у різних народів виконували різні товари. Згодом завдяки своїм властивостям це місце посіли метали, і серед них – золото і срібло. Для полегшення обміну їх замінили паперовими грішми.

4. Основними ознаками, за якими можна класифікувати гроші, є територія обслуговування, функціональне призначення, форма, матеріал виготовлення, забезпеченість і відповідність установленим параметрам. Усі вони розкривають сутність грошей та їхню еволюцію.

5. Первинною формою банківництва виступало лихварство. Лихварі – це люди, які надавали позики під високі проценти.

6. Банківські операції у стародавньому світі, крім лихварів, провадили храми, торговельні доми, приватні установи, закорінені у міняльних конторах. За доби античності кредити надавалися переважно на ведення торгівлі, заснування нових підприємств, оплату непередбачених видатків.

7. Основними особливостями грошового обігу на українських землях в античну епоху є наявність на ринку великої кількості іноземних (давньогрецьких і давньоримських) монет, відсутність єдиного емісійного центру та значні відмінності в розвитку господарства і торгівлі між північними й південними регіонами.

8. Осередки емісії грошей на українських землях в епоху античності перебували в містах Північного Причорномор'я. Випуск монет проводився під впливом держав і правителів, які в ті часи володіли нашими територіями.

Контрольні питання

1. Що таке повноцінні гроші?
2. Чому золото і срібло стали основними монетарними металами?
3. Коли й чому виникли паперові гроші?
4. Як можна класифікувати гроші за функціональним призначенням?
5. Опишіть основні форми, через які у своєму розвитку пройшло банківництво.
6. Чим відрізняється діяльність комерційних та іпотечних банків?
7. Які основні етапи грошового обігу мали місце в Українському Причорномор'ї?

Тема 2. Існування власної грошової системи (гривні) в Київській Русі та її зв'язок в грошовому обігу з іншими іноземними монетами.

1. Виникнення і формування грошових систем в Українському Причорномор'ї.
2. Грошове господарство Боспорського царства.
3. Гроші в Ольвії.
4. Гроші Херсонеса.

1. Виникнення і формування грошових систем в Українському Причорномор'ї.

На VII - VI ст. до н.е. припав період масової колонізації греками узбереж Чорного та Азовського морів. Розпросторюючи сюди свої сфери впливу, в пошуках сировини (металів і лісу), хлібу, а також рабів і ринків збуту приходили в Північне Причорномор'я вихідці з Греції та Малої Азії. Тира, Ольвія, Херсонес і Пантікапей протягом перших 3-4 століть свого існування

були політично незалежними. Німфея, Феодосія чи Керкінітида потрапили під вплив Боспорського царства. Більшість міст-полісів у II ст. до н.е. були об'єднані в понтійську державу Митрида VI Євпатора, яка була розгромлена гетськими племенами. Від середини I ст. до н.е. на північнопричорноморські землі поширився вплив римських імператорів. Початок періоду занепаду перших міст на території сучасної України датують III ст. н.е., коли вони були розгромлені варварськими племенами.

Монетне карбування в містах, розташованих на українських землях Північного Причорномор'я, вперше розпочалося в Пантікапеї у другій чверті VI ст. до н.е. Перші литі гроші у формі стріл і дельфінів з'явилися в Ольвії.

У другій половині VI ст. до н.е. на території Одеської області виникло городище Ніконій. Відомо три номінали нікосійських бронзових литих монет. Випуск цих монет пов'язують з іменем скіфського царя Скила. Основним мотивом випуску власної монети для Скила було отримання торговельної та фінансової незалежності. Надалі ніякий володар монет у Ніконії не карбував, хоча поселення існувало до IV – III ст. до н.е.

На зламі VI – V ст. до н.е. зародилося життя в Керкінітиді, яка містилася на території нинішньої Євпаторії. У IV ст. до н.е. Керкінітида увійшла до складу Херсонеської держави.

Початок емісії власних грошей у Керкінітиді датується другою половиною V ст. до н.е. Це були стріло-риби – монети специфічної форми, один бік яких нагадував наконечник стріли, інший – рибу.

На початку IV ст. до н.е. грошовий ринок Керкінітиди заповнили херсонеські монети, які домінували там до 330 р. до н.е. Саме тоді Керкінітида здобула незалежність, яка тривала приблизно 40 років. У той час жодної іноземної монети в обігу в цьому місті не було.

У 290 р. до н.е. місто увійшло до складу Херсонеської держави, припинило карбування монет і перетворилося на виробничий додаток.

На місці скіфського поселення недалеко (17 км) від нинішнього м. Керч у VI ст. до н.е. було засновано Німфей. V – IV ст. до н.е. було періодом розквіту цього поліса. Тоді він вів жваву торгівлю зерном з Афінами. В другій половині V ст. до н.е. Німфей карбував власну монету. Відомо три номінали: драхми, діоболи і геміоболи. На всіх монетах містилося зображення на аверсі жіночої голові, повернутої вліво, на реверсі – виноградної лози і напис NY або NYN.

Карбування монет у Німфеї тривало не більше чверті століття. Місто увійшло до складу Боспорського царства та існувало до III ст. до н.е., поки не було розгромлено готами.

У VI ст. до н.е. на території нинішнього м. Феодосія мілетці заснували поліс, який володів зручним портом та був оточений родючими землями. Феодосія в VI – V ст. до н.е. перетворилася у значний торговельний центр. У першій половині IV ст. до н.е. його було приєднано до Боспорського царства.

Ще за часів незалежності наприкінці V ст. до н.е. у Феодосії почався випуск монет. Це були срібні номінали, на яких на аверсі було зображено голову безбородого божества, а на реверсі – голову бика і напис ΘΕΟΔΕΟ. Наприкінці III ст. до н.е. Феодосія випустила мідні монети із зображенням

богині Афіни. Типологічно ці монети тісно пов'язані з афінськими, що пояснюється економічними зв'язками двох міст.

Феодосія перебувала у складі Боспорського царства аж до його занепаду. У IV ст. н.е. вона була розгромлена гунами, а в VI ст. н.е. її захопили хазари.

Тиру було засновано у другій половині чи в кінці VI ст. до н.е. на території нинішнього м. Білгорода-Дністровського. Цей поліс був центром, через який велася транзитна торгівля між західними і східними містами Північного Причорномор'я.

Монетна справа Тири почалася з емісії у другій половині IV ст. до н.е. срібних драхм із зображенням голови богині Деметри та бика, що буцається. Зображення на монетах супроводжувалося написами ΤΥΡΑΝΟΝ або ΤΥΡΑ.

Протягом II – першої половини I ст. до н.е. в місті випускалися мідні монети, на яких були зображені різноманітні грецькі боги та їхні атрибути. Припинилася емісія внаслідок розгрому Тири гетськими племенами.

За правління римського імператора Доміціана (81 – 96 рр. н.е.) Тира перейшла на римську монетну систему.

2. Грошове господарство Боспорського царства

Боспорську державу було утворено на початку V ст. до н.е. Це був союз міст Східного Криму та Північного Кавказу. Заснований мілетцями у VI ст. до н.е. в межах нинішнього м. Керч, він одним із перших в Європі почав емісію власних грошей.

Перші монети в Пантікапеї було відкарбовано близько 530 р. до н.е. На них з одного боку було зображено голову лева, що свідчить про вплив Мілета, а з іншого – втиснутий квадрат, переділений на чотири менші. Вони вироблялися із срібла за егінською монетною системою і відповідали геміоболам, тріоболам, тетроболам і драхам. Окрім них, зі срібла карбувалися тетартеморії – найдрібніші монети, що важили 0,34 – 0,45 г і містили зображення мурашки.

Близько 490 р. до н.е. Пантікапей перейшов на перську монетну систему (норма драхми – 5,45 г), а з 40 р. до н.е. почався період утворення Боспорської держави. Однією з версій об'єднання є релігійний мотив. Тому від 480 р. по 438 р. до н.е. в місті спостерігалось паралельне храмове та полісне карбування.

На монетах, що випускалися храмом Аполлона, міститься подібні зображення, але вони доповнені літерами А-Π-Ο-Λ на реверсі. Міське карбування можна було розпізнати за написом Π-Α.

У 438 р. до н.е. в Пантікапеї до влади доступився Спарток I, започаткувавши династію Спартоکیدів. Відтоді припинився випуск грошей храмом Аполлона. На міських монетах напис ускладнився до Π-Α-Ν.

На зламі V-IV ст. до н.е. нівелювалася різниця між храмовим та полісним карбуванням Пантікапея.

Від 393 р. до н.е. сталися нові зміни у грошовому господарстві Боспорської держави: припинилося карбування монет храмом Аполлона, на єдиних срібних монетах того часу (діоболах) на аверсі з'явилося зображення голови бородатого сатира у вінку з листя плюща, яке ототожнюють із

правителем. Тоді ж почалося карбування мідних монет із зображенням голови осетра.

Сатир I проводив активну завойовницьку політику, яка мала на меті обмеження автономії міст Боспорської держави. Це привело до припинення випуску ними власних грошей.

IV ст. до н.е. стало періодом розквіту для Боспору. Він проводив жваву торгівлю (особливо зерном) із Грецією, розвивалася металообробка, активно велось будівництво. Економічний розквіт держави привів до започаткування регулярного випуску золотих монет, який розпочався з 380 р. до н.е. Це були драхми і дидрахми аттичної ваги і статери, що важили 9,1 г.

За існуючим на той час у Пантікапеї курсом золота і срібла (1:13) тяжчі золоті монети можна прирівняти до кізикінів. Таку рівність було встановлено до того, щоби боспорський статер міг вийти на зовнішній ринок, а також зменшити залежність від привізних кізикінів.

Крім золотих, у IV ст. до н.е. тривало карбування срібних та невеликої кількості мідних монет. На зламі IV – III ст. до н.е. Пантікапей перейшов на хіосько-родоську монетну систему (норма драхми – 3,9 г), а відношення між золотом і сріблом установилося на рівні 1:10, що відповідало грецькому. У той період уже спостерігався вивіз цих коштовних металів із Боспору, що згодом стало однією з причин грошової кризи у цій державі.

Протягом II ст. до н.е. всі боспорські царі карбували золоті статери і срібні драхми, дидрахми й тетрадрахми. Це сприяло стабілізації грошового господарства, міське карбування того часу представлене срібними та мідними монетами.

Правління династії Спартоکیدів припинилося приблизно 108 р. до н.е. в результаті повстання Савмака. Наступні понтійські царі карбували золоті й мідні монети.

Золоті монети, якість яких поступово погіршувався, з часом перетворилися на мідні, що зберігали тип статера. Наприкінці свого існування Боспорське царство ще намагалося відродити минулу славу: здійснювалася емісія золотих і срібних монет, дуже інтенсивно працювала карбівня. Але загальна криза античного світу, погіршення якості монет, внутрішня боротьба за престол призвели до припинення у 336-337 рр. монетного карбування. Боспор не зміг вистояти перед навалою варварських племен і потрапив під протекторат гунів, які спалювали навколишні городища й поселення. У кінці IV ст. він приєднаний до Візантійської імперії.

3. Гроші в Ольвії.

На зламі VII – VI ст. до н.е. на території сучасного селища Парутине мілетці заснували Ольвію. Протягом століття вона стала не тільки типовим грецьким полісом, а й вагомим виробничим і торговельним центром.

Найбільш поширеним на території Північного Причорномор'я в період заснування Ольвії був культ бога Аполлона Лікаря. Оскільки атрибутами Аполлона Лікаря були лук і стріли, пожертвування мали вигляд стріл, які

згодом стали виконувати роль грошових знаків. Вони відливалися з бронзи і важили приблизно 5,3 г.

У третій чверті VI ст. до н.е. в Ольвії став популярним культ Аполлона Дельфінія. Цим пояснюється факт виникнення нових грошей у формі дельфінів. Вони перебували в обігу паралельно зі стрілами за співвідношенням 10:6. Важили дельфіни 3 – 3,5 г. Обидва види грошей були результатами приватних емісій. Вони залишалися в обігу до кінця IV ст. до н.е.

У першій половині V ст. до н.е. розпочалося економічне піднесення Ольвії, наслідком якого став полісний випуск грошей у вигляді монет. Близько 480 – 470 рр. до н.е. відбулася емісія бронзових асів вагою 54 – 76 г із зображенням голови Афіни Паллади і дельфіна на одному боці та колеса – на зворотному. Ці аси мали дорівнювати 12 стрілам або 20 дельфінам.

У 440 – 430 рр. до н.е. відбулася емісія срібних монет, на яких на аверсі був зображений Геракл. Важили вони 7,85 - 11,74 г.

З метою припинення функціонування приватних стріл і дельфінів влада міста винесла рішення про цілковиту заміну їх державними монетами. Так у 438 – 410 рр. до н.е. з'явилися аси з написом ΑΡΙΧ та зображенням голови Горгони на одному боці та орла на дельфіні – на зворотному.

Операції купівлі-продажу іноземних валют здійснювалися на спеціальному місці, де відбувалися народні збори (на камені в еклесіастерії). Така практика обміну грошей на агорі походила зі Стародавньої Греції.

Перше карбування монет в Ольвії відбулось у другій чверті IV ст. до н.е. Випуск мідних асів із зображенням голови Деметри, орла на дельфіні та скорочення імен на багатьох із них. Монети з іменами карбувалися від імені приватних осіб, а безіменні – за рахунок поліса.

Паралельний випуск монет – містом і храмами – тривав у 330 - 310 рр. до н.е. Особливістю обігу було одночасне золотих, срібних і мідних монет.

Згодом храмове карбування припинилось, і відбувся поступовий перехід золотих і срібних монет на одну аттичну вагову систему та встановлення співвідношення золота та срібла, подібного до грецького, - на рівні 1:10. Доти срібні монети випускалися за самоською ваговою системою, а раціо було на рівні 1:12,17.

Наступні роки III ст. до н.е. характеризувалися чергуванням емісії срібних і мідних монет, що карбувалися за аттичною монетною системою.

Від початку II ст. до н.е. Ольвія перебувала під впливом скіфської держави, зберігаючи при цьому певну політичну незалежність.

Наприкінці II ст. до н.е. Ольвія потрапила в залежність від понтійського царя Митрида VI Євпатора, за часів правління якого карбувала дрібні мідні номінали. У середині 40-х років I ст. до н.е. місто було розгромлене гетами та заселене знов в останньому десятилітті перед початком нової ери.

У 30-х років III ст. Ольвію розграбували готи, а на початку наступного століття місто припинило існування.

4. Гроші Херсонеса

Наприкінці V ст. до н.е. (422-421 рр. до н.е.) на березі Карантинної бухти нинішнього Севастополя, заснувало містечко – Херсонес.

В 390-380 рр. до н.е. початок емісії грошей у Херсонесі. Срібні та мідні монети, які містили на аверсі зображення голови богині Діви, повернутої вліво, а на реверсі – риби і палиці, повернутих вправо, та напис ХЕР або ХЕРΣ, що означав скорочення назви міста.

Перші срібні херсонеські монети випускалися за перською ваговою системою. В місті карбували тетраболи, діоболи та геміоболи. Щодо мідних монет, то це були лепти й халки.

У 350 – 330 рр. до н.е. протягом 18 років здійснювався випуск мідних монет (дихалків) із зображенням квадриги на одному боці та воїна, який озброєний списом і щитом, стояв на колінах. Щорічний випуск цих монет позначався послідовними буквами грецького алфавіту від Α до Σ.

Від середини IV ст. до н.е., за винятком періоду правління олігархів, на херсонеських монетах почали зазначати імена членів колегії номофілаків (стражів закону). Вона складалася з трьох осіб на чолі з діюкетом, які виносили законодавчі пропозиції на розгляд народних зборів.

На кінець IV – початок III ст. до н.е. припав період найбільшого розквіту Херсонеса. Поряд із сільським господарством, в якому переважали виноградарство і виноробство, швидко розвивалося будівництво. Однією з будівель у центрі міста став монетний двір.

У той час у Херсонесі карбувалися мідні і срібні монети, на яких було зображено Діву. У 230 р. до н.е. емісія великих срібних номіналів припинилася. Надалі карбувалися лише дрібні срібні монети, що доповнювалися мідними.

Карбування срібних монет у великих розмірах відновилося наприкінці II ст. до н.е. Зображені на них Аполлон, Гермес і ріг достатку, на думку дослідників, свідчать про економічне й культурне піднесення в житті міста. Це були останні автономні випуски монет Херсонеса.

Під час понтійської чи боспорської залежності на херсонеських монетах зображали основну міську богиню Діву з її атрибутами.

Після втрати автономії замість колегії номофілаків функції відповідального за карбування монет виконував один міський чиновник (можливо, діюкет). Також паралельні випуски міських і храмових монет. Якщо на монеті містився напис, що означав назву міста, міської громади, ім'я магістрата, то емісія проводилася від імені міста. Якщо ж на монетах була монограма, що означала ім'я богині Діви, то їхній випуск фінансувався храмом.

У 46 – 45 рр. до н.е. за розпорядженням римського імператора Цезаря Херсонес дістав свободу – «першу елевтерію». Ця подія знайшла відображення в написах на монетах – ΕΛΕΥΘΕ. Ця свобода означала, що місто залишилося під протекторатом Боспорської держави, але зберігало право видавати декрети від імені полісних органів управління. Карбувати монети.

Римсько-боспорська війна середини I ст. н.е. спричинила перехід міста під владу Риму, який контролював також випуск грошей.

Випуск золотих монет відображав певну автономію Херсонеса у складі Римської імперії. У 144 – 145 рр. місто дістало назву «другу елевтерію», що знайшло відображення на монетах у вигляді напису ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ (або ХЕР) і ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ на різних боках. Отримана свобода означала, що Херсонес не мав права вести самостійну зовнішню політику, але зберігав внутрішню автономію, що проявлялося в існуванні власних інститутів і магістратів, праві діяти на основі місцевих законів, карбувати монети, збережені права власності на землю та зібрані податки. У місті постійно перебувало римське військо, яке, з одного боку, мало захищати місто, а з іншого – утримувати позиції Риму в регіоні.

Емісія грошей у Херсонесі призупинилася до кінці VII – початку IX ст., хоча місто зберігало деяку незалежність. Відбувалися спорадичні випуски грошей. Місто з 834 р. стало центром одного з візантійських військово-адміністративних округів – феми Кліматів. На монетах містилися зображення імператорів, співправителів, різноманітних типів хрестів, імена або монограми володарів, їхні титули.

Випуск монет був більш або менш регулярним, хоча в XI ст. спостерігалися деякі перерви.

У XIII ст. Херсонес переживав набіги монгольських і татарських ханів. У середині століття місто перейшло під контроль генуезців, які вели торговельні справи у Криму, але поступово занепадало. У 1399 р. воно було спалене ханом Едигеєм, ще деякий час було рибальським поселенням, а в першій половині XV ст. вмерло.

Висновки

1. Кожне місто Українського Причорномор'я намагалося здійснювати емісію власних грошей. Цей факт був підтвердженням економічної самостійності, високого розвитку ремесел і торгівлі. Започаткував монетне карбування Пантікапей у VI ст. до н.е., а найдовше, аж до XII ст., випуск грошей тривав у Херсонесі.

2. Монети в містах Північного Причорномор'я виготовлялись із бронзи, міді, срібла й золота литтям або карбуванням. Вибір монетної системи залежав від того, вихідці з якого поліса заснували місто, а також від популярності певних грошових одиниць у Середземномор'ї. Утвердження панівної ролі Риму в цьому регіоні привело до масового переходу причорноморських міст на римську монетну систему.

3. Формування грошових систем міст Північного Причорномор'я здійснювалося під впливом релігійних чинників. Це проявлялося, зокрема, у храмовому карбуванні монет у Пантікапеї, випуску литих стріл і дельфінів, як пожертвувань, в Ольвії, зображень Діви з її атрибутами, як головної богині, на херсонеських монетах.

4. Монети міст Північного Причорномор'я містили зображення місцевих, грецьких і римських богів, їхні атрибути, портрети міських і римських правителів, монограми осіб, які фінансували їхній випуск, назви полісів і номінали. Відповідальність за емісію несли

колективно (номофілаки, колегія Семи) або індивідуально (архонт, цар чи імператор).

5. Випуск монет у містах, що входили до складу Боспорської держави (Панктікапей, Німфей, Феодосія) перебував під суворим наглядом правителем. Спершу то були боспорські, згодом – понтійські царі, а з I ст. до н.е. – римські імператори. На монетах це відображалось через відповідні портретні зображення й написи, які означали імена й титули володарів.

6. Керкінітида та Ольвія залишили свій слід у світовій економічній історії через випуск грошей нестандартної форми – керкінітидських стріло-риб та ольвійських стріл і дельфінів. Щоби припинити таке приватне карбування, з часом міста провели грошову реформу і замінили ці знаки вартості на литі аси.

7. Стародавня Греція мала вплив не тільки на емісію монет, але й на банківництво Північного Причорномор'я, адже саме з Еллади походить практика заборони обігу іноземних монет на території певного полісу. Свідчення про це можна знайти в ольвійському декреті Каноби, що датується першою половиною IV ст. до н.е. Крім цього, він містить перші згадки про валютні курси.

8. Єдиним північнопричорноморським містом, яке продовжувало випускати власні гроші в епоху середньовіччя, був Херсонес. Ознак автономності у складі Візантії. Це проявлялося, зокрема, у карбуванні, згодом литті, монет із зображеннями імператорів та символів християнства.

Контрольні питання

1. Який вплив мала Римська імперія на випуск грошей у містах Північного Причорномор'я?
2. Хто фінансував емісію монет у Панктікапей в V ст. до н.е.?
3. Як називалася колегія, що відповідала за випуск грошей у Херсонесі?
4. Чим можна пояснити припинення карбування монет у Херсонесі?
5. Які зміни стались у грошовому обігу Ольвії у V ст. до н.е.?
6. Як здійснювався контроль за монетним карбуванням у містах, що входили до Боспорського царства?

Тема 3. Грошово - банківське господарство в середньовічній Європі.

1. Варварські наслідування римських монет у Європі.
2. Епоха феодального денарія.
3. Період гроша і флорина, поява талерів.
4. Розвиток банківництва в середньовічній Європі.

1. Варварські наслідування римських монет у Європі.

Падіння Західної Римської імперії (476 р.) знищеної навалою варварів, ознаменувало початок нової сторінки в історії Європи – епохи середньовіччя. Впродовж другої половини IV – V ст. тут наростали кризові явища, пов'язані

з недостатнім рівнем розвитку економіки та подальшим пануванням натурального господарства.

Основні періоди історії монетної справи і грошового обігу середньовічної Європи:

- 1) монета епохи мандрівки народів, варварське карбування у ранньому середньовіччі (середина V – середина VIII ст.);
- 2) грошове господарство періоду розвиненого середньовіччя, епоха феодального денарія (середина VIII – кінець XIII ст.);
- 3) період великих грошових реформ в Європі, епоха гроша та флорина (XIII – XIV ст.);
- 4) час стабілізації монетних відносин у країнах Західної Європи, початок періоду талера (XV – початок XVI ст.).

Початок монетної емісії варварських королівств припав на останні десятиліття існування Західної Римської імперії.

Монетне карбування варварських королівств було організоване за римським зразком. Основною грошово-ваговою одиницею монетної системи, що складалася з золотих, срібних і мідних (бронзових) номіналів, залишався фунт (лат. *Libra*), що дорівнював 327,45 г. Головною золотою монетою був запроваджений імператором Константином (306-337 рр.) замість ауреуса солід. У середньовічній Європі ця монета мала назву «безант», а на Русі – «златник».

Основною причиною карбування власних монет у германських королівствах Західної Європи було зменшення, а згодом і припинення, емісії римських монет, які виконували на ринку функції засобів обігу, платежу і нагромадження скарбів.

Карбування монет племенами варварів

Племена	Період	Територія проживання
Свеви	V ст. н.е.	Галісія (Нині Португалія і Північна Іспанія)
Вестготи	V ст. н.е.	Південно – Західна Галлія
Вандали	V ст. н.е.	Північна Африка
Остготи	кінець V- поч. VI ст.	Італія
Франкі	кінець V- поч. VI ст.	Італія
Бургунди	кінець V- поч. VI ст.	Бургундія
Англо-сакси	середина VI ст.	Саксонія

- 1) **Свеви.** Скромне за масштабами монетне виробництво свевів велося лише з використанням золота і срібла. Золоті соліди й трієнси карбувалися за римським зразком. У 585 р. король свевів Андека був розгромлений правителем вестготів Леовігільдом. Відтоді монетне карбування свевів припинилось.

2) **Вестготи.** Монетну емісію у королівстві вестготів було започатковано за часів панування короля Гезаліха (507-511 рр.). Перші вест готські монети карбувалися за римськими чи візантійськими зразками. Переважно це були золоті трієнси, рідше – соліди. Характерною особливістю монетної справи у вестготів була її децентралізація. Вже перші емісії трієнсів містили знаки монетарень, що перебували у Бордо, Тулузі та Нарбонні.

3) **Вандали.** Правителі королівства вандалів започаткували власне монетне виробництво наприкінці V ст. Король Гунтамунд (484-496 рр.) вперше відкарбував срібну силівку з власним зображенням та іменем. Випускалися також половина і чверть силівки. На цих монетах вміщено позначення їхньої вартості у денаріях: 100,50 та 25. Монети двох останніх номіналів карбували наступники Гунтамунди королі Тразамунд (496-523 рр.), Гільдеріх (523-530 рр.) та Гейламір (530 – 534 рр.). Крім срібних номіналів, вандали карбували й трохи бронзових монет. Недостатня кількість нумізматичних джерел, труднощі з їх атрибуцією не дають можливості в повному обсязі відтворити монетни системи вандалів. Можна припустити, що силівка номінальною вартістю 100 денаріїв відповідала 250 нуміям.

4) **Остготи.** У монетній системі остготів був присутній весь набір тогочасних золотих, срібних та бронзових номіналів. Цьому сприяв високий рівень розвитку товарно-грошових відносин на території Італії. Перші остготські монети відкарбував Теодоріх 489 р. в Мілані. Згодом монетні двори було відкрито у Римі та Равенні. Золоті соліди, семіси, трієнси та срібні монети остготських королів зовнішнім оформленням та метрологічно повністю відповідали візантійським аналогам. На грошовому ринку італійських земель були присутні також різноманітні бронзові номінали: поліси (40 нуміїв), півполіси (20 нуміїв), деканумії (10 нуміїв), пентанумії (5 нуміїв) та мініми (2,5 нумія).

5) **Франки.** Монетне карбування у франківській державі розпочалося дещо пізніше, ніж в інших варварських королівствах. Основною грошовою одиницею залишався золотий солід, однак емітувалися переважно трієнси. До 584 р. вартість соліда вагою 4,54 г складала 24 силівки. Відповідно трієнс (1,52 г) дорівнював 8 силівкам. У 584 р. вартість соліда і трієнса зменшилася до відповідно 21 та 7 силіків, а за Хлората II (613 – 629 рр.) солід уже коштував 20 силіків, а його вагу було встановлено на рівні 3,18 г. Новий, галльський солід перебував на ринку до середини VII ст., але карбували переважно трієнси. Через панування натурального господарства, яке не сприяло розвитку торгівлі, випуски срібних та бронзових монет, які мали місцеве значення, були спорадичними й незначними. Перші з них емітувались у VII ст. Це були маленькі, товсті монети вагою 1,1 – 1,3 г. ареал їхнього поширення – Прованс і Фризія. Характерною особливістю монетної справи Франкського королівства стала її децентралізація. На території держави існувало понад 900 монетарень. Найбільш з них функціонували у Марселі, Суассоні, Пуату, Парижі, Реймсі, Орлеані, тулузі, Маастріхті та ін.. Свою продукцію вони випускали нерегулярно, а їхня діяльність відбувалася під час ярмарок, з'їздів феодалів, зборів духовенства тощо. Монету

карбували як з металу, що належав королівській скарбниці, так і з матеріалу замовника.

б) **Англо-сакси.** На монетарних у Кентербері й Лондоні емітували соліди і тріенси пізньоримського зразка. На організацію монетної справи в англо-саксів мали значний вплив античні традиції та франкське карбування. Разом із золотими номіналами випускалися дрібні срібні монети – *скеати*. Карбувалися вони на товстому монетному кружку діаметром близько 10 мм.

2. Епоха феодалного денарія.

У VIII ст. в економічному житті феодалних західноєвропейських держав сталися певні зміни: зміцнення міст, розвиток ремесел і сільського господарства. Це спричинило формування локального ринку, появу ярмарків і щотижневих торгів у містах і містечках. Повноцінне функціонування торгівлі вимагало більшої кількості розмінної обігової повновартісної монети. Все це вимагало вдосконалення монетного господарства, проведення грошових реформ.

Перші нововведення у монетному карбуванні франкської держави були запроваджені 755 р. за Піпіна Короткого (751-768 рр.). Саме тоді у п'ятій статті Вернонського капітуляція було встановлено, що надалі з фунта срібла (327,45 г) слід карбувати 264 денарії (22 лічильні соліди).

Монетну політику короля Піпіна продовжив Карл великий (768-814 рр.). Близько 780 р. було проведено грошову реформу, яка мала вплив на становлення монетних систем країн Західної Європи впродовж усього середньовіччя. Запровадження нової монетної стопи, за якої з фунта срібла карбувалося 20 солідів, кожен з яких налічував 12 денаріїв, а також збільшення ваги фунта майже на чверть (до 480 г). Новий фунт дістав назву «фунт Карла великого» або «каролінзький фунт». Це привело до зростання ваги денарія, яка встановлювалася на рівні 1,75 – 1,8 г.

Важливе місце у процесі реформування монетної справи належало централізації монетного карбування. Статті Тіонвільського капітуляція 805 р. дозволяли карбування монет лише у резиденції імператора.

X ст. стало перехідним до епохи пізнього середньовіччя. На тлі панування натурального господарства в аграрних відносинах спостерігалось поширення нових форм землеволодіння, зростання продуктивності праці, вдосконалення методів і засобів виробництва. Розвиток товарно-грошових відносин вимагав зростання обсягів монетного карбування.

Франція. Денарії (деньє) перших Капетингів карбувалися з високопробного срібла. Згодом проба монетного металу погіршилась, і з XII ст. випускалися лише білонні монети. За Гуто Капета (987 – 996 рр.) вага деньє складала 1,2 – 1,3 г (близько 1 г щирого срібла). З середини XI ст. з паризької марки срібла (244,7529 г) емітували 240 монет цього номіналу. Через постійне псування денаріїв од середини XIII ст. значення цього монетного номіналу в процесі грошового обігу зменшувалось.

Результатом послаблення королівської влади у другій половині IX ст. стала повна децентралізація монетного виробництва і користування правом монетної регалії світськими та духовними феодалами. Лише в результаті

грошової реформи Людовіка IX Святого (1226 – 1270 рр.) з 1262 р. коронні монети дістали право обігу на всій території держави, а монети сеньйорів – лише в їхніх володіннях.

В оформленні французьких феодальних денаріїв довго зберігалися традиції каролінзьких часів.

Німеччина. Після поділу Франкської імперії та утворення Німецького королівства його правителі карбували монету за зразками останніх Каролінгів. Герцог Конрад I (911-918 рр.) започаткував карбування у м. Регенсбург денаріїв, які дістали назву *пфеніги*. Карбування монет цього типу тривало за панування представників Саксонської династії (919-1024 рр.). За Генріха I Птахолова (919-936 рр.) у Східній Саксонії емітувалися вендські пфеніги, характерною особливістю яких були заміна легенд орнаментом, і розплющений гурт монети.

Монетне карбування у Німеччині суттєво зросло за Оттона I (936-973 рр.), який відкрив королівські монетарні у Трірі, Кельні, камбре та інших містах. Видавши «Оттонові привілеї», він суттєво розширив права монетної емісії духовних феодалів. Вони карбували монету у Магдебургу (942 р.), Сенте –Галлені (947 р.), Корве (945 р.), Утрехті (936 р.) та ін.. Децентралізація монетного виробництва та зростання кількості монетних дворів привели до виокремлення чотирьох основних регіонів монетного карбування: Прирейнська область, Фризія, Саксонія та Баварія. Роль загально-німецької монети впродовж тривалого часу виконували кельнські пфеніги імператорського та архієпископського карбування. Це було пов'язане з високою якістю цих монет, а також із наявністю тісних торгових контактів Кельна з Нідерландами та Англією. Це ж сприяло поширенню кельнської лічильно-вагової одиниці – марки, що в різні часи дорівнювала 229,456 – 234,680 г срібла.

У XII – XIII ст. монетне карбування на території Німеччини стало повністю децентралізованим. Емісія монет здійснювалася духовними та світськими феодалами без будь-якого контролю імператорської влади. Пфеніг, який став дрібною неповновартісною монетою, з міжнародного засобу обігу перетворився на регіональний.

Впродовж XI-XII на території Італії вирізилися три основні центри монетного карбування: північна частина, що входила до складу Священної римської імперії, Папська держава у центральній частині Апеннінського півострова та південь Італії разом із Сицилією, де панували норманські правителі, а від 1194 р. – представники династії Штауфенів. На той час північ Італії була найбільш розвиненим регіоном Європи. Більшість монет відповідало потребам грошового ринку і спричинило проведення реформи монетного карбування, результатом якої була поява гроша.

Англія. Карбування денаріїв каролінзького типу на території Англії розпочалось у середині VIII ст. Тут ці монети дістали назву *пенні*. Вперше спільні для всієї Англії пенні та оболі відкарбував король Едуард (957 – 975 рр.). На аверсі цих монет вміщувалось оточене легендою ображення погруддя правителя, на реверсі – хрест. Вага англійських пенні складала 1,02-1,45 г.

Після завоювання Англії нормандцями у 1066 р. англійські пенні поширилися на території Франції, де вони дістали назву *естерлінг*, спрощено – *стерлінг*. Упродовж тривалого часу стабільними залишалися вага (близько 1,3 г) та проба (близько 0,925) англійських стерлінгів. Завдяки високій якості англійські стерлінги були популярними і широко використовувались у міжнародній торгівлі.

Монетна система середньовічної Англії була однією з найбільш упорядкованих у Європі. Тут не відбулося децентралізації монетного карбування, псування монети мало незначні масштаби і чинилося зменшенням ваги стерлінгів.

<i>Правителі</i>	<i>Період</i>	<i>Вага пенні, г</i>
Генріх II	1154 – 1189	1,36 високопробного срібла
Едуард III	1327 – 1377	1,1
Генріх VII	1485 – 1509	0.548

Крім пенні, випускалися також півпенні та фартинги (1/4 пенні).

Процес псування монети привів до появи на грошовому ринку нового виду монет – *брактеатів*. Карбувалися вони на дуже тонких монетних кружках, маса яких коливалася від 1 до 0,11 г, а їх діаметр складав від 12 до 45 – 51 мм. Виготовлялися брактеати з використанням одного штемпеля, так що на аверсі монети підкарбовувалися певні зображення та легенди, а на реверсі – їхні негативні відображення.

3. Період гроша і флорина, поява талерів.

У XII ст. спостерігалися суттєві зміни у політичному та соціально-економічному житті країн Європи. Одним із найважливіших чинників, що спричиняв розвиток товарно-грошових відносин, були хрестові походи. Для їх проведення акумулювалися значні грошові суми, що вилучалися зі скарбів, вони сприяли надходженню до Європи великих обсягів награваних на Сході дорогоцінних металів і розвитку внутрішньої, а надто – міжнародної торгівлі. Функцію міжнародних грошей відігравали зливки срібла та золоті монети окремих країн – візантійські соліди (безанти), арабські динари тощо.

Італія. У процесі грошових реформ був початок виробництва повновартісної срібної монети. Через свій значно більший розмір ця монета дістала назву *гросо* (італ. *grosso* – товстий).

У Флоренції гросо розпочали емітувати 1182 р. зовнішнє оформлення цих монет згодом виявилось зразком для золотих флоринів. У перші половині XIII ст. гросо вартістю 12 денаріїв стали основною монетою Тосканської монетної ліги, до складу якої разом із Флоренцією входили Лукка, Сієна, Піза та ін.

Перші венеціанські гросо були відкарбовані близько 1202 р. за правління дожа Енріко Дандоло (1192 – 1205 рр.). Ці монети, вартістю 24 венеціанські денарії та вагою 2,18 г високопробного срібла (проба близько 965/1000),

дістала назву *матапан*. Вони були широко розповсюджені у Балканських державах та країнах арабського Сходу.

Неаполітанські гроші, вперше відкарбовані 1278 р. за владарювання Карла I, важили близько 4 г – *карліні*. Перші спроби організації монетних систем, що базувалися на золоті, були зроблені у країнах, що мали тісні контакти з мусульманським світом і Візантією. Вже наприкінці XII – на початку XIII ст. норманські королі Сицилії, започаткували карбування невеликих золотих монет під назвою *тарі*.

Близько 1240 р. (за іншими даними – 1252 р.) в Генуї розпочалась емісія *дженовіно* – золотої монети вагою близько 3,5 г. Поширені вони були на ринках Північної Італії, але найбільше – у країнах Близького Сходу, з якими Генуя підтримувала тісні торгові контакти. Зовнішнім оформленням дженовіно нагадували генуезькі срібні денарії. На них вміщували зображення міських воріт і хреста. Започатковане у 1252 р. карбування золотих монет у Флоренції, дістало назву *флоринів*. Карбовані за метрологічним зразком генуезьких дженовіно, вони аж до 1533 р., коли припинилося їхнє виробництво, містили 3,52 г щирого золота. На аверсі вміщено герб міста – стилізоване зображення лілії, що нагадувало назву міст (від лат. *floreo* – квітку) і дало назву новій монеті. На реверсі бачимо зображення небесного покровителя Флоренції св. Іоана Хрестителя. Дуже швидко флорини стали міжнародним засобом платежу та зразками для оформлення інших монет Західної та Центральної Європи. Золотий флорин прирівнювався до 240 срібних денаріїв, що запроваджувало систему біметалізму у грошовому обігу. Однак, через псування розмінних срібних номіналів, а також через зміну рацію між золотом і сріблом це співвідношення порушилось, і флорин став оцінюватися значно більшою кількістю денаріїв.

Навесні 1285 р. (за іншими даними – 1284 р.) розпочалося карбування золотих монет у Венеції. Їхня вага метрологічно була наближена до генуезьких дженовіно та флорентійських флоринів і складала 3,53 г щирого золота – *дукат*. У самій Венеції термін «дукат» означав грошово-лічильну одиницю для позначення сум, виражених у розмінній срібній монеті. Золоті ж монети тут називали цехінами (італ. *зесса* – монетний двір).

Венеціанські дукати (цехіни) широко використовувалися на Балканах, у Середземноморському регіоні та на Близькому Сході. Там же карбувалися їхні наслідування. З 1325 р. монети цього типу емітували в Чехії та Угорщині, з 1331 р. – у Польщі, з 1586 р. – в Північних Нідерландах. З 1559 р. дукат вагою 3,49 г став основною монетою Священної Римської імперії. Авторитет цієї монети був настільки великим, що в Австро-Угорській монархії її карбували до 1915 р., а в Чехії та в Югославії – в період між першою та другою світовими війнами.

Франція. На території Франції монета грошового типу була запроваджена 1266 р. емісією турських грошів - *гро турнуа*, що дорівнювали 12 турським денаріям. Вага цих монет складала близько 4,22 г високопробного срібла (проба 958/1000).

У 1266 р. Людовік IX започаткував виробництво золотих деньє – *екю* вагою близько 4,2 г і вартістю 240 срібних деньє. Це була спроба запровадження біметалізму на грошовому ринку, але карбування золотих екю швидко припинилося. Лише у 1290 р. король Філіпп IV налагодив регулярну емісію золотих монет. Ними стали *роялдори* вагою 3,53 г, що відповідало метрологічним показникам флорентійських флоринів.

У 1360 р. у Франції розпочалась емісія золотих *франків*. Вони важили близько 3,88 г і дорівнювали ліврові, або 20 су (солідам).

Англія. Першу монету грошового типу – *гроут* було відкарбовано за владарювання Едуарда I (1272 – 1307 рр.) у 1279 р. Вартість її складала 44 стерлінги, вага – 5,77 г. На аверсі містилося зображення увінчаної короною голови короля, на реверсі – хрест. Утім, лише 1351 р., за Едуарда III (1327-1377 рр.) розпочалась масова емісія монет грошового типу. Саме тоді було проведено девальвацію стерлінга до 1,17 г і відкарбовано гроти вартістю 4 стерлінги, а також півгроути. Ці монети у великій кількості виробляли монетні двори у Лондоні та Йорку аж до кінця XV ст.

Постійне карбування англійських золотих монет розпочалося 1344 р. Саме тоді король Едуард III за французьким зразком випустив флорин вагою 6,998 г високопробного золота (проба 995/1000).

Німеччина. Політична роздробленість Німеччини, децентралізація її монетної системи, слабкість економічних зв'язків між окремими регіонами та інші причини не сприяли проведенню тут реформ, спрямованих на оздоровлення товарно-грошових відносин. Першими монетами грошового типу, які з'явилися у Рейнській області близько 1330 р. – *турнози* емітувалися на 25 монетних дворах у великій кількості аж до 80-х рр. XIV ст., коли внаслідок значної девальвації їх карбування було припинене. Але на грошовому ринку ці монети перебували до середини XV ст.

Карбування власних золотих монет у Німеччині розпочалось досить пізно. Лише близько 1340 р. було випущено перші імператорські золоті номінали, зразком для яких стали французькі екю.

Період гроша і флорина мав місце і в країнах Центральної Європи. Особливою популярністю тут користувалися празькі гроші, угорські флорини та польські квартинки, що були в обігу й на українських землях.

Епоха великих грошових реформ XIII – XIV ст. мала вирішальний вплив на подальшу історію монетного господарства європейських країн.

XV – XVI ст. це період збільшення видобутку та зовнішніх надходжень дорогоцінних металів. Розвиток зовнішньої та внутрішньої торгівлі спричинив появу нових грошових одиниць, які мали б задовольняти потреби ринку.

Як і в попередній період історії грошового обігу, найважливіші зміни на монетному ринку у XV ст. було започатковано в італійських державах. У 1472 р. дож Венеції Ніколо Троне (1471-1473 рр.) запровадив в обіг новий монетний номінал – *ліру*. Її вага складала 6,52 г срібла 948-ї проби.

Португальське королівство зуміло нагромадити запаси дорогоцінних металів і розпочали активну монетну політику. Король Дуарте I (1433 – 1438 рр.) запровадив в обіг *ескудо* вагою 4,67 г високопробного золота. Він же

розпочав емісію срібного *реала*. Його наступник Альфонс V (1438 – 1481) карбував золоті *крузадо* вагою 3,61 г. Особливістю грошового обігу Португалії було те, що тут паралельно перебували на ринку монети, виготовлені із золота, срібла та міді.

Упродовж XV ст. суттєві зміни відбувалися на грошовому ринку німецьких держав. Імператор Сигізмунд (1433 – 1437 рр.) та його наступники намагалися створити умови для уніфікації монетних систем на всій території держави.

У 1486 р. герцог Тиролю Сигізмунд (1439 – 1496 рр.) розпочав карбування срібної монети, вартість якої відповідала золотому гульдену. Нова монета, вага якої складала 31,85 г, дістала назву *гульдинер*, або *гульденгрошен*. За імператором контроль лише над випуском золотих монет, що спонукало багатьох монетних сеньйорів розпочати емісію срібних монет у своїх володіннях. Так Рудольф Шлік, який 1518 р. (за іншими даними – 1519 р.) разом зі своїми братами у чеському містечку Санкт-Йоахімсталь розпочав широкомасштабне карбування срібних гульденів. Саме від назви містечка, пішла назва монети – *талер*.

За швидкого поширення цього нового типу монети на грошовому ринку Німеччини, імператор Карл I (1519 – 1556 рр.) у 1522 р. видав Нюрнберзький едикт, який регламентував обіг талерів на території імперії.

4. Розвиток банківництва в середньовічній Європі

В епоху раннього середньовіччя банківська справа переживала занепад. Лише з розвитком торгівлі, ремесел і сільського господарства, починаючи з IX ст., в північно-італійських містах спостерігалось економічне відродження.

Для банківської справи середньовічної Італії був характерним високий рівень розвитку безготівкових операцій. Один із способів їх проведення було використання переказного векселя, який набув популярності з XIII ст.

Існували в епоху середньовіччя й міняйли, які провадили обмін грошей. Вексельні операції та безготівкові розрахунки були під жорстким контролем держави і чітко відмежовувалися від позичково-лихварської діяльності. Випадки, коли ці банкіри давали в позику кошти правителям, комунам і приватним особам, засуджувалися державою та каралися законами. З метою припинення такої практики в Венеції у XIV ст. було ухвалено рішення про заміну всіх приватних банків одним державним. Воно було реалізоване у XVI.

Зазвичай гроші під проценти позичали не міняйли, а купці, які об'єднувались у великі компанії. Останні були створені в Римі, Сієні, Флоренції, П'яченці та інші міста. Більшість із них поєднували у своїй діяльності фінансування промислового виробництва, торговельні та банківські операції.

Капітал торговельно-банківських компаній утворювався за рахунок внесків учасників і депозитів. Депозити чітко переділялися на дві категорії:

1) *депозити на поточний рахунок* – вкладалися купцями в банк, де вони обслуговувалися, для проведення безготівкових розрахунків. Цей вид депозитів не приносив вкладникам доходів;

2) *депозити під проценти* приносили досить високі доходи.

Венеціанські документи XII ст. свідчать, що короткостроковий кредит (до одного року) міг надаватися без стягнення процентів. Але по закінченні цього терміну позика починала приносити 20 % річних. Крім того, за неповернення кредиту передбачалася сплата штрафу, що становив подвійний розмір кредиту й нарахованих процентів. У Флоренції на початку XIV ст. процент за звичайними позиками коливався від 10 до 15 %. Із часом від зростання до 20-30%, що залежало від ситуації на грошовому ринку.

У середньовічній Італії існували й морські позики. Купець або судновласник, який вирушив у плавання, отримував у кредитора певну суму. Проценти за такими кредитами були досить високими – так, наприкінці XII ст. вони склали 20-25%, але не річних, а на термін плавання.

Щодо конкретних організаційних форм ведення банківської справи відомо, що 1171 р. у Венеції діюче впродовж кількох десятиліть пайове товариство закритого типу набуло вигляду *депозитного (вкладного) банку*.

За період від XII по XVI ст. всі країни Європи відчували вплив італійських банків. Та й сам термін «банк», який виник десь в XI ст., походить від італ. *banco* – лавка, стіл.

Усі людські моральні кодекси засуджували лихварство. Засуджувала його й церква, зокрема християнська:

- 1) в Євангелії від Луки написано: «Позичайте, не очікуючи назад нічого»;
- 2) у Святому Письмі також є закон Мойсея, що забороняє євреям брати процент від своїх братів (інших євреїв). Християнська церква всіх уважала братами (не тільки євреїв).

Згідно з християнськими канонами лише євреї могли надавати гроші в позику під проценти представникам усіх інших національностей. Усім іншим церковне право це забороняло.

Але розвиток економічних відносин неможливий без кредиту, який, своєю чергою, вимагає сплати процентів, що покликані мінімізувати ризик неповернення позичених коштів. Тому кредитори намагалися різними способами обійти ці заборони, використовуючи такі засоби, як заставу з правом викупу, позики за умови участі в прибутках, оплату повно ціннішою монетою, ніж та, в якій було надано позику.

З огляду на таку ситуацію, церква й держава почали лише обмежувати розмір процентів, що стягувалися за користування позикою. Так, 1545 р. Англії було встановлено максимальну ставку в розмірі 10% на рік. У 1652 р. у Франції. Так обмеження скасували аж у XIX ст.

Ще одним способом виходу з ситуації було заснування в середині XV ст. братами-францисканцями побожних банків.

Перші з них були утворені 1463 р. в Орвієто і 1464 р. в Перуджі. Засновниками таких інститутів стали брати-францисканці. Кошти для надання кредитів збиралися з пожертвувань. Євреї виступали проти таких видів банків, бо це було для них серйозною конкуренцією, але нові побожні банки було відкрито в Пармі, Люсії, Генуї, Вероні, Болоньї та ін. у 70-х роках XVI. Вони були майже в кожному італійському місці. Статутом деяких побожних банків уже було дозволено стягувати 5-7% за користування

позикою на оплату адміністративних видатків. Але кожен із позичальників мусив присягнути, що йому дуже необхідні гроші. Незабаром такі інститути почали засновуватися в Іспанії, Польщі й Німеччині.

Північноіталійська область під назвою Ломбардія була батьківщиною світських банків міських громад, де можна було взяти кредит під заставу цінних речей під 2%. Так були створені перші ломбарди.

Висновки

1. Монетне карбування варварських королівств було організоване за римськими зразками.

2. Характерними особливостями варварського карбування монет є їхнє політично-прокламативне значення, невеликі масштаби випуску дрібних срібних, бронзових і мідних монет, що свідчило про низький розвиток торгівлі, децентралізації емісії, а також деградація монетної справи, що виражалось у примітивному оформленні монет.

3. Наприкінці VIII ст. у королівстві франків Карл Великий провів грошову реформу, що закріпила панування срібного монометалізму, за якого потреби ринку задовольнялися за допомоги високопробних денаріїв та оболів.

4. Епоха феодального денарія характеризувалася домінуванням срібного монометалізму, відсутністю розбудованої системи монетних номіналів, подібними принципами зовнішнього оформлення та метрологічних показників монет різних країн. Постійно погіршувалась якість монет, відбувалася повна децентралізація їхнього карбування.

5. У XIII – XIV ст. відновилася система біметалізму, в якій гріш був основною срібною, а флорин – основною золотою монетами.

6. На початку XIV ст. у чеському містечку Санкт-Йоахімсталь почалося карбування срібних монет – талерів. Згодом вони стали загальновизнаними міжнародними монетами, які послужили основою для формування низки національних грошових систем і з певними змінами домінували на монетному ринку багатьох країн аж до XX ст.

7. Жвава торгівля стала основною причиною відродження банківської справи в XI ст. Банківські операції переважно провадили торговельні дома, утворені в містах Північної Італії. Вони не тільки обслуговували внутрішній ринок, а й надавали кредити королям і великим феодалам у всіх європейських країнах від Італії до Англії.

8. Вагоме місце в розвитку кредитних відносин у середньовічній Європі посідала християнська релігія. Біблія забороняла стягувати проценти за позиками, що стримувало ефективний розвиток економіки та залишало місце для лихварів-євреїв. Лише в XIV ст. церква відмовилася від кардинальних заходів, але далі встановлювався максимальний розмір процентів за кредитами.

Контрольні питання

1. Які варварські племена карбували золоті монети? Як називалися ці монети?
2. Як називалися англійські денарії?
3. Охарактеризуйте період гроша і флорина на французьких землях.
4. Який вплив мав талер на грошові системи західноєвропейських країн?
5. Якими аргументами керувалася християнська церква, забороняючи брати плату за кредит?

Тема 4. Формування грошово-банківської системи Київської Русі

1. Вплив іноземних грошових систем на формування грошового обігу в Давньоруській державі.
2. Виникнення та еволюція гривні.
3. Карбування монет руськими князями.

1. Вплив іноземних грошових систем на формування грошового обігу в Давньоруській державі

Київська Русь – перша українська держава. Розвиток і функціонування держави визначалися товарно-грошовими відносинами, станом внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Це, своєю чергою, залежало від ефективності та якості грошово-кредитної системи.

Усе це в сукупності стимулювало появу і розвиток національної валюти у вигляді гривні, виникнення якої було об'єктивною необхідністю.

Розвиток грошових систем на українських теренах пов'язані з торгівельною діяльністю населення.

Торговці-русичі торгували у Царгороді, їздили в Чорну (Кавказьку) Болгарію, Хозарію, Дагестан, міста Малої Азії, Александрію. Особливо активною була торгівля Київської Русі з Візантією. З Греції в Україну-Русь привозили золото, вино, дорогоцінні прикраси. У зворотньому напрямку продавали хутро, віск, мед, челядь (невільників).

Обмін на українських землях тривалий час здійснювався за допомоги іноземних грошей і натурообміном. Шкури, зерно, хутро, віск та інші продукти не могли довго бути засобом обігу, бо їм властиві всі вади й незручності, які виникають в обмінних відносинах на натурально-речовій основі. Натуральні розрахунки поступово витручувалися грошовими одиницями. Так, арабські дирхеми майже два століття користувалися довірою у слов'ян-українців.

Дирхем – срібна арабська монета, запроваджена наприкінці VII ст. (близько 692-696 рр.). Початкова маса дирхема – 3,9 г, вартість – 1/10 динара. Згідно з каноном ісламу на монеті не було зображень. Ці монети часто називали куфічними – від особливого виду письма, яке виникло в містах аль-Куфі та аль-Басра наприкінці VII ст.

Висока якість дирхема сприяли тому, що ця монета швидко поширилася на всій території Арабського халіфату від Індії та Басрії аж до Іспанії.

Період найбільшого поширення дирхемів на території Західної, східної та Північної Європи – початок IX – середина X ст. У давньоукраїнських письмових пам'ятках дирхеми згадувались як куни і ногати. Карбований з особливо високопробного срібла дирхем називався *ногатою* (від араб. нагд – добрий, повноцінний). Звичайний дирхем мав назву *куна*. Ця назва пов'язана з давньоукраїнською міноювою практикою, коли цінні шкурки куниць виконували роль грошей і срібна монета куна була еквівалентом шкури куниці. Обрізана арабська монета куна була еквівалентом частини куни називалася *різаною*. Найдрібнішою платіжною одиницею була *вивериця* (векша, білка). Вона відповідала виправленій шкурі білки-вивірки і найменшим частинам дирхемів.

На початку XI ст. вичерпалися поклади срібла в арабських країнах і це стало причиною псування дирхемів. Криза срібла спричинилася до появи білонних та мідних монет. Подальша еволюція дирхемів вийшла за хронологічні межі їх обігу на українських землях, оскільки в Україні-Русі виникла своя грошова національна одиниця.

Крім арабських, на давньоруські землі надходили візантійські та західноєвропейські монети. Саме візантійські соліди стали прототипами для майбутніх монет руських князів.

В IX ст., на територію Давньоруської держави почали потрапляти західноєвропейські денарії. Серед них були німецькі пфеніги, англосаксонські пенні, угорські та чеські денарії. На початку XII ст. їхнє надходження на Русь припинилося, що пояснюється зниженням їхньої якості, а отже, й небажанням приймати їх як платіж за торговельними угодами.

Використання іноземних монет у грошовому обігу Київської Русі свідчить про те, що господарство на українських землях розвивалося в системі взаємодії багатьох країн.

2. Виникнення та еволюція гривні

В основі грошової системи Київської Русі лежала *гривня*. Її назва, як гадають дослідники, походить від прикраси із золота чи срібла у вигляді обруча, яку носили на шиї (на загривку). За іншою версією, гривня спершу означала голову худоби (гриву), що виконувала роль еквівалента в процесі обміну.

Гривня мала кілька значень. Лічильна гривня кун становила певну суму кількості монет, вагова (гривня срібла) містила точну вагу срібла, а монетна була конкретним зливком срібла певної встановленої форми і ваги.

В X-IX ст. вага гривні залежала від ваги арабського дирхема, який називався куною і важив 2,73 г. Отже, вагова (68,22 г) і лічильна гривні дорівнювали 20 ногатам (3,41 г), 25 кунам та 50 різаним (1,36 г). Крім того, найдрібніші грошові одиниці виверці (векші) складали 1/3 різаної. У наступному столітті загальноруська грошова система переділилася на південну (засновану на візантійській літрі) й північну, в основі якої лежав західноєвропейський дена рій. З наступної редакції Руської Правди видно, що в XII ст. гривня, що складала 51 г, відповідала 20 ногатам, 50 кунам.

Після припинення недовгочасного карбування давньоукраїнських монет (златників і срібляників) та скорочення надходження закордонних монет грошима у Київській Русі служили великі нерозмінні зливки – монетні гривні. Сировиною для їх виготовлення були чужоземні монети. Згодом, коли ввезення останніх на територію Київської Русі припинилося, почався «безмонетний» період. Основними засобами платежу й накопичення стали саме гривні – зливки срібла.

Відомо кілька типів гривень, названих за місцем їхнього виготовлення чи знахідок, серед яких є київські, новгородські, чернігівські, литовські, татарські.

Київська гривня перебували в обіг від кінця XI до XIII ст. Ці зливки мали шестикутну форму і важили 161 – 163 г.

На півночі гривні виготовлялися у формі бруска. За місцем першої знахідки та виготовлення вони дістали назву *новгородських*. На відміну від київських вони важили близько 204 г, що складало половину каролінзького фунта.

Новгородські гривні перебували в обігу у XII – XV ст. У XIII ст. вони почали називатися *рублями*. З часом ця назва перекинулася на інші російські грошові одиниці (вагомі, лічильні та монетні), існує вона й зараз.

Перехідним типом від київської до новгородських були чернігівські гривні, виглядом (ромбоподібні з розплющеними краями) вони нагадують київські. Більшість із них важили близько 197 г, що відповідало скандинавській марці. Їх виробництво почалося наприкінці XI – на початку XII ст., а обіг тривав до другої половини XIII ст.

Човноподібні гривні з повздовжним нарізом – *татарських*. За вагою вони відповідають новгородським, але датуються лише XIV ст. Вони використовувалися для розрахунків із монголо-татарами.

Ще один вид монетних гривень, названих за місцем їх знахідок. Литовські гривні не були поширені на українських землях. Виготовлені у формі паличок із широкими поперечними прим'ятинами, вони важили близько 100 г. Литовські монети зливки використовувалися в обігу від кінця XIII по XV ст.

За часів Київської Русі змінювалася також назва грошей як економічної категорії. Найдавнішим терміном, який означав на наших землях знаряддя обміну, був *скот*, себто худоба. Худобою (скотом) в літописі названо металеві гроші та гривні. Звідси походить термін «скитниця», себто скарбниця, і скотник – скарбник, оберігач грошей.

У XI – XII ст. «скот» заступив інший термін – *куни*. Ними називалися дорогі хутра куниць, лисиць, горностаїв та ін.. у Давній Україні, як уже відзначалося, дорогі хутра служили обмінними засобами, тобто були грошима.

У XIII ст. в нашій мові паралельно з кунами з'явився термін «пенязі», який трапляється і в інших слов'янських мовах для позначення грошей. В Остромировому Євангелії пенязь пов'язують із латинським перекладом денарія і грецькою дрібною монетою. Зазначено, що *пенязник* – це грошовик, міняйло, щось на кшталт попередника банкіра. Згідно з

твердженням В. О. Ключевського, пенязь – це німецьке слово, яке означає монету денарієвого типу (пфеніг)

Пенязь – не тільки дрібна металева монета, а й металеві гроші взагалі. Подальша еволюція грошових знаків в Україні-Русі пов'язана з появою слова «денги», яке має татарське походження: від танга (дзвінкий) або тумга (товар на товарі, з якого сплачено мито). Воно могло з'явитися не раніше середини XIII ст., тобто після монголо-татарського знищення Давньоукраїнської держави з центром у Києві.

Худоба (скот), куни, пенязі, гроші (денги) відображають історичну спадкоємність у розвитку знаків обміну в Київській Русі.

3. Карбування монет руськими князями

Виникнення національної грошової одиниці в Давній Україні сприяли два моменти:

1) виснаження родовищ срібла в арабських країнах, що вплинуло на їх відповідне знецінення;

2) глибокі економічні, політичні та культурні зміни в Київській Русі.

Монети Давньої України були потрібні з ідеологічно-політичних причин – для утвердження держави, адже державне право і випуск власної монети – специфічні символи самодержавної влади князів.

Випуск золотих монет князем Володимиром Святославичем (980 – 1015 рр.) був кількісно найбільш обмеженим (відомо лише 11 монет) і відповідав візантійським традиціям монетної справи. Взірцем для перших руських монет були соліди візантійських імператорів Василя II і Константина VIII.

На двох із одинадцяти відомих золотих монет написано «ВОЛОДИМИР, А ЦЕ ЙОГО ЗОЛОТО». На інших ця легенда дещо змінена і звучить: «ВОЛОДИМИР НА ПРЕСТОЛІ».

Невідомо, як називалися монети, карбовані руськими князями. У нумізматиці залежно від матеріалу виготовлення вони дістали назву «златники» та «срібляники».

Златники важили приблизно 4,2 г, від чого пішла назва руської вагової одиниці золотника (4,266 г).

Володимир Великий карбував і срібні монети. Перші з них з'явилися в той самий часовий період (близько 990 р.). зразком для їх виготовлення були візантійські срібні міліарисії, а сировиною – арабські та інші іноземні монети.

Перший тип *срібляників* дуже подібний до златників. На них також є зображення київського князя та Ісуса Христа, легенди «ВОЛОДИМИР НА ПРЕСТОЛІ» та «ІСУС ХРИСТОС». Згодом першу фразу було замінено на «ВОЛОДИМИР, А ЦЕ ЙОГО СРІБЛО».

Подальші монети Володимира Великого (II – IV) з'явилися близько 1012 р. на честь чергового шлюбу князя. Основною відмінністю цих монет від попередніх було зображення на реверсі не Ісуса Христа, а тризуба. Карбувалися вони не довше двох років.

Наступним у хронологічній послідовності емітував власну монету Ярослав Мудрий. Перебуваючи намісником у Новгороді, 1014 р. він вирішив

здобути незалежність від Києва; одним із кроків у цьому напрямку стало карбування срібляників.

На цих монетах, що важили 2,8 – 3,77 та 1,29 – 1,57 г, було зображення св. Георгія з відповідними написом. Цей святий був покровителем князя і дав йому християнське ім'я. На реверсі срібляників містилися тризуб із кружальцем на середньому зубці та легенда «ЯРОСЛАВЛЕ СРІБЛО».

Після того, як у 1019 р. Ярослав став київським князем, він до карбування монет вже не повертався. Руським володарем, який здійснював випуск власних монет, був названий син Володимира великого – Святополк Окаянний. У 1018 р. він став київським князем і почав емісію срібляників. Свою родову належність князь позначив, зобразивши на монетах двозубець, що був гербом брата Володимира – Ярополка, якого Святополк уважив своїм батьком. На них також було зображено князя і вміщено напис, що означав «СВЯТОПОЛК».

Окрему групу становили монети внука Ярослава Мудрого – Олега-Михайла Тмутараканського. Близько 1078 р. цей князь випускав власну монету з зображенням свого покровителя архангела Михаїла та написом на зворотнім боці «ГОСПОДИ, ПОМОЗИ МИХАЙЛУ».

Монетарна політика Київської Русі виконувала не тільки економічну, а й політичну функцію. Монета була не тільки засобом обігу, вдосконалювала і спрощувала його, а й служила великою об'єднавчою силою, вивищувала авторитет Київської Русі у світі, зокрема у Східній та Центральній Європі.

Висновки

1. До середини X ст. в обігу перебували арабські монети – куфічні дирхеми, які дали назву руській грошовій одиниці ногаті. Основною причиною припинення їхнього надходження на Русь стала криза срібла на Сході.

2. Крім арабських, на ринках Київської Русі оберталися візантійські соліди та міліарисії, які стали взірцем і сировиною для виготовлення перших українських монет. В IX ст. на північноруські землі почали потрапляти західноєвропейські денарії.

3. Грошова система Київської Русі засновувалася на гривні. Це слово, що походило від прикраси (загривенника) або голови худоби, засвідчувало генетичний зв'язок грошей з використанням у їхній ролі худоби, шкурок куниць та інших пушних тварин. Існували три значення гривні: вагова, лічильна та монетна.

4. Лічильна гривня називалася гривнею кун і в різний час складала різну кількість монет (ногат, кун, різан та вивериць). З віками також змінювалася вагова гривня. Незмінними залишалися лише монетні гривні, які залежно від місця їхнього виготовлення чи знахідок були кількох типів: київські, новгородські, чернігівські татарські, литовські.

5. Наприкінці X ст. у Київській Русі почалося власне карбування монет. Златники і срібляники першим увів в обіг Володимир Великий. Після нього срібні монети карбувалися Ярославом Мудрим і Святополком Окаянним.

Доповнював випуск монет Олег-Михайло Тмутараканський, який правив підвладним Русі князівством на Кубані.

6. Якщо златники було виготовлено з доброго металу, то срібляники містили велику частку лігатури, що робило їхній випуск економічно недоцільним. Основною причиною карбування монет руськими князями був політичний чинник. Таким способом вони проголошували на весь світ про могутність своєї держави та воєнні успіхи.

7. Металеві грошові знаки використовувалися одночасно з цінними хутрами.

Контрольні питання

1. У який період на українських землях використовувалися арабські дирхеми?
2. Шкури яких тварин використовувались як гроші у Давній Україні?
3. Коли і хто почав карбувати срібні монети в Київській Русі?
4. Як називалися гроші Київської Русі?
5. Яке співвідношення було встановлене між грошовими одиницями Київської Русі в XI ст.?
6. Який процент одержував кредитор за позичені гроші?
7. Чому грошові знаки в Давній Україні називалися кунами?

Тема 5. Особливості грошей в період існування Польсько-Литовської держави (XIV – XVII ст.).

1. Основні риси грошового обігу в Україні в XIV – першій половині XVII ст.
2. Руські гроші, карбовані у Львові
3. Монети Володимира Ольгердовича

1. Основні риси грошового обігу в Україні в XIV – першій половині XVII ст.

У XIV ст. українські землі були захоплені литовцями та поляками. У 1349 р. польський король Казимир Великий захопив Галичину і частину Волині. У 1370 р. володарем цих теренів став Людовік Угорський, дочка якого, королева Польщі Ядвіга, у 1387 р. остаточно приєднала Галичину до земель Польської корони.

У середині XIV ст. також поступово збільшувалася сфера впливу литовських князів на українських землях. У 1362 р. князь Ольгерд захопив Київ. Від ординських до литовських феодалів перейшли Київщина, Чернігівщина, Поділля та решта Волині.

Для зміцнення свого панування і протидії зростанню могутності Московського князівства 1385 р. Польща й Литва уклали Кревську унію. В липні 1569 р. було укладено Люблінську унію, з підписанням якої утворилася Річ Посполита. Хоча Велике князівство Литовське зберігало певну автономію, воно втратило всі українські землі, які перейшли до

Польської корони. Така ситуація тривала до середини XVII ст., коли Україну знову було переділено між Річчю Посполитою та Московською державою.

Під час століття перебування українських земель під владою монголо-татарських загарбників в обігу була невелика кількість монет, що дозволило дослідникам висувати про закінчення «без монетного періоду» аж у середині XIV ст. Але на територію Галицької Русі та Волині ще на початку XIV ст. потрапляли найбільш поширені в той час у Центральній Європі *празькі гроші*. Їх карбування почалося за часів правління чеського князя Вацлава II, який 1300 р. став польським королем. Так у Польщі та на теренах Галичини почався період гроша. Празькі гроші виготовлялися зі срібла 938-ї проби, важили 3,7 г і мали діаметр близько 30 мм. Згодом їхня вага зменшилася до 2,6 – 2,7 г, а частка срібла – майже на 40 %.

Празькі гроші були найбільш популярними монетами на польських і литовських землях аж до кінця XV ст. У них установлювалися штрафи та різноманітні стягнення на користь держави і церкви. Припинення їх надходження у 20-х роках XV ст. на ці землі пояснюють гуситськими війнами й міжусобицями, які призвели до занепаду видобування срібла і карбування монет.

Поряд із празькими грошима на території Галицької Русі в обігу в XIV ст. в основному перебували напівгроші та денарії, карбовані у Львові. Останні обслуговували внутрішню міську торгівлю як дрібна розмінна монета.

На Волині, частині Поділля та в Галичині в XIV ст. популярними були також *литовські денарії*. Спершу вони важили близько 0,35 г (щирого срібла – 0,085 г), згодом їхня вага впала до 0,3 г (0,07 г).

Оскільки ні польська, ні литовська влади не забороняли обіг на своїх територіях іноземних монет, на ринку перебували татарські, угорські, італійські, молдавські, гірейські та генуезько-кримські монети. Вплив монголо-татарського завоювання проявився обігом джучидських дирхемів, які були активними учасниками грошового ринку на українських землях (крім Галичини, Волині й частини Поділля). В обігу також залишалися вагове срібло і монетні гривні.

Складнощі, що виникали в монетній лічбі, пов'язані з використанням на українських землях двох систем числення. По-перше, для підрахунку грошей застосовувалася величина, яку називали *гривною* (лат. *magna*). У XIV ст. її вага становила близько 200 г, вона складала 48 празьких грошів або 96 напівгрошів (1 гріш дорівнював 12 денаріям). Паралельно використовувалась й інша величина – *копа* (лат. *sexagena*), що об'єднувала 60 грошів. Копи не мала дрібних фракцій, а гривна ділилася на 4 фертони (вербунки) та 24 скойці.

Отже, грошові розрахунки проводилися в копах, гривнах, фестонах і в реальних монетах: грошах, напівгрошах та ін.

Наприкінці XIV – на початку XV ст. на українських землях з'явилися золоті монети. На Поділлі поширеними були італійські флорини, на Галичині – дукати угорського карбування. Останні були міжнародними грішми: обслуговували велику торгівлю, контрибуції, а також використовувалися в поїздках за кордон та операціях із нерухомістю.

Згодом дукати стали лічильною одиницею. Якщо спершу вони дорівнювали 24 грошам, то в 1496 р. курс дуката становив 30 чеських грошів.

Поряд із гривнею та копою з'явилася ще одна рахункова одиниця – *польський злотий* (у срібній монеті), виникла потреба впровадження нової назви для золотих угорських монет. Десь із 1480 р. їх почали називати червоними злотими.

На українських землях, що перебували під владою Великого князівства Литовського, наприкінці XV ст. також з'явилася нова лічильна одиниця – *рубль*, який дорівнював 100 чеським грошам.

Грошовий обіг початку XVI ст. характеризувався зменшенням значення дрібних монет і погіршенням їхньої якості. Ріст торгівлі у Польщі й Литві спричинив необхідність уведення в обіг сильнішої валюти стабільної вартості. 16 лютого 1528 р. польський король Зигмунт I (1506 – 1548 рр.) почав карбувати нову обігову монету – *червоний злотий*, або *дукат*, вагою 3,5 г, діаметром 21,2 мм, який містив зображення короля. Їх курс становив 45 срібних грошів, або півтора рахункового злотого.

Зигмунт I також розпочав карбувати нові срібні монети – *тройки*, або *тригрошовики*, які дорівнювали трьом грошам.

У XIV ст. чільне місце на грошовому ринку українських земель, переділених між Литвою і Польщею, посіли *литовські гроші*, які карбувалися під час правління короля Зигмунта II Августа (1548 – 1572 рр.). Саме цей правитель 1564 р. розпочав масове карбування срібних талерів і напівталерів.

Дрібною литовською монетою були *пенязі*. Їх кількість у польському гроші становила 8, у литовському – 10, у празькому – 12.

Після об'єднання Польської та Литовської держав у Річ Посполиту зросла необхідність уніфікації монетних систем. Для цього була проведена грошова реформа 1578 – 1580 рр. Відтоді польські й литовські монети зрівнялися метрологічно, тобто виготовлялися з однакового металу, мали однакові вартість і вагу. У 1578 р. передбачалося, що карбуватимуться п'ять видів монет: талери, напівталери, тройки, гроші й шеляги.

Найбільш динамічним періодом у карбуванні монет Речі Посполитою було правління Зигмунта III Вази, короля Польщі (1587 – 1632 рр.) та Швеції (1592 – 1559 рр.). В Європі панувала грошова криза, спричинена зміною вартості срібла щодо золота і 30-літньою війною (1618 – 1648 рр.) У той час кращі монети вивозилися з Польщі за кордон, а для внутрішнього обігу добрих грошей не вистачало. Наприкінці XVI – на початку XV ст. стрімко зросла вартість дуката (з 52 до 120 грошів) і талера (з 32 до 60). В обігу перебувала величезна кількість дрібних монет польського та іноземного походження, що призводило до їх знецінення.

За часів Зигмунта III 1609 р. почалося карбування *ортів* (уртів, вуртів), які становили чверть талера. Спершу вони дорівнювали 10 грошам і важили 7 г (широкого срібла – 6 г), але вже 1622 р. їхня вартість складала 18 грошів.

У 1614 р. Було запроваджено ще один вид монети – *півторагрошовик*, які в Галичині та на Волині називалися «пултораками», а на чернігівщині,

Київщині та Поділлі 0150 «півтораками». Згодом їх почали називати «чехами». Вони становили вартість 1,5 гроша і поряд із трояком були найбільш популярними в обігу. Попервах їхня вага становила 1,54 г (широго срібла – 0,72 г), потім вона зменшилася до 1,08 г (0,31 г). На аверсі вказувалося число «3», яке означало вартість монети – 3 напівгроша, а на реверсі – число 24, яке означало 1/24 талера. Таку вартість повинен був мати півторагрошовик.

Еволюція грошового виробництва на теренах Галичини у XIV – початку XV ст.

НАЗВА, ПРАВИТЕЛЬ	РОКИ КАРБУВАННЯ	ВАГА	ПРОБА
<i>Руські півгроші</i>			
Казимира III	1337 – 1354, 1370	1,55	875
Владислава Опольського	1372 – 1378	1,24	875
Людовика Угорського	1379 – 1382	1,12	875
Владислава Ягайла	1389 – 1399	0,96	875
<i>Львівські півгроші</i>			
Владислава Ягайла	1399 – 1414	1,58	500

Аби запобігти подальшому знеціненню дрібної срібної монети (ортів, шостаків, трояків, півторагрошовиків, грошів і шелягів), сейм у 1620 р. перейняв від короля контроль над карбуванням і передав під відповідальність місцевої влади стабілізацію ціни грошей. Але ці заходи не дали очікуваних наслідків, і в 1627 р. було закрито монетні двори, що карбували монети номінальною вартістю нижче талера.

2. Руські гроші, карбовані у Львові

Менше ніж по 100 роках після заснування князем Данилом Галицьким Львів розвинувся у величезний на той час торговельний центр.

Захопивши Львів, Казимир Великий надав місту самоврядування за магдебурзьким правом і дозволив карбувати власну монету. Виходячи з того, що перша письмова згадка про руські напівгроші датується 1356 р., вважають, що найбільш ймовірним періодом, коли могло початися їх карбування, були 1351 – 1354 рр. Сає тоді Казимир Великий почав карбувати у Львові *руські*, тобто виготовлені для Галицької Русі, монети.

Руські напівгроші, подібно до польських, важили 1,55 г та були виготовлені зі срібла 875-ї проби.

Крім напівгрошів, Казимир Великий карбував у Львові й мідні денарії. То було унікальне явище для тогочасної Європи, – адже у Франції мідні монети з'явилися лише наприкінці XVI, а в Німеччині – XVIII ст. Випуск дрібних монет можна пояснити значним розвитком внутрішньої міської торгівлі, яку не могли задовольнити великі номінали, до яких можна віднести напівгріш.

По смерті Казимира великого 1370 р., який н залишив безпосередніх спадкоємців, Львів перейшов у володіння короля Людовика Угорського, який 1372 р передав місто в управління своєму племіннику Владиславу

Опольському (1372 – 1378 рр.). Той також карбував у Львові свої монети: напівгроші й денарії.

У 1378 р. Галицька Русь стала провінцією Угорщини, а її намісником – Емерік. Роком пізніше почалося карбування у Львові монет Людовіка Угорського, яке тривало до 1382 р.

На аверсі напівгрошів Людовіка залишилося традиційне зображення лева, навколо якого між крапковим облямуванням містилась легенда «МОНЕТА РУСИ». На реверсі, напис «ЛЮДИВІКА КОРОЛЯ УГОРЩИНИ». Напівгроші далі карбувалися зі срібла 875-ї проби, але зменшилась їхня вага (1,12 г) за незмінного діаметра (18 – 19 мм).

Коли 1399 р. Ягайло розпочав карбувати у Кракові більшу монету, подібні зміни сталися і у Львові. З'явився *львівський напівгрош*. Легенда навколо лева змінилась кардинально: замість «МОНЕТА РУСИ» – «МОНЕТА ЛЬВОВА» (Лембурга). Львівські напівгроші, як і польські, виготовлялися із срібла 500-ї проби з домішкою лігатури. Вони важили приблизно 1,55 г і мали діаметр 21 – 22 мм.

Українські дослідники вважають, що карбування львівських напівгрошів припинилось у 1414 – 1415 рр., а карбування мідних денаріїв за Владислава Ягайла взагалі не проводилося. Карбування львівських напівгрошів означав звуження галицької автономії та введення в регіоні польської монетної системи. Так закінчилася епоха оригінальних руських напівгрошів і мідних денаріїв, які обслуговували грошовий ринок Галицької Русі та її торговельні зв'язки з Волинню, Поділлям, Київщиною, Польщею, Молдавією.

3. Монети Володимира Ольгердовича

Випуск власної монети у Києві пов'язується з ім'ям князя Володимира Ольгердовича (1362 – 1394 рр.), який сів на київський стіл після перемоги свого батька над татарами у битві на Синіх Водах.

Ознакою політичного та економічного потенціалу Київської землі за Володимира Ольгердовича постав факт карбування власних монет, а самі монети – важливим джерелом у реконструкції державотворчих процесів у Русі-Україні.

Київські монети виготовлялися зі срібного плющеного дроту. Дріт певної товщини рубали на шматочки, плющили і карбували зображення.

Монети Володимира Ольгердовича поділялися на сім груп, які різнилися зображеннями й метрологічними характеристиками. Вага київських монет – від 0,1 до 1,1 грама, розміри – 8– 15 міліметрів.

Перший тип київських монет є наслідуванням золото ординарських монет хана Джанібєка (1342 – 1357 рр.).

Усі інші типи київських монет поєднані зображенням «князівського знака».

Монетне карбування у Києві, як і в інших регіонах Східної Європи, залежало від надходження та запасів срібла. Ці чинники впливали на кількість карбованих монет і на їхню якість.

Наприкінці 1394 або на початку 1395 р. литовська великокнязівська влада «вивела» Володимира Ольгердовича з Києва силою. Саме до середини 90-х років відносять занепад Київського монетного двору.

В умовах значного обмеження суверенних прав київських князів, нащадків Володимир Ольгердовича – сина Олександра (1440 – 1454 рр.) і онука Семена (1454 – 1470 рр.), монетне карбування в Києві і не відновилося.

Зі створенням у Києві в 1470 р. намісництва Київське князівство було перетворено на звичайну провінцію Великого князівства Литовського і Руського. Подальші політичні умови не давали можливості карбувати монети на Київській землі.

Висновки

1. Першими монетами, що почали масово надходити на територію Галицької Русі та Волині ще на початку XIV ст., були найбільш поширені в той час у Центральній Європі празькі гроші. Їх карбування почалося за часів правління чеського князя Вацлава II і тривало до 20-х років XV ст. Надалі вони використовувалися для монетної лічби.

2. Поряд із празькими грошима в XIV ст. на території Галицької Русі в обігу в основному перебували напівгроші та денарії, карбовані у Львові. Останні обслуговували внутрішню міську торгівлю як дрібна розмінна монета. Внаслідок того, що ні польська, ні литовська влади не забороняли обіг на своїх територіях іноземних монет, на ринку перебували татарські, угорські, італійські, молдавські, гірейські та генуезько-кримські монети. Наприкінці XIV – на початку XV ст. на українських землях з'явилися золоті монети: італійські флорини та угорські дукати.

3. Грошові розрахунки проводилися в копах, гривнях, польських злотих і рублях, а також у реальних монетах: грошах, напівгрошах та ін.

4. Після об'єднання Польської та Литовської держав у Річ Посполиту зросла необхідність уніфікації монетарних систем. Багато уваги в перебігу грошової реформи 1578 – 1580 рр. було приділено стабілізації грошової валюти та утриманню ціни золотих і срібних монет. Польські та литовські монети зрівнялися метрологічно, тобто виготовлялися з однакового металу та мали однакові вартість і вагу.

5. Перша письмова згадка про руські напівгроші, виготовлені у Львові, датується 1356 р. Ці монети карбувалися за володарювання Казимира Великого, Владислава Опольського та Людовика Угорського. Крім того, вони ввели в обіг мідні денарії. Владислав Ягайло руські напівгроші поступово замінив львівськими та припинив карбування мідних монет.

Контрольні питання

1. Які гроші перебували в обігу на території Галицької Русі в XIV ст.?
2. Які монети карбували у Львові? Коли це було?

Тема 6. Грошове господарство козацько-гетьманської доби

1. Грошовий обіг у середовищі українського козацтва.
2. Проблема власної грошової одиниці для козацького війська.
3. Грошовий обіг в Україні після союзу з Москвією.

1. Грошовий обіг у середовищі українського козацтва.

Козацько-гетьманська доба охопила період, що почався з 1551 – 1554 рр. і закінчився знищенням Катериною II Запорізької Січі на початку червня 1775 р.

Козацька доба ввібрала й Гетьманщину, яка тривала 114 років – від середини XVII ст. до 1764 р., коли Україну було позбавлено автономії. У 1766 р. на території колишньої Гетьманщини Росія утворила Малоросійську губернію.

Належність українських земель до складу Речі Посполитої пояснювала домінування на вітчизняному грошовому ринку польських і литовських номіналів.

З-поміж срібних іноземних монет в обігу були талери – *левендальдери*. За вагою і розміром були подібними до талерів німецьких та австрійських земель, але мали менший вміст щирого срібла (в монеті, яка важила 27,648 г, було 20,736 г дорогоцінного металу). Левендальдери на українських землях також називалися левковими талярами, левками та левами. На Запоріжжі були популярними ще одні монети – турецьки *піастри*.

Із дрібніших номіналів у Запорізькій Січі в обігу перебували півторагрошовики (чехи), орти, шеляги, шостаки. Так тривало до середини XVII ст., поки не почалися значні зміни у грошовому обігу Речі Посполитої та Московської держави.

2. Проблема власної грошової одиниці для козацького війська.

Названі вище грошові одиниці, що перебували в обігу в Україні по обох берегах Дніпра, випускалися в метрополіях, що володіли теренами розтерзаної держави. Учений – економіст М. Слабченко у своїй праці «Организация хозяйства Украины от Хмельницкого до мировой войны» (Одеса, 1923 р.) стверджував, що в Україні в козацьку добу, точніше – 1649 р., карбувалася власна грошова одиниця.

Про факт випуску власної грошової одиниці часів Козаччини свідчать «Записки дьяка Григория кунакова о добытых им в бытность в Польше сведениях касательно войны поляков с казаками в 1649 году...»: « А в Чигирине, де, учинил Богдан Хмельницкий мынзу и денги делают, а на тех новых денгах на одной стороне меч, а на другой стороне его, Богданово имя». Ці відомості російський дипломат Кунаков отримав від татарина А. Таїмова, який перебував при литовському дворі.

В архівних матеріалах Варшави зберігається лист подільського воеводи С. Потоцького до короля Яна Казимира від 29 жовтня 1652 р. У ньому С. Потоцький скаржився на Б. Хмельницького, який зазіхнув на монетну регалію короля і карбував власні гроші.

Основними опонентами версії про карбування власних монет Б. Хмельницьким були В. Шугаєвський та М. Петровський. З-поміж аргументів – ще ніхто ніколи не бачив богданових монет.

Настрої суспільства, впливи Московії та Польщі призвели до громадянської війни (Руїни) та поділу України на Правобережжя та Лівобережжя, кожне з яких обирало свого гетьмана.

У 1665 р. гетьманом Правобережжя було обрано Петра Дорошенка. Останній монетний двір було організовано між 1659 і 1672 рр., а виготовлення монет тривало до 1674 р. П. Дорошенко 1674 р. був змушений зректись булави на користь лівобережного гетьмана Івана Самойловича (1672-1687 рр.), який об'єднав обидва береги Дніпра, але далі перебував під впливом Москви. Нові гроші (чехи або півтораки) карбуватимуться за зразком польських, себто ідентичних ваги й розміру, тільки польський герб належало замінити на царський, а ім'я короля – на ім'я царя латиною.

У 1686 р. І. Самойлович почав карбувати чехи в Севську. *Севські чехи* були випущені з низькопробного металу, в якому було більше міді, ніж срібла. Ці монети популярними не стали, і московський уряд у вересні 1687 р. був змушений відмовитися від їх випуску.

3. Грошовий обіг в Україні після союзу з Московією.

Грошова система Росії була заснована на *рублі*, назва якого походила від новгородської гривні, яка була в обігу до XV ст. З цього зливка срібла карбували 200 *денг*. Вага цих монет постійно зменшувалася, що спричинило перетворення рубля на суто лічильну одиницю, яка стала означати певну кількість монет.

З метою уніфікації грошової системи у 1534 р. Єлена Глинська провела грошову реформу, за якою лічильний рубль становив 100 *копійок* (новгородок), кожна з яких важила 0,68 г. Крім того, в обігу перебували московські денги, що становили півкопійки, та *південки*, або *полушки*. Минуло століття, і рубль уже містив 48 г.

У період приєднання України до Московії в Російській державі існували суттєві проблеми в грошовому обігу. Єдиним законним засобом платежу залишалися срібні копійки. Сировиною для виготовлення срібних монет були західноєвропейські талери, які в Росії називалися *сфимками*.

Російський цар Олексій Михайлович (1629-1676 рр.) вирішив провести грошову реформу. Першим етапом грошової реформи, що тривала з 1654 р. по 1663 р., було введення в обіг неповноцінних срібних рублів і пів полтин, а також мідних полтин, алтинів (3 копійки) і грошів (2 копійки). Срібна монета, на якій був напис «Рубль», за вагою відповідала 64 срібним копійками, які не вилучалися з обігу, але за номінальною вартістю ділилася на 100 копійок. Мідна полтина за номінальною вартістю вартувала більше, ніж срібна. Срібні пів полтини карбувалися на секторах розрублених на чотири частини талерів.

Податкові платежі повинні були проводитися лише старою срібною монетою. Нові мідні могли бути в обігу лише в європейській частині Росії, а

в Сибіру будь-які платежі мали здійснюватися зо допомоги нових або старих срібних монет.

Зваживши на непопулярність нових монет, 1655 р. уряд вирішив відмовитися від їх карбування. В обігу з'явилися «*єфимки з ознакою*». Це були західноєвропейські талери, на яких двома штемпелями наносилися кругле зображення копійки та напис «165512, що означав рік випуску. Єфимки з ознакою були прирівняні до випущених раніше срібних рублів. Ці монети поряд із пів полтинами перебували в обігу до 1659 р., коли були викуплені в населення за мідні копійки.

У кінці 1655 р. також почався випуск мідних копійок, які за виглядом і вагою відповідали срібним. За встановленим примусовим курсом в обігу вони перебували за співвідношенням 1:1. Уряд карбував їх дедалі більше, скуповував за них срібні копійки. Водночас податки мали сплачуватися лише сріблом.

Курс мідних копійок катастрофічно падав: 1663 р. за срібну копійку давали 12 мідних. Це викликало збільшення обсягів їхнього карбування (за п'ять років їх випустили на суму, що складала 20 млн рублів) і зростання цін. В обігу з'явилася велика кількість фальшивих мідних копійок.

Величезна кількість мідних копійок, значне зростання цін призвели до зростання невдоволення серед простого люду, який 1662 р. підняв повстання у Москві, що дістало назву Мідний бунт.

Був і позитивний результат повстання: вже 1663 р. обіг мідних монет припинили. У населення 100 мідних викуповувалися за 1 срібну копійку.

Вагомі зміни в російському та українському монетному господарстві відбулися лише за царювання Петра I (1689-1725 рр.). Маючи на меті створення грошової системи з великою кількістю номіналів, уніфікацією українського та російського грошових ринків і збільшення доходів казни, цар провів грошову реформу, яка тривала з 1698 р. по 1718 р.

На першому етапі (у 1698 р.) лічильно-ваговий рубль був прирівняний до західноєвропейського талера. Він почав містити 28 г і ділився на 100 срібних копійок. Почалося будівництво та обладнання монетних дворів, де виробництво монет мало здійснюватися за допомоги машин.

У 1700 р. з'явилися нові мідні монети – денга, полушка та пів полушки, які становили відповідно пів, чверть і восьму частину копійки. Наступний рік характеризувався появою нових срібних полтин, пів полтин, гривеників (гривень), що становили 10 копійок, і десять денг (півгривні), тобто 5 копійок. Того ж року почалося карбування золотого *червінця* (3,44 г), який відповідав західноєвропейському дукатові, то подвійного червінця.

В 1704 р., коли було випущено срібний рубль вагою 28 г і його соту частину – мідну копійку. Крім того, 1704 р. почалося карбування мідних полтинів (3 копійок). Так роздрібний обіг повністю забезпечили розмінною монетою.

У 1718 р. припинилося карбування срібних копійок і почався випуск нових золотих монет вагою 4,04 г з текстом, що засвідчував їхню вартість – два рублі. У наступні роки з'явилися нові номінали: мідні 5, срібні 15 і 20

копійок, золоті імперіали (11,61 г золота) і на півімперіали, що становили 10 і 5 рублів відповідно.

Отже, в Російській державі було створено грошову систему, яка могла обслуговувати всі види торгівлі. У 20 – 30 рр. XVIII ст. російські гроші посіли панівне становище на українських землях.

Кредитні відносини в XVII – XVIII ст. розвивались повільно.

Селяни в разі війни, епідемії, масової загибелі худоби могли отримати кредит у поміщиків. Позики видавалися грошима або в натуральній формі (найчастіше зерном і сіном) і йшли на сплату податків чи інших заборгованостей.

В селах створювалися *громадські кредитні установи*. Вони були двох типів: одні надавали в кредит гроші, інші – зерно чи товари.

Висновки

1. У середовищі українського козацтва великі платежі обслуговувалися дукатами і талерами західноєвропейського походження. Золоті монети використовувалися також для нагородження війська як ордени чи медалі. В обігу були польські півторагрошовики, орти, шеляги, шостаки та ін.

2. Козацькі гетьмани, прагнучи створити могутню Українську державу, робили певні кроки щодо стабілізації фінансової системи. Зокрема, Б. Хмельницький багато уваги приділяв бюджетній та податковій політиці. Водночас історичні джерела переконують, що, попри деякі натяки, цей гетьман не карбував власних монет.

3. П. Дорошенко, будучи гетьманом Правобережної України, карбував наслідування турецьких, татарських і польських монет. Найбільших успіхів у створенні власної грошової одиниці досягнув І. Самойлович. Внаслідок багаторічних старань цього гетьмана почалась емісія півторагрошовиків. Але карбовані ним севські чехи також випускалися від імені російських царів.

4. На території Московської держави обіг іноземних монет було заборонено. Грошова реформа царя Олексія Михайловича, яка, зокрема, передбачала заміну срібних копійок мідними, призвела до масових зловживань і Мідного бунту.

5. Успішною виявилася грошова реформа Петра I. З її проведенням в обіг надійшла велика кількість номіналів, які обслуговували всі види торгівлі.

6. У XVII ст. відновилося діяльність Львівського монетного двору, на якому далі вироблялися польські монети. Під керівництвом італійських і німецьких орендарів тут із 1656 р. по 1663 р. карбувалися срібні орти і шостаки, золоті дукати і подвійні дукати, а також тимфи.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте вплив інших держав на грошовий обіг Запорзької Січі.

2. Які причини завадили І. Виговському карбувати власні монети?

3. у чому полягала грошова реформа російського царя Олексія Михайловича?

4. чим був викликаний Мідний бунт у Москві?

Тема 7. Гроші та банківництво України у складі Російської імперії

1. Структура монетного господарства України як складової Російської імперії.

2. Перші паперові гроші на українських землях.

3. Становлення банківської системи Російської імперії

1. Структура монетного господарства України як складової Російської імперії.

Наприкінці XVIII ст. більшість українських земель потрапила під владу Росії. Поза російським кордоном залишилися тільки західні землі – Галичина, Буковина й Закарпаття, що належали монархії Габсбургів. Така ситуація тривала до першої світової війни.

Наприкінці XVIII ст. грошова система, що склалася після грошової реформи Петра I, поширилася на всі терени Лівобережної України. В обігу почали з'являтися російські срібні, мідні й золоті монети, які поступово витрутили польські й татарські.

Перші спроби реформування грошової системи були здійсненні Катериною II (1762 -1796 рр.). Вона поповнила грошовий обіг першими паперовими грошима – асигнаціями. А це сприяло надходженню до монетної системи додаткової кількості мідних монет великої ваги для покриття випущених паперових грошей.

Особливою популярністю тоді користувалися нідерландські золоті монети. Російський уряд протягом більш як 100 років карбував імітації *голландських дукатів*. Ці монети, «лобанчики», викарбовувалися для закордонних платежів, ними також виплачували жалування військам.

У 1787 р. під час оглядин Катериною II завойованих земель за наказом князя Потьомкіна-Тавричевського було викарбовано срібні монети номіналом 2, 5, 10 і 20 копійок.

За царювання Павла I (1796-1801 рр.) зовнішній вигляд срібних монет зазнав певних змін. Із срібного рубля зникли портрети, їх заступив девіз лицарів ордену тамплієрів: «Не нам, не нам, а імені твогому». На аверсі срібних монет було зображено вензель Павла I, на реверсі – картуш із девізом, літери «О. М.», що означали ініціали мінцмейстера Осипа Мейджера (1789 -1801 рр.) і «М. Б.» - монета банківська.

За Олександра I (1801 -1825 рр.) – на лицевім боці з'явився герб Росії іншої різновидності: на плечі орла накинуто ланцюг ордену Андрія Первозванного, текст «Монетна рубль» і дата. На зворотнім боці містився текст «Государственная Российская монета рубль», а внизу – літери «СПБ», що означали монетарню Санкт-Петербурга. Від 1812 р. на монетах почали вказувати ще й вагу.

У 1810 р. почалося карбування мідних монет – 16 рублів із пуда. Карбували їх номінальною вартістю $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, 1, 2 і 5 копійок.

За царювання Миколи I (1825-1855 рр.) в Російській імперії розпочалося карбування монет із платини. Так, у 1828-18445 рр. було випущено в обіг платинові монети вартістю 3, 6 і 12 рублів.

Наявність у грошовому обігу надмірної кількості паперових грошових знаків, спричиненої частими емісіями для покриття військових витрат, призвели до значних інфляційних процесів, що спричинило розлад грошово-кредитної системи. На часі стало здійснення грошової реформи, яку й провів міністр фінансів Є. Ф. Канкрін. Її основними завданнями були відкриття девальвація асигнаційного рубля та введення срібного монометалізму.

Початком реформи став маніфест від 1 липня 1839 р. під назвою «Про влаштування грошової системи». Згідно з цим документом від 1 січня 1840 р. головним платіжним засобом ставав срібний рубль із вмістом у 4 золотники 21 долю щирого срібла. Всі угоди купівлі-продажу мали укладатися тільки у сріблі. Так цей метал було покладено в основу грошової системи російської імперії.

Нова трьох копійкова монета, яка відповідала старим 10 копійкам, отримала назву «гривенний». Нову копійку в деяких місцевостях почали називати «алтин». Двохкопійкову монету, яка дорівнювала 7 дореформованим копійкам, називали «семишник» (семітка, семак). В Україні – нова денга, називалась «денежка» ($\frac{1}{2}$ копійки) стала називатися шагом, 3 копійки – гривнею, а срібна монета в 10 копійок тимчасово стала сороківкою.

Через зростання державних, а надто воєнних, видатків царський уряд 1862 р. вдався до емісії нових кредитних білетів, які можна було обміняти на золото і срібло. Отже, в Російській імперії тоді діяла система металевих грошей у формі біметалізму.

Наприкінці XIX ст. розпочалися зміни у валютних відносинах між капіталістичними країнами. Біметалізм був витручений валютною системою золотого стандарту. Велика Британія, Франція, Німеччина – вводять монометалізм – золотий стандарт.

У 1895 р. В Російській державі розпочалася нова грошова реформа, яка вводила систему *золотого монометалізму*. Одразу було проведено девальвацію рубля на $\frac{1}{3}$ його вартості. Імперіалом після реформи (1895-1897 рр.) називали монету в 15 рублів, півімперіалом – 7,5 рубля. У 1897 р. було відкарбовано золоті монети номіналами 15, 10 і $7\frac{1}{2}$ руб. Були також монети номіналами 5 рублів та 1 рубль. У всіх банках Росії проводився вільний обмін грошей на золоту монету.

Отже, в результаті грошової реформи в обігу перебували такі грошові знаки: золоті монети, державні кредитні білети (які вільно обмінювалися на золоті монети), повноцінні срібні монети (номіналами 50 і 25 копійок), неповноцінні срібні (20 коп., 15 коп., 10 коп., 5 коп.) і дрібні мідні монети (5 коп., 3 коп., 2 коп., 1 коп., $\frac{1}{2}$ коп., $\frac{1}{4}$ коп.). З появою в обігу золотих монет мідні та срібні гроші стали розмінною монетою, металевий вміст яких установлювався законом.

Грошова система Росії отримала одну з найбільш ліквідних світових валют. У 1914 р., з початком першої світової війни, в державі було призупинено карбування золотих і срібних монет.

Війна вимагала величезних фінансових витрат. Уже влітку 1915 р. з обігу практично зникли золоті монети, що їх населення вилучало з метою утворення скарбів. В обігу катастрофічно не вистачало дрібної розмінної монети. Для розв'язання цієї проблеми уряд вирішив випустити *марки-гроші*. Для їхнього виготовлення використовувалося кліше 10-, 15-, 20-копійкових поштових марок, випущених 1913 р. з нагоди 300-річчя дому Романових.

У роки війни неухильно зростала емісія паперових грошей. Купівельна спроможність рубля напередодні Лютневої революції (1917 р.) різко впала – до 26 довоєнних копійок. Золото практично було вилучене з обігу. В Росії настала глибока й затяжна фінансова криза.

2. Перші паперові гроші на українських землях

Поява перших паперових грошей на теренах України пов'язана з іменем російської імператриці Катерини II (1762-1796 рр.). Це було зумовлено інтенсивним розвитком торговельних відносин і новоствореної банківської системи.

Асигнації першого зразка випускалися номіналами 100, 75, 50 і 25 рублів та були в обігу з 1769 р. по 1786 р. Вони були двох видів – московські й петербурзькі та спершу оплачувалися лише у відповідному банку (Московському або Петербурзькому). Однак у 1771 р. ці обмеження було скасовано.

Циркулювали асигнації тільки на внутрішньому ринку. Ввіз і вивіз їх за кордон було заборонено через побоювання припливу в державу фальшивих купюр.

28 червня 1786 р. Катерина II видала маніфест, який обмежив емісію асигнацій до 100 млн рублів і вводив в обіг нові купюри номіналами в 5 і 10 рублів, які друкувалися на кольоровому папері (десяти рубльові – на червоному, п'ятирубльові – на синьому).

Лімітової суми емісії було порушено. У 1790 р. асигнацій перебувало в обігу вже на суму 111 млн. рублів. У той час нові банки перестали підтримувати рівновагу між металевим забезпеченням асигнацій та їхньою кількістю. Почалася незабезпечена емісія, курс асигнацій різко падав, і вони стали істотно відрізнятися від срібного рубля купівельною спроможністю.

У 1800-1805 рр. курс асигнації коливався від 66 до 80 копійок сріблом за рубль асигнаціями.

Особливо сильно зросла емісія асигнацій під час правління Олександра I (1801 – 1825 рр.). Причиною цьому стали затяжні війни, що їх Росія вела проти Франції (1805 р., 1806-1807 рр.), Туреччини (1806-1821 рр.) і Швеції (1808-1809 рр.). Асигнації стрімко знецінювалися: вже у грудні 1810 р. за 100 тис. асигнаціями давали 25 тис. рублів сріблом. Курс асигнаційного рубля впав до 29 копійок сріблом.

Після проведення грошової реформи 1839 -1843 рр. асигнації, курс яких був 3 руб. 50 коп. за срібний рубль, повинні були виконувати роль допоміжного грошового знаку.

У 1840 р. при Державному комерційному банку було утворено депозитну касу, що залучала у вклади срібло в обмін на *депозитні білети* – стовідсотково забезпечених сріблом. Депозитні білети випускалися лише на ту суму, на яку в депозитній касі накопичувався фонд золота і срібла.

У 1841 р. було випущено нові грошові знаки – *кредитні білети* 50-рубльової вартості, що оберталися нарівні зі сріблом і розмінювалися на срібну монету. У той час на теренах Російської імперії одночасно оберталися паперові грошові знаки трьох видів: асигнації, депозитні та кредитні білети.

Останнім кроком реформи Є. Ф. Канкріна була заборона використовувати у грошовому обігу країни всі наявні види паперових грошових знаків та їх заміна на *державні кредитні білети*. Нові паперові гроші повинні були повністю забезпечуватися золотими, срібними і мідними запасами.

У 1853 р., з початком Кримської війни, уряд відчув гостру потребу у фінансових ресурсах. Цю проблему було вирішено нерозважливо – додатковою емісією кредитних білетів, що, своєю чергою, призвело до падіння їх курсу і масових обмінів на монети. За таких обставин 1854 р. уряд призупинив вільний обмін кредитних білетів на срібло. Фінансування Кримської війни 1853-1856 рр. практично звело нанівець позитивні результати грошової реформи 1839-1843 рр. Грошова система почала стрімко руйнуватися, і майже до кінця ХІХ ст. в Росії існував розладний паперово-грошовий обіг.

У 1887-1895 рр. було випущено державні кредитні білети нових зразків номіналами 1, 3, 5, 10 і 25 рублів, на зворотній боці яких було зображено герб Російської імперії. Усі кредитні білети, випущені в той період, містили текст з указівками про їхній обмін у касі Державного банку на срібну й золоту монету. Однак на практиці це не виконувалося.

Для налагодження грошового обігу в країні необхідно було провести нову грошову реформу, яка забезпечила б стабілізацію курсу паперового рубля.

Золота монета підлягала обміну на кредитні білети. При цьому між ними було встановлено таке співвідношення: 7,5 рубля кредитних білетів за напівімперіал (5 золотих рублів) і 15 рублів – за імперіал (10 золотих рублів).

Після грошової реформи (1895-1897 рр.) Державний банк перетворився на емісійний, а його кредитні білети – на *банківські*. Економічне піднесення в країні було підкріплене випуском банкнот, які кредитували товарообіг і вільно розмінювалися на металеві гроші.

Проведена реформа дозволяла здійснювати необмежений обмін білетів на золоту монету.

Стабільність паперових грошових знаків похитнулася з початком першої світової війни, в яку була втягнена Російська імперія. Використання паперово-грошової емісії для фінансування війни стало причиною інфляції, що суттєво зменшило купівельну спроможність рубля. Кредитні білети у великих кількостях пред'являлися для обміну на золото. Це змусило уряд у липні 1914 р. припинити такі операції. А емісія кредитних білетів тривала.

Так, до 1 січня 1916 р. уряд тричі збільшував розмір емісії державного банку понад суму, встановлену емісійним законом 1897 р.

3. Становлення банківської системи Російської імперії

Кредитно-банківська система як в Україні, так і в Росії до XVIII ст. розвивалася надзвичайно повільно. На зламі XVII – XVIII ст. лихварство вже не могло задовольнити дворянство і представників торгового капіталу. Обмеження кредитних ресурсів усередині країни спонукало купців брати позики в іноземних банкірів, які надавали під великі проценти. Так виникла необхідність формування власних кредитних ресурсів.

В 1754 р. цариця Єлизавета Петрівна видала «Указ об учреждении Государственного заемного банка, о порядке выдачи из оного денег и о наказании ростовщиков». *Державний позичковий банк* складався з двох самостійних частин – Дворянського банку (з конторами у Москві й Санкт-Петербурзі) та банку поповнення при Санкт-Петербурзькому порті комерції, створеного для задоволення фінансових потреб представників торговельного капіталу.

Банк поповнення, діючи при Комерц-колегії, дістав назву *Комерційного*. Основною діяльністю банку були короткострокові позикові операції (не більше ніж на 75 % від вартості товарів) терміном на 6 місяців під заставу товарів, які перебували на складах у порту Петербурга.

Діяльність банку не задовольняла купців. Короткострокові позики під заставу товарів на складах не користувалися популярністю. У 1770 р. Комерційний банк припинив свою діяльність. Залишки коштів, якими він володів, було передано Дворянському банкові.

Сферою діяльності *Дворянського банку* (1754-1860 рр.) був поземельний кредит. Головною функцією банку було надання кредитів на суму від 500 до 10000 руб. Під 6 % річних із терміном повернення більше 3 років. З 1770 р. було вирішено впровадити практику прийняття вкладів. Установлювалися такі правила: банк приймав вклади з умовою виплати 5 % річних. У 1762-1768 рр. для збільшення первинного капіталу банк отримав із державного бюджету близько 6 млн. руб. Проте діяльність банку залишилася незадовільною, і 9 липня 1786 р. Катерина II видала указ про створення на основі Дворянського банку *Державного позичкового банку* (1786-1860 рр.).

Артилерійський банк виник з ідеї перекарбувати в монети старі мідні гармати і на отриманий капітал створити кредитну установу. Дохід банку належало би спрямувати на вдосконалення артилерії. Позики видавалися великими сумами, позичальники їх не повертали і навіть не сплачували процентів за користування. Відтак 1763 р. було винесено рішення про розформування цих кредитних установ.

У 1764 р. було створено ще один державний банк у Росії – *Астраханський*. Банк видавав товарні кредити, акцептував купецькі векселі та здійснював грошові перекази в Москву. У 1821 р. і цей банк було ліквідовано, а в його конторі тоді ж розпочав діяльність *Державний комерційний банк*.

У 1769 р., з проведенням грошової реформи, Катерина II поклала на банки нову функцію – заміну повноцінної розмінної монети паперовими грошима. З цією метою було засновано *два асигнаційні банки*: Московський і Петербурзький. У 1786 р. їх об'єднали в *Державний асигнаційний банк*. Асигнаційний банк на державному рівні регулював паперово-грошовий обіг, залучав депозити, проте здійснювати кредитні операції він права не мав. У 1843 р. внаслідок вилучення з обігу асигнацій і заміни їх на кредитні білети Державний асигнаційний банк був ліквідований.

Потреба кредитування промисловості й торгівлі змусила уряд створити у 1817 р. *Державний комерційний банк*. Цей банк здійснював такі операції: приймання вкладів на зберігання, видання позик під заставу товарів, облік векселів. Купці першої гільдії могли розраховувати на найбільшу суму кредиту – до 60 тис. руб., другої – до 30 тис. руб., третьої – до 7 тис. руб.

У 1860 р. було ліквідовано Державний позиковий та Державний комерційний банки з переданням усіх прав *Державному банку*, на якого було покладено завдання зміцнення грошової та фінансової систем.

У 1860 р. контори Державного банку Російської імперії було відкрито в Києві, Харкові, Одесі, а ще – відділення в Полтаві. Відтоді розпочалась історія формування банківської системи на українських землях, які перебували під владою Російської імперії.

Висновки

1. Елементами грошового господарства на території українських земель, що входили до складу Російської імперії середини XVIII – XX ст., були металева й паперова грошові системи. Металева грошова система була представлена у грошовому обігу золотими, срібними, депозитними білетами, кредитними білетами, державними кредитними білетами й депозитними квитанціями.

2. Першими паперовими грошима на території Російської імперії вважаються асигнації Катерини II. У грошовий обіг вони надійшли 1769 р. Їх емісію здійснювали спеціально створені асигнаційні банки: московський та Петербурзький.

3. Грошова реформа, проведена міністром фінансів Є. Ф. Канкріном, установила панування в державі срібного монометалізму. Із січня 1840 р. головним платіжним засобом став срібний рубль.

4. Зростаючі емісії паперових грошей протягом історії їх існування на покриття здебільшого воєнних витрат призвели до того, що паперові гроші, позбавлені будь-якого забезпечення. Швидко знецінювалися, втрачаючи купівельну спроможність.

5. Міністр фінансів С. Ю. Вітте здійснив грошову реформу, результатом якої стало введення в Російській імперії твердої валюти – золотого рубля. Проведена реформа встановила в державі золотовалютний стандарт із банкнотним обігом.

6. Становлення банківської системи Російської імперії характеризувалося створенням державних банків, основною метою

діяльності яких було кредитування дворянства. Так виникли Державний позичковий банк, Дворянський банк, Допоміжний банк для дворянства та ін.

Контрольні питання

1. Які різновиди металевих грошей перебували в грошовому обігу Російської імперії, складовими частинами якої були українські землі у XVIII – на початку XX ст.?
2. З якими подіями пов'язано встановлення золотого та срібного монометалізму в Російській імперії? У чому полягала їхня сутність?
3. Що стало поштовхом до введення в обіг перших паперових грошей?
4. Що привело до появи перших банків на теренах Російської імперії?

Тема 8. Грошовий обіг на західноєвропейських землях у складі Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії

Унаслідок першого поділу Польщі 1772 р. Галичина, а 1774 р. Буковина опинилися під владою Австрійської імперії (з 1867 р. – Австро-Угорської монархії). До угорської частини імперії Габсбургів з 1698 – 1699 рр. належало й Закарпаття.

Західноукраїнські землі входили до складу Австро-Угорщини аж до першої світової війни.

Вирізняють три етапи грошового обігу на західноєвропейських землях:

- 1) обіг конвенційних монет (1722-1858 рр.), валюти віденської (1811-1858 рр.);
- 2) обіг австрійської валюти 1858-1899 рр.);
- 3) обіг кронової валюти (1892-1918 рр.).

Австрійська грошова система спиралася на конвенційну стопу, введenu угодою між Австрією та північнонімецькими державами 1753 р.

Австрійське міністерство фінансів для полегшення ведення рахунків населенням Галичини у 1775 - 1777 рр. випустило дві срібні монети: злотову (15-крейцерову) і двозлотову (30-крейцерову), які узгоджували австрійську та польську конвенційні монетні системи. *Крейцер* – це розмінна срібна монета, карбування якої почалося в Австрії в 1458-1460 рр. Назва монети походила від зображеного на ній щита з хрестом. У XVIII ст. крейцери вже були мідними.

Наприкінці XVIII ст. грошова справа Австрії погіршилася, всі ресурси було акумульовано для війни проти Франції. У квітні 1795 р. було введено в обіг нові розмінні монети з низькопробного срібла – 6, 12, і 24 крейцери. Їх вилучили з ринку в 1801 р., а натомість з'явилися монети кращої якості.

Наприкінці XVIII ст. скрутне становище, спричинене воєнними діями, призвело до того, що уряд ухвалив збільшити емісію *банкоцетлів* – перших австрійських паперових грошей. Попервах вони вільно розмінювалися на срібну монету. У 1796 р. такий обмін було обмежено, а згодом повністю припинено і встановлено примусовий курс.

У 1811 р. в Австрійській імперії знецінені банкоцетлі замінили новими паперовими грошима – *викупними (вимінними) білетами*.

Революційні події 1848 р. призвели до інфляції, запровадження примусового курсу і припинення обміну банкноти на срібні монети. Уряд наприкінці 1848 р. запровадив у грошовий обіг нову монету – *шістку*.

У 1856 р. відбувся австрійсько-німецький конгрес у Відні, де було узгоджено спільні умови для подальшого розвитку грошового господарства на основі срібного монометалізму, тобто платіжним засобом стало срібло.

Австрія зберегла за собою право карбувати талери Марії-Терезії та дукати за конвенційною стопою 1753 р. В середині імперії карбувалися срібні монети у 2 та 1 гульден, $\frac{1}{4}$ гульдена, розмінні срібні монети на 50 гульденів із фунта вартістю 10 і 5 нових крейцерів та мідні – 3, 1 і $\frac{1}{2}$ крейцера. Для здійснення взаємних розрахунків Німеччина та Австрія випускали союзний талер і подвійний союзний талер.

У 1867 р. австрійську імперію було перетворено на Австро-Угорську монархію.

Поширення золотого монометалізму у світі, розвиток міжнародних зв'язків, сприятлива економічна ситуація створили умови для проведення грошової реформи в австро-Угорській монархії. Законом від 2 серпня 1892 р. В Австро-Угорщині було введено систему золотого монометалізму. Грошовою одиницею стала крона із золотим вмістом 0,30488 г щирого золота, яка переділялася в Австрії на 100 гелерів, а в Угорщині – на 100 *філерів*. З одного кілограма золота карбувалося 2952 крони.

Для обігу в імперії карбувалися золоті монети вартістю 20 і 10 крон, а також срібні монети 1, 2 і 5 крон, нікелеві монети вартістю 20 і 10 гелерів та бронзові монети вартістю 2 та 1 гелер. Для торгівлі з іншими країнами випускалися *дукати*.

Кронова валюта існувала в Австро-Угорщині до першої світової війни. Разом з кроною в обігу на західноукраїнських землях перебували рублі, марки, леї, леви, а також «місцева валюта» у вигляді міських бон і грошових знаків союзників.

Загострення воєнних дій призвело до вилучення з обігу золотої монети, а окупація Росією західноукраїнських земель характеризувалась у грошовому обігу встановленням нового примусового курсу, за яким 1 крона дорівнювала 30 копійкам (1 рубль відповідав 3,33 крони).

Висновки

1. Грошовий обіг на західних землях України мав три періоди:
 - обіг конвенційних монет (1772-1858 рр.), паперових грошей – банкнотів (1796-1811 рр.), валюти віденської (1811 – 1858 рр.);
 - обіг австрійської валюти (1858 – 1899 рр.);
 - обіг кронової валюти (1892 – 1918 рр.).
2. Наприкінці XVIII ст. було випущено паперові гроші – банкноти, які вільно розмінювалися на срібну монету без примусового курсу. У 1796 р. такий обмін обмежили, а згодом припинили. Це спричинило інфляцію, що тривала досить довго.

3. У 1811 р. банкотетлі замінили новими паперовими грошима – викупними білетами. Того ж року їх оголошено єдиною державною валютою і названо віденською. Вартість банкотетлів зменшено до 1/5 їхньої номінальної вартості. У 1813 р. уряд випустив новий вид паперових грошей – антиципаційні білети.

4. У 1857 р. Австрія підписала з Німецьким митним союзом конвенцію, яка передбачала карбування монет на основі встановленого митного фунта. Гульден став поділятися на 100 крейцерів. У вересні того ж року нову валюту назвали австрійською, а 1585 р. її визнали єдиною для всієї держави. Для здійснення розрахунків між Німеччиною та Австрією випустили союзний талер і подвійний союзний талер.

5. сприятливі економічні умови в 90-х рр. ХІХ ст. уможливили проведення грошової реформи. 2 серпня 1892 р. в Австро-Угорщині було введено систему золотого монометалізму. Грошовою одиницею стала крона із золотим вмістом 0,30488 г щирого золота. Проіснувала кронова валюта до першої світової війни.

Контрольні питання

1. Дайте характеристику етапам грошового обігу на Західній Україні у складі Австро-Угорщини.
2. Від чого походить назва монети «крейцер»?
3. Розкажіть про обіг австрійської валюти на території Західної України.

Тема 9. Грошова система УНР

1. Грошова система Центральної Ради
2. Гроші та банківництво Української Держави (гетьман Скоропадський)
3. Грошова система директорії (В. Винниченко, С. Петлюра)

1. Грошова система Центральної Ради

Револуційні події в Росії в лютому – березні 1917 р. спричинили створення в Києві Центральної Ради, яка впроваджувала послідовні заходи щодо встановлення української автономії. Їх ви слідом стала поява на європейській карті Української Народної Республіки (УНР).

Першим кроком до створення власної грошової системи було прийняття 29 вересня 1917 р. Декларації Генерального секретаріату України «Про децентралізацію українських фінансів, оподаткування, створення спеціального бюджету та Національного українського банку». Проводилося формування решти елементів грошової системи України. У протоколі засідання Малої ради про прийняття законопроектів про Державні кошти, Головну скарбницю та Державний банк було визначено, що всі державні податки і прибутки, які на підставі існуючих законів збираються на території УНР, є прибутком державного скарбу УНР; для прийняття і переховування цих прибутків і для видання сум коштів на державні видатки закладається Головна скарбниця (казначейство) УНР. Водночас Київська контора Державного банку Російської імперії перетворювалася в Український

державний банк, який мав тимчасово керуватися старим статутом. Усі місцеві установи імперського банку на території УНР ставали відділами новоствореного українського центрального банку.

Домінуюча на той час металістична теорія проведення емісії паперових грошей передбачала наявність золотого запасу в Державному банку для їхнього забезпечення, якого на той час не було. Але, оскільки золота не було, а потреба у власній грошовій одиниці була об'єктивною. Перевагу отримала функціональна теорія випуску грошей. Згідно з нею грошові знаки повинні були забезпечуватися запасами цукру та борошна, що були в розпорядженні уряду Української Центральної Ради внаслідок державної монополії.

Українська Центральна Рада 19 грудня 1917 р. за старим стилем прийняла «Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів УНР». За ним кредитові білети УНР випускалися Державним банком у розмірі, суворо обмеженому реальними потребами грошового обігу під тимчасове (до утворення золотого фонду) забезпечення майном Республіки (нетрями, лісами, залізницями), її прибутками від монополій після одержання на відповідну суму зобов'язань Державної скарбниці УНР. Кредитові білети випускалися в *карбованцях* лише законодавчо, причому один карбованець містив 17,424 частки щирого золота (0,766656 г) і поділявся на 200 шагів. Обіг кредитових білетів повинен здійснюватися нарівні з золотою монетою за збереження на ринку російських кредитових білетів.

Першими кредитовими білетами, які були випущені 24 грудня 1917 р. (5 січня 1918 р. за новим стилем), були 100 карбованців, виготовлені за проектом Юрія Нарбути. Перші українські паперові гроші виконано у стилі вітчизняного бароко в одній серії «АД» з числом 185.

Випуск білетів по 100 крб. без менших номіналів був викликаний, з одного боку, потребою більшої суми грошей для Державної скарбниці, а з іншого – наявністю в обігу царських грошей та грошових знаків Тимчасового уряду, які виконували функцію розмінних.

Розмінні грошові знаки були випущені за «Законом Центральної Ради про введення в обіг скарбничих знаків на суму 100 мільйонів карбованців за відповідними правилами», прийнятим 1 березня 1918 р. (за новим стилем). Передбачалося випустити знаки таких номіналів: 5, 10, 25 і 50 карбованців.

1 березня 1918 р. Центральна Рада ухвалила також Закон про *гривню* як грошову одиницю Української Народної Республіки. У ньому було визначено співвідношення гривні до карбованця як 2:1 та передбачено випуск державних кредитових білетів із номінальною вартістю 2, 5, 10, 20, 100, 500, 1000 гривень. 20 гривень мали бути золотими, 1 гривня – срібною, а 1, 2, 5, 20, 50 шагів – з іншого металу. Проте ці монети так і не було випущено з економічних і технічних причин.

Керуючись цим законом у частині випуску кредитових білетів, уряд УНР замовив у Берліні друкування гривень з номіналами 2, 10, 100, 500 і 1000.

Для розбудови держави необхідно було збільшувати випуск грошей, який, своєю чергою, обмежувався законом Центральної Ради від 24 грудня 1917 р. Було знайдено емісію знаків Державної скарбниці. Випущені 6 квітня 1918 р. 50 і 25 карбованців містили напис: «ходять нарівні з кредитовими білетами».

Для забезпечення грошових знаків молодій державі 20 квітня 1918 р. було прийнято закон про видачу Державною скарбницею УНР Державному банку зобов'язань на суму 500 млн. крб. (1 млрд. гривень). Згідно з цим законом міністр фінансів дістав право підписати від імені Державної скарбниці короткотермінові (до 12 місяців) зобов'язання на згадану вище суму і видати їх Державному банку для забезпечення кредитових білетів УНР. Так грошова система України набирала довшеної форми, поступово створюючи умови для витручення з обігу чужоземних грошей.

2. Гроші та банківництво Української Держави (гетьман Скоропадський)

Початок фінансової стабілізації в Україні у квітні 1918 р. гальмувався присутністю військ Німеччини та Австро-Угорщини, які під виглядом допомоги у боротьбі проти більшовицької Росії почали захоплювати українське майно.

З метою збереження присутності своїх військ в Україні начальник штабу німецьких військ на території УНР генерал Вільгем Гренер скликав 24 квітня 1918 р. нараду, на якій було вирішено зробити державний переворот. Він стався у ніч проти 30 квітня 1918 р., в результаті чого УНР перетворилася в Гетьманат Українську Державу на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським.

Одним із перших кроків гетьманського уряду з питань зміцнення грошової системи.

Першим кроком у цьому напрямку було ухвалення закону про випуск білетів Державної скарбниці від 12 травня 1918 р. Він передбачав емісію номіналів у 50, 100, 200 і 1000 гривень терміном на 4 роки, які мали приносити 3,6 % прибутку щорічно. Нарахування процентів за ними здійснювалося від 1 січня 1918 р., а отриманий таким чином дохід не оподатковувався.

Кожна облігація мала вісім обрізаних купонів, які оплачувалися раз на півроку в розмірі 3,6 % річних. Відрізні від облігацій купони були таких номіналів: 90 шагів, 1,80, 3,60 і 18 гривень відповідно до номіналів білетів Державної скарбниці (50, 100, 200, 1000 гривень). Відділені купони використовувалися також як розмінні гроші.

Білету Державної скарбниці виконували роль сурогатів грошових знаків, оскільки, крім функцій цінних паперів, вони визначалися обов'язковими до приймання за всіх видів розрахунків.

15 травня було підписано договір між Україною, з одного боку, і Німеччиною та Австро-Угорщиною – з іншого, за яким Україна позичала цим державам по 200 млн крб., сплатних у німецьких марках і айстро-угорських кронах за твердими курсом: одна марка – 0,75 крб.; одна крона – 0,5 крб. Цей крок був спробою «прив'язки» української валюти до валюти союзних держав. Втім, наявність у країні великої кількості іноземних грошей створила підґрунття для спекулятивних операцій, що підривало грошовий обіг України. Було заборонено продавати закордонні грошові знаки на суму більшу, ніж 1000 крб., а мірою покарання передбачалася конфіскація майна.

Гарантований Державним банком обмінний курс марок і крон спонукав населення скуповувати ці валюти і використовувати їх як засоби нагромадження.

Необхідність здійснення переходу до єдиної української валюти була об'єктивною реальністю як у політичному, так і в економічному аспектах.

Крім того, на руках у населення перебувало 8 – 12 млрд російських рублів. Тому було запропоновано проштемпелювати всі російські гроші, які перебували в обігу, українськими над друкми, чи обмінювати їх на власну валюту.

Законом від 9 липня 1918 р. обсяг емісії білетів Державної скарбниці подвоїли. Загалом гетьманська влада випустила в обіг 3,8 млрд грн., що разом із грошима, емітованими Центральною Радою та отриманими внаслідок обміну валют із Німеччиною та Австро-Угорщиною, складало грошову масу, яка становила 8 млрд грн.

3. Грошова система директорії (В. Винниченко, С. Петлюра)

Зміна політичної влади в Україні у грудні 1918 р. сповільнила реформування грошово-банківської системи. Утворена Директорія у складі В. Винниченка (голови), С. Петлюри, Ф. Швеця, А. Макаренка, П. Андрієвського перебрала владу від Ради міністрів Української Держави, і 26 грудня було призначено перший уряд Директорії УНР – Раду народних міністрів.

Основними положеннями грошової реформи Директорії були:

1. Єдиним законним платіжним засобом на території УНР визначалася гривня (або карбованець).

2. Всі гроші чужих держав позбавлялися права бути законними платіжним засобом.

3. Російські царські й думські гроші по 500 і 1000 руб. уневажнювалися, і Українська Державна скарбниця, Державний банк та інші державні установи припиняли їх приймання.

4. Російські гроші від 1 до 100 рублів підлягають виміні на українську валюту за термінів і умов:

– від 15 до 31 січня 1919 р. – за курсом 1 руб.: 1 крб.;

– від 31 січня до 15 лютого 1919 р. – 1 руб.: 75 коп.;

– після 15 лютого 1919 р. ніякі російські гроші не приймалися державними установами, а для приватних розрахунків ставали необ'язковими.

Уряд Директорії продовжив реформування грошово-банківської системи України з метою переходу до єдиної української валюти і забезпечення цим стабільного економічного розвитку.

Одночасно зі збільшенням емісії українських грошей на 1 млрд крб. уряд Директорії проводив заходи щодо створення золотого запасу в Державному банку та нагромадження кольорових металів для карбування українських монет.

Грошову реформу провели практично без перешкод. Якщо для обміну не вистачало готівки, то іноземні гроші зараховувалися на депозит з

одночасним повідомленням через телеграф Київської контори Державного банку, яка надсилала українські купюри.

Однак, послідовність здійснюваної реформи було перервано воєнними діями. 2 лютого 1919 р. уряд Директорії відступив із Києва до Вінниці, а через місяць – до Кам'янця–Подільського. Намітилась стійка тенденція до зменшення території УНР і постійне погіршення фінансового становища.

Уряд Директорії дотримувався до кінця 1920 р., тобто до кінця свого існування в межах України.

Особливістю реалізування грошової політики Директорії, було входження західноукраїнських земель до складу УНР. У Галичині, як у частині колишньої Австро-Угорської монархії, в обігу продовжували перебувати крони.

Таблиця 1

Грошові знаки, випущені урядом Директорії

Назва	Номінал	Дата	Місце друку	Час емісії	Орієнтовна сума емісії (млн. крб.)
Розмінний знак Державної скарбниці	5 гривень	Без дати	Станиславів (Івано-Франківськ)	5.07.1919	–
Знак Державної скарбниці	10 карбованців	Без дати	Київ, Кам'янець–Подільський	27.07.1919	20,080
Знак Державної скарбниці	25 карбованців	1919	Кам'янець–Подільський	27.07.1919	4,091
Знак Державної скарбниці	100 карбованців	1918	Кам'янець–Подільський	27.07.1919	19,0
Знак Державної скарбниці	250 карбованців	1918	Кам'янець–Подільський	08.1919	816,1
Знак Державної скарбниці	1000 карбованців	Без дати	Київ, Вінниця, Кам'янець–Подільський	4.12.1918	–

У прийнятому законі Української Національної Ради про введення в обіг української національної валюти в західних областях від 4 квітня 1919 р. було передбачено, що 1 гривня відповідає 1 кроні, а 1 карбованець – 2 гривням або 2 кронам. Відмова приймати українські гроші передбачала кару арештом до 6 місяців і штрафом до 50 000 гривень.

З метою забезпечення потреби у грошових знаках більших номіналів, яка виникла внаслідок зростання цін. Додатково замовили 80 000 білетів у 1000 гривень, 160 000 білетів у 500 і 1 000 000 білетів номіналом 100 гривень. У підсумку загальна сума 1 млрд гривень залишилася без змін.

За часів Директорії обсяг українських грошей в обігу зріс до 20 млрд грн., що відображало умови галопуючої інфляції.

Висновки

1. Емісію кредитових білетів закріпив закон від 19 грудня 1917 р. До створення золотого запасу вони забезпечувалися всім майном УНР та

прибутками від державних монополій. Кредитові білети випускалися в карбованцях, які містили 17,424 частки золота і відповідали 200 шагам. Першими українськими паперовими грошми стали 100 крб., які надійшли в обіг 5 січня 1918 р.

2. 1 березня 1918 р. Центральна Рада прийняла закон про емісію українських кредитових білетів, номінованих у гривнях. Вони містили 100 шагів і становили половину карбованця. Для забезпечення вищого ступеня захисту їх друкування замовили в Берліні. Гривні надійшли в обіг уже за часів Української Держави гетьмана Скоропадського.

3. Банківська система незалежної України складалася з Державного банку, мережі ощадних кас і комерційних банків, серед яких провідне місце посідав Український народний кооперативний банк.

4. Нововведення уряду Української Держави гетьмана Скоропадського став випуск білетів Державної скарбниці.

5. Від часів Гетьманату українські уряди вживали заходів щодо обмеження обігу на наших землях чужоземної валюти, передовсім російської.

6. На 1918–1920 рр. припав пік приватних і місцевих емісій, які мали наповнити грошовий обіг дрібними номіналами та зменшити тягар знецінення державних грошей, який лягав на простих людей. Емітентами бон виступали міські громади, кредитні установи, кооперативи, фірми, магазини, аптеки тощо. Такі гроші могли обертатися лише в межах того відомства, яке їх випустило. Розмаїттям вирізнялись і назви бон: чеки, білети, крони, карбованці, розписки і багато інших.

Контрольні питання

1. Чим забезпечувалися перші українські паперові гроші?
2. Яка установа виконувала роль центрального банку УНР?
3. Який вплив на грошовий обіг у Західній Україні мало возз'єднання українських земель у 1919 р.?
4. Назвіть причини випуску приватних і місцевих грошей?

Тема 10. Гроші України у складі СРСР

1. Грошовий обіг на розділених українських землях.
 - 1.1 Грошова система українських земель під владою Польщі.
 - 1.2 Грошова система українських земель у складі Чехо-Словаччини та Угорщини.
 - 1.3 Грошова система українських земель під владою Румунії.
2. Грошовий обіг на українських теренах під час другої світової війни.
3. Грошовий обіг в СРСР після Другої світової війни.

1. Грошовий обіг на розділених українських землях

Після короткого періоду незалежності на українських центральних і східних теренах було створено УРСР, яка від 30 січня 1922 р. стала складовою СРСР. Туди ж 17 вересня 1939 р. ввійшла Галичина.

У 1919 р. Польща завоювала Східну Галичину; Закарпаття спершу було приєднане до Чехо-Словацької Республіки, а з 14 березня 1939 р. – до Угорщини, у складі якої перебувало до закінчення другої світової війни, до Румунії відійшли Північна Буковина і придунайські землі.

1.1 Грошова система українських земель під владою Польщі

Починаючи з 1919 року, під польською окупацією опинились 125,7 тисячі квадратних кілометрів земель Східної Галичини і Західної Волині, що становило третину всієї площі тодішньої Польської держави. Відповідно до даних перепису 1932 року, на всій території проживало 8,9 млн. чоловік, у тому числі – 5,5 млн. українців. Ці масштабні надбання стали для Польщі не тільки новими джерелами сировини, дешевої робочої сили та ринками збуту.

Першу власну банкноту - 100 марок – Польща випустила 15 січня 1919 року в результаті проведених реформ.

У 1921 – 1924 роках на території українських земель у складі Польщі перебували в обігу польські марки: ½, 1, 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1000, 5000, 250000, 5000000, 1000000, 10000000... З 41 інфляційної банкноти найвищою була купюра в 100 млн. марок, випущена 20 листопада 1923 року.

Щоб ліквідувати фінансовий хаос і припинити інфляцію, у квітні 1924 року замість цілком знецінених польських марок в обіг вводився злотий. Це відбулось у ході реформи 1924 р.

Польські злоті складались з грошей: 1 злотий – 100 грошей. Гроші були таких номіналів: 1, 2, 5, 10, 20, 50. Поряд з монетами ходили паперові банкноти: 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 злотих.

Золотий курс становив: 1 дол. США – 5 злотих, але нестабільність у країні призвела до економічної кризи, в якій опинились майже всі країни Європи в 1929 – 1933 рр., і вже в 1934-му курс становив: 1 дол. США – 10 злотих.

Польські злоті були в обігу на західноукраїнських землях до 1 листопада 1939 р.; і обмінювались, після входження Західної України до складу УРСР, на радянські рублі за курсом 1:1.

1.2 Грошова система українських земель у складі Чехо-Словаччини та Угорщини

Приєднання Закарпаття до Чехо-Словацької Республіки, яку було проголошено 28 жовтня 1918-го.

Національною валютою нової держави Чехо-Словаччини від 14 квітня 1919 року стала корона, яка поділялась на 100 гелерів. Було випущено 26 банкнот номіналами: 1, 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1000, 5000 крон. Поряд з банкнотами ходили номінали 1, 2, 5, 10, 20, 50 крон, а також 1, 2, 5, 10, 20, 25, 50 гелерів.

Частина Закарпаття входила до складу Угорщини. Після розпаду Австро-Угорської монархії, до 1925 року в Угорщині в обігу була власна валюта в коронах одинадцяти номіналів – від 1 до 10 000, а згодом інфляційна – до мільйона.

Реформа 1925 року ввела нову валюту – пене, яка складалась зі 100 філерів. Обмін проводився за курсом 12 500 корон на 1 пенге.

1.3 Грошова система українських земель під владою Румунії

11 листопада 1918 року румунські війська окупували Чернівці та Північну Буковину. На мирній конференції в Сен-Жермені 10 вересня 1919 року за Румунією було визначено Південну Буковину, а в Севрі 10 серпня 1920-го – усю Буковину.

За офіційною статистикою, 1920 року на території Румунії проживало близько 790 тис. українців, або 4,7 процента всього населення.

У 1919 році в Румунії відбулась грошова реформа, у результаті чого на одинадцять грошових знаках Австрії з номіналами від 10 до 10000 леїв ставили свій напис, а потім друкували власну валюту в леях у восьми вартостях від 1 до 1000. Розмінна одиниця до лея – бані. 1 лея = 100 баням.

2. Грошовий обіг на українських теренах під час другої світової війни

У серпні 1941 р. українські землі знову було розділено, тепер уже гітлерівською Німеччиною. Галичина відійшла до Польського генерал-губернаторства; на решті території Радянської України було створено рейхскомісаріат «Україна» зі столицею в Рівному; Буковина і частина Південно-Східної України стали складовою Румунського генерал-губернаторства, яке управлялося королівським урядом Румунії.

Німецька влада ще до початку другої світової війни розробила проект мережі військових кредитних закладів, яка мала імперські кредитні каси та спеціальні емісійні банки. Обидві структури могли здійснювати емісію грошей. Імперські кредитні каси випускали білети (свідоцтва) – військові державні знаки єдиного зразка для всіх окупованих країн, обов'язкові до приймання поряд із національними грошовими знаками, які залишалися в обігу. Спеціальні емісійні банки мали право випуску власних грошових знаків, виражених у національних грошових одиницях.

Територію Галичини обслуговував створений 1940 р. емісійний банк у Кракові, який провів дві емісії злотих із різними датами:

1 квітня 1940 р. – 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 і 500 злотих.

1 серпня 1941 р. – 1, 2, 5, 50 і 100 злотих.

На Галичині використовувалися грошові квитанції – бофони.

На території рейхскомісаріату «Україна» спершу в обіг вводилися військові марки – білети імперських кредитних кас номінальною вартістю 1, 5, 10 і 50 рейхспфенігів, а також 1 і 2 рейхсмарки. При цьому радянський рубль зберігав законну платіжну силу і приймався з розрахунку 10 руб. за 1 марку, що в п'ять разів перевищувало довоєнний курс.

Рейхсмарки використовувалися для видачі заробітної платні військовикам, закупівлі продуктів і промислових товарів на місцевих ринках. У такий спосіб вони розповсюджувалися серед населення.

Навесні 1942 р. в Рівному створили центральний емісійний банк, який мав філії у великих містах України. З 1 червня 1942 р. він випускав власні

грошові білети. Відомі такі номінали: 1, 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500 карбованців із датою випуску 10 березня 1942 р.

До 25 липня 1942 р. населення мусило обміняти радянські рублі в купюрах по 5 руб. та більше на карбованці емісійного банку.

На тих територіях СРСР, які не потрапили під німецьку окупацію або поступово від неї звільнялися, в обігу далі перебували рублі. З огляду на обмеженість доходів радянський уряд був змушений фінансувати свої видатки через емісію нових грошей. Крім того, було введено карткову систему, а ціни на ринках перевищували довоєнні в 10-15 разів.

3. Грошовий обіг в СРСР після Другої світової війни

Фінансування військових видатків під час Другої світової війни спричинило значне зростання грошової маси в країнах-учасницях. Відбулася реформа з метою впровадження грошових систем. Радянський Союз за 1941 – 1945 рр. кількість грошей в обігу збільшилася в 4 рази і зросла до 74 млрд руб.

14 грудня 1947 р. Рада Міністрів СРСР та найвищий партійний орган ЦК ВКП (б) прийняли постанову «Про проведення грошової реформи і скасування карток на продовольчі й промислові товари». Реформа передбачала заміну старих грошових знаків на нові за курсом 10 до 1.

В обіг надійшли такі грошові знаки:

– державні казначейські білети номінальною вартістю 1, 3 і 5 руб., які забезпечувалися всім багатством СРСР;

– білети Державного банку, які забезпечувалися золотом, коштовними металами та іншими активами цієї установи номінальною вартістю 10, 25, 50 і 100 руб.

Обидва види грошових знаків емітувалися Державним банком СРСР, який мав монополію на цей вид діяльності, та мали однакову платіжну силу.

Грошова реформа також передбачала переоцінювання вкладів населення в ощадних касах і Державному банку. При цьому обмінові не підлягали вклади сумою менше 3000 руб. До речі, їхня частка у структурі депозитів складала 80 %. Для інших установлювалися такі співвідношення: вклади в розмірі від 3 до 10 тис. переоцінювалися за курсом 3:2, а більше 10 тис. – 2:1. Залишки на рахунках державних установ переоцінюванню не підлягали.

Ще однією складовою грошової реформи 1947 р. стала конверсія всіх державних позик. Старі облігації підлягали обмінові на облігації нової двопроцентної позики 1948 р за курсом 3:1.

Реформа тривала від 16 по 29 грудня 1947 р. Після її проведення грошова маса скоротилася до 16 млрд руб., причому обміняли 37,2 млрд руб. Ще майже 30 млрд залишилося на руках у населення. реформа мала конфіскаційний характер, оскільки не перерахували заробітків, стипендій чи пенсій.

1 березня 1950 р. Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про переведення курсу рубля на золоту основу і про підвищення курсу рубля стосовно до іноземних валют», за якою встановлювався золотий вміст рубля

на рівні 0,222168 г щирого золота, внаслідок чого один долар США уже дорівнював 4 руб.

Бурхливий розвиток економіки СРСР, який спостерігався протягом 50-х років ХХ ст., спричинив зростання грошової маси. З метою її обмеження було проведено грошову реформу. Вона передбачала деномінацію рубля за курсом 10:1. З 1 січня 1961 р. в обіг надійшли нові грошові знаки номінальною вартістю 1, 3, 5, 10, 25, 50 і 100 руб., а також монети з номіналами 1, 2, 3, 5, 10, 20, 50 коп. і 1 руб. В обігу залишилися старі 1, 2 і 3 копійки, що не підлягали обмінові.

Купюри, введені грошовою реформою 1961 р., залишалися в обігу до 1991 – 1992 рр.

Золотий вміст рубля зріс до 0,987412 г щирого золота. Один долар відповідав 90 радянським копійкам. 1 січня 1972 р. курс долара становив приблизно 83 коп., а на початку 80-х років – 60 коп. Але це не відображало реального попиту на американську валюту, оскільки на «чорному» ринку її курс становив 3 – 6 руб.

У 1990 р. Рада Міністрів Української РСР відзначала зростання грошових доходів, які не забезпечувалися товарною масою, з метою захисту інтересів споживачів. З 1 листопада продаж продовольчих і непродовольчих товарів здійснювати з використанням карток споживача з купонами.

Отже, з 3 листопада 1990 р. раз на місяць, крім рублевої готівки, громадяни отримували листи з купонами на суму 70 % їхніх грошових доходів після оподаткування. Картки споживача відрізнялися кольором та загальною сумою (20, 50, 75, 100 і 200 крб.). До кожного листа додавалися купони різних номіналів (1, 3, 5, 10, 25 і 50 крб.), які окремо від листа були недійсними.

Картки споживача були дійсними на території УРСР протягом 6 місяців.

Остання грошова реформа, проведена в СРСР, відбулася 1991 р. 23 січня зранку оголосили указ Президента М. Горбачова про вилучення з обігу купюр номінальною вартістю 50 і 100 руб. зразка 1961 р. Такі заходи проводилися з метою боротьби з корумпованими чиновниками та валютними спекуляціями. Гроші можна було обміняти протягом трьох днів у межах середньомісячного заробітку за останній рік роботи.

Висновки

1. На західноукраїнських землях, розділених між різними державами, основу грошового обігу складали національні валюти цих країн. Так, у Галичині, яка до 1939 р. перебувала у складі Польщі, розрахунки спершу проводилися у польських марках, а 1924 р. їх заступили злоті, сотими частинами яких були гроші. Тоді ж виник новий емісійний інститут – Банк Польський.

2. У перші роки радянської влади на ринку оберталася величезна кількість грошових знаків: царські, думські, приватні та міські грошові, радзнаки, облігації державних позик і купони до них. Але був також період воєнного комунізму, коли вважалося, що гроші вже не потрібні. У 1922 –

1924 рр. було проведено грошову реформу, протягом якої відбулися дві деномінації, що мали на меті зменшити грошову масу.

3. Під час другої світової війни на окупованих територіях німецький уряд використовував білети імперських кредитних кас і грошові знаки, емітовані спеціально створеними для цього емісійними банками. Номінали останніх виражалися в національних грошових одиницях завойованих держав.

4. Під час грошової реформи 1947 р. старі грошові знаки вилучалися з обігу за курсом 10 до 1. Крім того, було переоцінено вклади на суму більше 3000 руб. в ощадних касах і Державному банку, а також обмінено довоєнні облігації (за деякими винятками) на облігації нової двопроцентної позики. Скасування карткової системи привело до масового голоду. Конфіскаційний характер грошової реформи і слабка поінформованість народних мас зробили її непопулярною.

5. Подальші зміни у грошовому обігу СРСР сталися у 1961 і 1991 рр. У першому випадку було проведено деномінацію, яка полягала в обміні старих грошей на нові за курсом 10 до 1. За три дні 1991 р. громадяни повинні були обміняти свої 50 – 100 рублеві купюри на нові зразки. У висліді спекулянтів і корумпованих чиновників постраждали прості люди.

6. Новинкою на радянському просторі були введені урядом УРСР картки споживача – листи з купонами. Вони видавалися громадянам республіки разом з рублевою готівкою і так само мали використовуватися для здійснення покупок у магазинах. Така практика створювала незручності для грошового обігу, але мала на меті захистити споживчий ринок та інтереси населення. Купони діяли на території України від 1 листопада 1990 р. по 10 січня 1992 р.

Контрольні питання

1. Яким було грошове господарство західноукраїнських земель у складі Польської держави?
2. До якого часу гроші окупаційних держав перебували на території України і з чим це пов'язано?
3. Охарактеризуйте грошову реформу 1947 р. в СРСР.
4. Назвати основні одиниці грошової системи: Чехо-Словаччини; Угорщини; Румунії.
5. Дати визначення воєнних грошей і назвати приклади їх поширення.

Тема 11. Формування грошової системи України після 1991 р.

1. Введення в грошовий обіг України купуно-карбованця
2. Перша грошова реформа в Україні (1996 р.). Запровадження гривні

1. Введення в грошовий обіг України купуно-карбованця

Після проголошення України 24 серпня 1991 року незалежною суверенною державою перед нею постало завдання – створення національної грошової системи.

У той час в обігу України перебували рублі колишнього СРСР. З метою захисту українського споживчого ринку про введення з січня 1992 року в обіг на території України купонів багаторазового використання. Статус купоно-карбованця передбачався як тимчасова національна валюта, яка вводиться в обіг паралельно з рублем колишнього СРСР на короткий перехідний період. Купоно-карбованець проіснував майже чотири роки.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 28 грудня 1991 року «Про заходи у зв'язку з введенням в обіг купонів багаторазового використання» купоно-карбованці вводились тільки у готівковій обіг на території України (для розрахунків населення за продовольчі і промислові товари) з 10 січня 1992 року.

Купоно-карбованці зразка 1991 року були представлені купюрами номінальною вартістю 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100 українських карбованців.

У той же час у безготівковому обігу, де проводилась більша частина розрахунків між суб'єктами господарювання, продовжував функціонувати рубль. Указом Президента України «Про реформу грошової системи України» від 7 листопада 1992 року з 12 листопада того року було припинено функціонування рубля в грошовому обігу на території України. Єдиним законним засобом платежу в Україні в готівковому і безготівковому обігу став український карбованець.

У зв'язку із загостренням в Україні інфляційних процесів з травня 1992 року по травень 1995-го в обіг додатково було випущено 12 номіналів купонів – від 200 до 1 млн. карбованців. З 1 липня 1995 року формування роздрібних цін і тарифів на товари та послуги, а також розрахунки здійснювалися в сумах, кратних 1000.

У грудні 1994 року були випущені останні номінали купоно-карбованців – 500000 і 1000000 карбованців.

Купони проіснували в готівковому обігу України із січня 1992 року по серпень 1996 року і зіграли важливу державну роль у становленні національної грошової системи. Український купоно-карбованець прийняв на себе всі негативні явища періоду гіперінфляції – різке падіння життєвого рівня населення і купівельної спроможності карбованця, нестабільність його курсу до іноземних валют, недостатній рівень конвертованості.

2. Перша грошова реформа в Україні (1996 р.). Запровадження гривні

Гривня була введена в обіг 2 вересня 1996 року згідно з Указом Президента України «Про грошову реформу в Україні».

Передумови грошової реформи:

- уповільнення темпів інфляції;
- стабілізація курсу українського карбованця до іноземних валют;

- призупинення спаду виробництва.

Основним позитивним результатом цієї політики стало значне зниження темпів інфляції. Якщо у 1994 році індекс цін споживчого ринку становив 501 %, то в 1995-му – 282 %, а в першому півріччі 1996-го – 124,9 %, при цьому в червні і липні 1996 року – лише 100, 1 %.

Поліпшення макроекономічної ситуації напередодні проведення грошової реформи було досягнуто за рахунок активного запровадження ринкових елементів регулювання економіки:

- перехід на покриття дефіциту державного бюджету шляхом продажу державних цінних паперів, що сприяло зниженню тиску на емісію грошей;
- лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, яка забезпечила поліпшення платіжного балансу;
- підтримання позитивного рівня облікової ставки Національного банку.

Основні завдання грошової реформи (1996 р.) полягали в:

- заміни тимчасової грошової одиниці – українського карбованця (у готівковому обігу – купуно-карбованця) на повноцінну національну валюту – гривню;
- зміні масштабу цін;
- створенні стабільної грошової системи.

Грошова реформа в Україні мала прозорий і без конфіскаційний характер. При виборі типу грошової реформи виходили з необхідності забезпечення таких завдань:

- повна довіра населення до нової національної валюти;
- утримання стабільності на грошовому, споживчому і валютному ринках України, недопущення інфляційного сплеску, що міг негативно вплинути на життєвий рівень населення;
- запобігання спекулятивним операціям при обміні карбованців на гривні;
- недопущення посилення психологічної і соціальної напруги в суспільстві.

Успішне виконання цих завдань забезпечував тільки без конфіскаційний тип реформи, який передбачав здійснення обміну карбованців на гривні без обмежень.

Від типу грошової реформи залежить термін її проведення. При обміні грошей без обмежень строк може бути досить тривалим – від місяця до року і більше. У технічному плані в умовах України мінімальним строком обміну були 15 днів. Проте в подальшому обмін карбованців на гривні для громадян було продовжено і він тривав 2,5 року після грошової реформи.

Враховуючи значні інфляційні процеси, що відбувалися в Україні за період 1992 – 1994 років, введення нової національної валюти – гривні вимагало проведення зміни масштабу цін.

У результаті був прийнятий рівень деномінації українського карбованця – 100000 крб. за 1 гривню, який став єдиним загальноприйнятим для перерахування цін, переоцінки матеріальних і грошових коштів, обміну готівки.

Невід’ємною частиною підготовки до грошової реформи в Україні було виготовлення нової національної валюти – гривні. У зв’язку з браком власної

матеріально-технічної бази виробництва банкнот і монет було вирішено замовити їх виготовлення за кордоном. У жовтні 1991 року перше замовлення на виготовлення банкнот номіналами 1, 2, 5, 10 і 20 гривень було розміщено на канадській фірмі «Canadian Bank Note Company Limited», а пізніше на фірмі «Thomas De La Rue Company Limited» (Великобританія) були замовлені банкноти номінальною вартістю 50, 100 та 200 гривень.

Розмінні монети було вирішено карбувати на Луганському верстатобудівному заводі і частково – на Монетному дворі Італії.

Для проведення обміну населенню карбованців на гривні було створено понад 10 тисяч обмінних пунктів комерційних банків, з них 1,8 тисячі – у багатолюдних місцях, на залізничних станціях і аеропортах, 92 тисячі комісій з обміну на підприємствах зв'язку для обслуговування пенсіонерів.

Грошова реформа проводилася з 2 по 16 вересня 1996 року, результатом якої стало запровадження повноцінної національної валюти України – гривні.

Із 2 вересня 1996 року Національний банк України припинив емісію українських карбованців і випустив в обіг банкноти вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 гривень та розмінні монети номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25 і 50 копійок. Випуск в обіг нової національної валюти здійснювався шляхом проведення обміну населенню українських карбованців на гривні, а також виплат заробітної плати, стипендій, пенсій, допомог, інших грошових виплат населенню виключно в гривнях.

Із 2 по 16 вересня 1996 року в готівковому обігу паралельно функціонують як гривні, так і карбованці при поступовому вилученні останніх.

Одним із позитивних результатів грошової реформи стала стабілізація курсу гривні до іноземних валют. У період реформи та перші 20 днів після неї курс гривні до долара США зберігався на одному рівні – 176 гривень за 100 доларів США.

У результаті проведення грошової реформи вдалося забезпечити поліпшення стану фінансово-грошової системи. Після реформи відмічається зниження темпів зростання готівки в обігу, а в період серпня – жовтня обсяги готівки навіть знизилися на 150 млн. грн., її питома вага в загальній грошовій масі знизилася із 45 % на 1 серпня 1996 року до 43 % на 1 січня 1997-го.

Висновки

1. В Україні створено дворівневу банківську систему, перший рівень якої становить Національний банк України, а другий – комерційні банки. Основними нормативними актами, що регулюють діяльність банків, є Закон України «Про Національний банк України» та Закон України «Про банки і банківську діяльність».

2. Від початку 1992 р. в готівковий обіг поступово вводилися купони багаторазового використання. В основному вони використовувалися лише

для розрахунків населення за продовольчі та промислові товари. Через інфляційні процеси до вересня 1996 р. кількість їхніх номіналів досягла 19.

3. На основі Указу Президента «Про реформу грошової системи України» від 7 листопада 1992 р. єдиним законним засобом платежу став український карбованець, представлений у готівковому обігу купоном НБУ. Усі активи й пасиви було переоцінено в нову валюту за співвідношенням 1 до 1 без обмежень по сумах коштів. Таким чином Україна вийшла з рублевої зони.

4. В Україні створено завершений цикл виробництва грошей, що його забезпечують Банкнотно-монетний двір НБУ та фабрика банкнотного паперу в Малині (Житомирська обл.). Вони обладнані надсучасним устаткуванням і випускають продукцію високої якості.

5. 2 вересня 1996 р. в Україні розпочалася грошова реформа, яка ввела в життя національну грошову одиницю – гривню та її розмінну монету копійку, що стало завершальним етапом створення цілісної грошової системи держави.

6. За період проведення грошової реформи в готівковій обіг було випущено паперові грошові знаки номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 гривень та розмінні монети номіналами 1, 2, 5, 10, 25 і 50 копійок. 22 серпня 2001 р. цей перелік був доповнений двісті-гривневою банкнотою.

Контрольні питання

1. Опишіть механізм уведення в готівковий обіг купонів НБУ.
2. Чому Україна вийшла з рублевої зони? Як це сталося?
3. Який з українських банків має державну гарантію збереження вкладів громадян?
4. Опишіть процедуру проведення в Україні грошової реформи 1996 р.
5. Назвати передумови проведення грошової реформи в Україні.
6. Якими були основні завдання грошової реформи?
7. Довести, що грошова реформа мала відкритий і без конфіскаційний характер.
8. Яким був рівень деномінації?
9. Назвати варіанти проведення обміну грошей населенням.
10. Яким був курс гривні до долара США після проведення реформи і чим зумовлюється його зміна?

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ ТА ПОНЯТТЯ

Ас (лат. – *as, assis*) – стародавня римська мідна (бронзова) монета; в обігу перебувала у вигляді злитків – брусків (*aes rude*); близько 338 року до н. е. стає великою круглою монетою (*aes grave*). У другій половині III століття до н. е. 1 ас = 54, 59 г. Карбувались номінали 1, 2, 3, 5, 10 асів; а також 1/2, 1/3, 1/4, 1/6 та 1/12 аса. 10 асів дорівнювали 1 денарію, а з 217 р. до н. е. – 16 асів = 1 денарію.

- Асигнації** – російські паперові гроші, вперше випущені 1769 року за часів правління Катерини II (1762 – 1796). Випуск асигнацій здійснювався у номіналах 25, 50, 75, 100 руб. і забезпечувався мідними монетами.
1786 року було випущено асигнації вартістю 5 і 10 руб. Таке швидке зростання емісії призвело до їх знецінення порівняно зі срібними монетами.
1843 року асигнації були замінені державними кредитними білетами.
1849-го року асигнація була анульована.
- Ауреус** (лат. *aureus nummus* – золота монета) – золота римська монета, яка систематично карбувалась з часу правління Цезаря (100 – 44 рр. до н. е.), вагою 8,19 г.
1 ауреус = 25 денаріям (срібло) = 100 сестерціям (латунь) = 200 дупондіям (латунь) = 400 асам (мідь).
У зв'язку з грошовою реформою Константина I (314 – 324) на зміну ауреусу прийшов золотий солід.
- Банкноти** (банківські білети) – грошові знаки, що випускає в обіг центральний емісійний банк. Забезпечені всіма активами банку та масою товару, що належить державі. На сьогодні – основний вид паперових грошей.
- Біметалізм** – грошова система, при якій роль загального еквівалента виконують два метали: золото та срібло.
Біметалізм застосовувався в XVI – XVIII ст., а у деяких країнах – і в XIX ст.
- Валютний курс** – вартісне співвідношення двох валют під час їх обміну; вартість грошової одиниці однієї країни, виражена в грошових одиницях іншої країни або у міжнародних платіжних засобах.
- Вексель** – цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання боржника (векселедавця) сплатити у певний термін зазначену суму грошей власникові векселя (векселетримачеві). Векселі бувають прості та переказні.
Простий вексель містить зобов'язання векселедавця сплатити власникові векселя після вказаного терміну певну суму.
Переказний вексель містить письмовий наказ векселетримача, адресований платникові, сплатити третій особі певну суму грошей у певний термін.
- Воєнні гроші** – це гроші, що використовуються як засіб платежу на окупованих або звільнених від військ ворожої країни територіях. Характеризуються:
- примусовим введенням у грошовий обіг в якості обов'язкових купівельних і платіжних засобів;

- встановленням твердого, переважно, завищеного курсу щодо національної місцевої валюти, що залишилась в обігу;
- випуском під фіктивне забезпечення (скарбничі векселі, облігації) державних позик з термінами погашення після закінчення і т. ін.

Гелер (нім. *beller, baller* – від м. Галь у Вюртембергії) – німецька дрібна срібна монета, карбування якої розпочалось у XII ст. і тривало до другої половини XIX ст. Гелери були в обігу в Німеччині та Австро-Угорщині.

1892 року Австро-Угорщина запровадила новий гелер, який становив 1/100 крони, і 1 гелер = 1/2 крейцера.

1924 року в Австрії замість гелера було введено грош.

Гривеник – російська монета, карбована зі срібла, з'явилась в обігу в час правління Петра I у 1701 р., вартість гривеника – 10 коп. Назва «гривеник» збереглась на монетах і до кінця XVIII ст. (до 1796 р.). Така назва існує й досі – як народна назва монети вартістю 10 копійок.

Грош (від лат. *grossus* – великий, товстий; *punius grossus* – великий гріш) – монета виготовлена зі срібла, яка з'явилась у середні віки на зміну знеціненого денарія. Гроші карбували багато країн у різні часи і під різними назвами (гро, гроссо, грот, грошен і т. ін.). Вміст срібла в грошах був неоднаковий і швидко зменшувався внаслідок псування монет.

На Русі у XIV – XV ст. в обігу перебували празькі гроші, вага яких становила приблизно 3,5 г.

На зразок празьких грошей у 1338 р. карбувала гроші Польща. Польські і литовські гроші в значній кількості були в обігу в Україні й Білорусі у XVI XVII ст.

З 1654 року карбувались гроші в Росії (мідний грош = 2 коп.). У другій половині XVIII – початку XIX ст. монеті вартістю 2 коп. дали народну назву «грош». Згодом монету вартістю 1/2 коп. теж почали називати «грош».

Грошова реформа – проведення деномінації грошей, вилучення з обігу знецінених грошей, випуск нових грошових одиниць, зміна їх золотого вмісту тощо з метою зміцнення грошової системи.

Грошові реформи необхідні в разі:

- зміни державних устроїв;
- глибоких економічних криз фінансової системи;
- економічних потрясінь, коли гроші перестають виконувати свої функції;
- поглиблення дефіциту бюджету та інфляційних процесів;
- падіння ролі грошей, розрахунків, кредиту.

- Гроші кредитні** – неповноцінні знаки вартості, які виникають і функціонують в обігу на основі кредитних відносин. Основною формою кредитних грошей є банкноти.
- Гроші неповноцінні** – розрізняють за характером випуску і закономірностями обігу. За цими ознаками всі форми неповноцінних грошей поділяються на два види: бюджетні та кредитні.
- Гроші паперові** – це нерозмінні на металеві гроші знаки вартості, які випускаються державою для покриття свої затрат і визнаються обов’язковими до прийому за всіма видами платежів. Бувають готівкові, депозитні, електронні гроші.
- Гульден** (нім. *gulden* – золотий) – золота монета, відкарбована вперше в Німеччині на початку XIV ст. на зразок флорина, була основним платіжним засобом до XVI ст.
З 1559 року розпочато карбування гульдена, який мав вартість 6 крейцерів.
На підставі монетної конвенції 1857 року австро-угорська грошова одиниця – гульден (флорин) дорівнювала 100 крейцерам. 1870-го розпочато карбування золотих монет номіналом 4 і 8 гульденів.
- Гурт** – Обріз монети, її ребро (англ. – *edge*, фр. – *tranche*, нім. – *kante*).
- Девальвація** – зниження курсу національної чи міжнародної (регіональної) валютно-грошової одиниці щодо валют інших країн, міжнародних валютно-грошових одиниць. девальвація відображає знецінення відповідних валютних коштів унаслідок інфляції. девальвація національної валюти стимулює експорт і створює перешкоди для імпорту товарів. Припинення девальвації національної валюти можливе тільки в разі загального оздоровлення економіки держави
- Денарій** (лат. – *denarius* – той, що складається з десяти) – старовинна римська срібна монета вартістю 10 асів, карбування якої почалось у 269 р. до н. е.
- Деномінація** – зміна номінальної вартості грошових знаків для стабілізації валюти чи спрощення розрахунків. Деномінація відбувається шляхом обміну за встановленим співвідношенням старих грошових знаків на нові. У тому ж співвідношенні змінюють ціни на товари та послуги. Деномінація здійснюється в умовах значного знецінення грошей і сприяє скороченню їх кількості в обігу, вилученню зайвих грошей.
- Деньга** – російська срібна монета XIV – XVIII ст., карбування якої розпочато в Москві наприкінці XIV ст.
1534 року в результаті грошової реформи О. Глинської розпочалось виготовлення загальнодержавної срібної

монети – новгородської деньги (пізніше отримала назву «копійка» - від зображеного на ній вершника зі списом – «копьем»). До кінця XVI ст. копійка витіснила з обігу деньгу, карбування якої часто призупинялось.

З початку XVIII ст. карбували мідну деньгу, яка з 1849 – 1867 років отримала назву «денежка».

Дірхем (грец.) – старовинна арабська монета, виготовлялась зі срібла. Дірхем почали карбувати в. 695 році. Вага і вміст срібла у цій монеті в різних частинах величезної території Арабського халіфату були неоднакові. Дірхем набув неабиякого поширення завдяки торгівлі. Особливо велику кількість дірхем виявлено на тій частині теренів України, де вони були в обігу в VIII – IX ст. Їхня вага – 2,7 – 3,4 г; набули поширення під назвою «куфічні» (від араб. «куфі» – письмо, яким виконані написи на монеті).

Драхма (грец. – *жменя*) – засобом грошового обігу були залізні 4-гранні палички, шість штук яких, затиснутих у жменю, склали драхму) – старовинна грецька грошова одиниця, що дорівнювала 1/100 міни, ділиться на 6 оболов, 6000 драхм = 1 талантові. Початок карбування – VI ст.. до н. е., а з 30-х років до н. е. припиняється карбування драхм і вони виходять з грошового обігу.

Дукат (від *dukatus* – останнього слова монетної легенди) – золота монета, вперше відкарбована в 1284 р. у Венеції дожем Дж. Долуоло. Назва «дукат» перейшла на всі інші золоті монети, карбовані за венеціанською стопою.

Починаючи з другої чверті XVI ст., дукати карбувались в Угорщині, Австрії, Польщі. На українських землях дукати отримали назви «венеційські», «угорські», «цісарські».

Емісія (лат. *emission* – випуск) – в обіг грошей як у готівковій, так і безготівковій формах. Призводить до збільшення грошової маси в обіг. Емісія виправдана тільки за умови зростання обсягів виробництва. Емісію грошей проводять емісійні банки.

Єфімок – російська назва талера, який у значній кількості завозили в Росію у XVI – XVII ст. і використовували лише як монетний метал для виготовлення російських срібних монет.

Назва походить від «*loubimstbaler*» – перших талерів, карбованих у м. Йоахімсталі (Богемія). У Росії за основу взяли не другу, а першу половину слова, і назвали талер єфімком.

Златник – перша золота монета, карбована в Київській державі наприкінці X – на початку ст. Вага її – 4,266 г. У зв'язку з

відсутністю власної традиції монетного виробництва златник був значною мірою схожий на візантійський солід.

Злотий (пол. – *zlotu, zlotowka*) – назва польської золотої монети, карбованої у XIV – XV ст., що дорівнювала 14 грошам. Вартість 1 дуката – 30 грошів (срібних), тоді 30 грошів срібних прирівнювались до 1 злогого. Золота монета – дукат – називалась *червоний злотий*.

Грошова реформа 1526–1528 рр. запровадила в Польщі злотову систему. Злотий ділився на 5 шостаків, 10 трояків, 30 грошів. Хоча монета мала номінальну вартість 30 грошів, реальна її вартість не перевищувала 18, тим самим польський злотий прирівнювався до орта або тим фа. 1794 року вперше у Польщі було випущено паперові гроші. Грошовою одиницею Польщі.

Імперіал (від лат. *imperialis* – імператорський) – золота монета, яка карбувалась у Росії з 1755 року. До 1897-го імперіал = 10 рублям і містив 11,61 г чистого золота. Після грошової реформи імперіал мав вагу 15 руб., виготовляли також і півімперіали – 7,5 руб.

З 1899 року карбування імперіалів було припинено і вони були остаточно вилучені з обігу 1910-го.

Інфляція – знецінення паперових грошей, що супроводжується зростанням цін на товари та послуги. Уперше цей термін використав американський економіст Дальмер для визначення грошового стану, який виник у США в зв'язку із громадською війною (1861–1865). Ознаками інфляції є:

- підвищення цін на товари;
- падіння купівельної спроможності грошей;
- падіння курсу валюти країни;
- підвищення курсу іноземних валют.

Інфляція викликає розкладність грошової системи, створює фінансове напруження в країні.

Казначейські білети – різновидність паперових грошей. Випускались для покриття бюджетних видатків і не обмінювались на золото.

Копійка – російська монета, карбування якої розпочалось з 1534 року (за реформою О Глинської), вагою 0,68 г срібла. Упродовж століття її вага зменшувалась. Спроби реформувати цю систему не дали бажаних результатів (заміна срібної копійки мідною закінчилася т. зв. мідним бунтом). Лише 1704 року Петро I запровадив в обіг мідну копійку, яка карбувалась з деякими перервами до 1916-го. Карбування срібної копійки припинилось у 1918 році.

Котирування (фр. *coter* – визначати) – встановлення курсів іноземних валют, цінних паперів на підставі валютного паритету чи цін товарів на біржах або неорганізованих ринках.

- Крейцер** (нім. – *kreuzer*) – розмінна срібна монета, карбування якої розпочалось в Австрії у 1458 – 1460 роках. Назва монети походить від зображення на ній віденського щита з хрестом. Вага Крейцера – 1,63 г (1,44 г – чистого срібла) і з XVIII ст. крейцер виготовляють з міді.
З 1857 року 1 австрійський гульден = 100 крейцерам.
- Крона** (нім. – *Krone*) – назва багатьох європейських монет (походить від зображеної на монеті корони).
Австро-угорська крона запроваджена 1892 року замість гульдена, як грошова одиниця Австро-Угорщина перебувала до 1918-го.
1 крона = 100 гелерам (2 гелери = 1 клейцеру).
2 крони = 1 гульдону (флорину). Карбували золоті монети вартістю 10, 20 крон, срібна – 1, 2, 5 крон. Паперові крони були вартістю 1, 2, 10, 20, 100, 1000 крон. В обігу перебували до 1924 року.
- Купюра** (фр. *coupure, super* – відрізати) – найменування номінальної вартості паперових грошей, банкнот, цінних паперів (акцій, облігацій).
- Курс обмінний** – курс, за яким одну грошову одиницю обмінюють на іншу.
- Лепта** (грец. – *тонкий*) – дрібна старогрецька мідна монета, що дорівнює 1/7 халка.
- Лігатура** – домішок металів (наприклад міді) до золота чи срібла для надання сплаву більшої твердості (або здешевлення). Лігатуру застосовували при карбуванні монет, виготовленні ювелірних виробів тощо.
- Монетна стопа** – кількість монетних одиниць, карбованих з визначеної ваги чистого грошового металу (з гривні, марки). Збільшення кількості монетних одиниць з певної ваги чистого грошового металу призводить до зменшення ваги цього ж металу в монетній одиниці, а тим самим – до зменшення монетної стопи.
- Монометалізм** (з грец. – *один, єдиний*) – грошова система, за якої мірилом вартості і законним платіжним засобом є один метал (мідь, срібло, золото). Проте у грошовому обігу можуть перебувати й інші монети, які є тільки розмінними.
- Обіг грошовий безготівковий** – грошовий обіг, за якого рух грошей здійснюється шляхом перерахунків у кредитних установах з урахуванням взаємних вимог. Рух грошей у безготівковій формі відбувається у сфері грошового обігу.
- Орт** – польська срібна монета. Її назва – німецького походження і означає $\frac{1}{4}$ частину великої грошової одиниці – талера. Початок карбування орта – 1608 рік у Гданську, тоді коли 1 талер – 40 грошів (1 орт = 10 грошів), а згодом після зростання вартості талера 1 орт = 18 грошів. Характерною

- рисою тогочасних ортів (1650 – 1663) стала цифра «18» на монеті, що означало – 1 орт = 18 грошів.
- Півгрош** – польська срібна монета вартістю $\frac{1}{2}$ гроша. У XV ст. півгрош був найпоширенішою монетою в Польщі (1,03 – 1,55).
у Литві з XIV ст. до 1566 року карбували півгрош вартістю 5 денарів.
Литовський півгрош виступав у співвідношенні до польського як 4:5.
- Півторак** – польська срібна монета вартістю 1,5 гроша, або 3 півгроша (тому цифру «3» постійно карбували на монеті). Вага півторака – 1,54 г (0,72 г чистого срібла), пізніше зменшилась до 1,08 г (0,31 г чистого срібла).
Півторак становив $\frac{1}{2}$ трояка, карбувався у 1614, 1628, 1652, - 1666, 1753 – 1756 роках.
- Празькі гроші** (*grossi pragenses*) – початок карбування припадає на XIV ст. (у час правління чеського короля Вацлава II); карбувались майже з чистого срібла, їх вага становила 3,5 г. Карбування празьких грошей справило великий вплив на економіку і монетну справу Польщі. За їх зразком у 1338-му розпочато виготовлення польського гроша (вага – 3,11 г; з них чистого срібла – 2,62 г).
- Рубль** – грошова одиниця СРСР у 1922 – 1991 рр. Термін «рубль» з'явився у XII ст. у Новгороді і став назвою для злитка срібла – т. зв. новгородської гривні. Після грошової реформи 1534 р. рубль залишався лічильною одиницею. Нова грошова реформа Петра I на поч. XVIII ст. започаткувала поділ рубля на 100 копійок.
- Сестерцій** (лат. – *seetertium rumnius*) – римська срібна монета; вагою приблизно 1,14 г; початок карбування якої – 269 р. до н. е.
1 сестерцій = 25 асам;
4 сестерцій = 1 денарію.
- Солід** (лат. *solidus* – міцний, тривкий) – золота римська монета, яку на зміну ауреусу 314 року вводить у грошовий обіг імператор Костянтин I. Вага соліда – 4,55 г. Солід стає основною монетою і лічильно-грошовою одиницею Римської держави.
- Срібник** – перша срібна монета, карбована в Київській державі у X–XI ст. князями Володимиром, його синами Святополком, Ярославом, а також Олегом Святославовичем у Тмутаракані. Середня вага срібників становила 2,8 г.
- Статер** (гр. – визначена вага) – давньогрецька вагова одиниця (1/50 міни), з появою грошей – стала грошовою одиницею. У монетних системах античної Греції статер був основою монетою, карбувався з електру і золота. 1 статер = 2 драхмам.

- Талант** (лат. *talentum* – вага) – найбільша вагова і грошово-лічильна одиниця в Стародавній Греції, Вавилоні, Персії. У Греції талант ділився на 60 мін: по 100 драхм у кожній міні (містив 6000 драхм) і 6 оболів у кожній драхмі (містив 36000 оболів).
- Червінець** – назва золотих монет (дукатів) у Росії. 1701 року Петро I випустив перший червінець, що відповідав стандартам золотого дуката (3,4 г). З того часу золота монета займає значне місце в грошовому обігу Росії. Для стабілізації радянського рубля 1922 року Держбанк СРСР розпочав випуск банківських білетів вартістю 1, 2, 3, 5, 10, 25, 50 червінців (7,74 г чистого золота). Червінець міцно утвердився в грошовому обігу країни, витісняючи держзнаки. Саме це сприяло успішному завешенню грошової реформи 1922 – 1924 років. У результаті грошової реформи 1947 року червінці були замінені новими банківськими білетами, вартістю в рублях.
- Флорин** (лат. *florenus*, від *flos*, *-oris* – квітка) – монета, уперше випущена 1252 року у Флоренції, вагою 3,537 г. Флорини були розповсюджені італійськими банками по всій Європі.
Флорин за вартістю дорівнює дукату, і тому дукат довго називали також флорином.
- Функції грошей** – 1) міра вартості; 2) засіб обігу; 3) засіб нагромадження або утворення скарбів; 4) засіб платежу; 5) світові гроші.
- Шостак** (пол. – *szostak*) – польська срібна монета, вартістю 6 мідних грошів. Карбування шостака розпочато 1528-го, вага його – 5,3 г (з них 4,6 чистого срібла). У ХІХ ст. шостак був лічильним поняттям в Україні і відповідав 6 шагам (12 копійкам).

Частина III. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота студента включає підготовку та захист реферата. Об'єм реферату до 20 сторінок тексту друкованим шрифтом – Times New Roman 14.

Орієнтовна тематика рефератів

1. Суть і функції грошей. Історизм їхнього розвитку.
2. Аналіз виникнення, становлення та еволюційного розвитку грошей.
3. Історичні аспекти виникнення грошей.
4. Грошові системи античного світу та її вплив на формування грошових систем Європейських країн періоду раннього середньовіччя.
5. Грошова система країн Північного Причорномор'я, Скіфії.
6. Етапи грошових відносин доби феодалізму і нового часу в країнах Європи.
7. Грошовий обіг на теренах сучасної України у перше сторіччя нової ери.
8. Грошова система Київської держави (IX-XI ст.)
9. Кунна система Давньоруської держави.
10. Гривнева система Давньоруської держави.
11. Система грошового обігу Арабського Халіфату та його вплив на грошовий обіг Давньоруської держави.
12. Безмонетний період на теренах України.
13. Грошова система Українських земель, що перебували у складі Польщі та Литви (XIV-XVI ст.)
14. Грошове господарство України (XVII-XVIII ст.)
15. Грошове господарство козацько-гетьманської доби.
16. Грошова система Російської імперії на теренах України (XVIII ст.)
17. Грошово-фінансові відносини на теренах України (XIV-XVIII ст.) – як частина загальноєвропейських процесів.
18. Діяльність Львівського монетного двору (XIV-XVII ст.)
19. Грошовий обіг Галічини у складі Австрійської імперії (XVIII-XIX ст.)
20. Гроші Російської імперії та її вплив на розвиток грошових відносин в Україні (XVIII-поч. XX ст.)
21. Грошове господарство Радянської влади в Росії (1917-1920 рр.)
22. Грошова система та грошові реформи СРСР.
23. Державотворчий процес України та формування власної грошової системи (1917-1920 рр.)
24. Грошове господарство доби Гетьманату, Директорії.
25. Грошовий обіг поневолених українських земель (1918-1944 рр.)
26. Грошові реформи – як відображення політко-економічного стану певного періоду.
27. Формування грошової системи незалежної України.
28. Перша грошова реформа в Україні (1996 р.)
29. Загальна характеристика української національної валюти – гривні.
30. Оцінка сучасного стану та перспектив національної валюти – гривні.

Частина IV. ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Зміст та структура контрольної роботи

Рекомендується наступна структура контрольної роботи:

1. Титульний аркуш.
2. Зміст.
3. Вступ.
4. Основна частина, що складається з трьох питань.
5. Висновки.
6. Перелік використаних літературних джерел (бібліографія).
7. Додатки (таблиці, схеми, графіки, діаграми, форми звітності, тощо)

Приблизний обсяг структурних складових машинописного варіанту рекомендується такий:

Вступ – 1 ст.

Основна частина – 20-23 ст.

Висновки – 1-2 ст.

Бібліографія – 1 ст.

Загальний обсяг контрольної роботи має бути у межах 20-25 друкованих сторінок.

У вступі контрольної роботи обґрунтовується актуальність вивчаємих питань, мета і задачі роботи. Вказується об'єкт і перелік питань що підлягає розгляду.

В основній частині послідовно розкриваються питання згідно варіанту.

У висновках коротко і чітко формулюються найсуттєвіші узагальнення та пропозиції по вирішенню поставлених завдань, які впливають із змісту контрольної роботи.

Номер варіанту контрольної роботи визначається порядковим номером студента у списку.

Оформлення контрольної роботи

Оформлення контрольної роботи має відповідати наступним вимогам:

Титульний ліст і текст контрольної роботи може бути рукописним, надрукованим на друкарської машинці або набраним на комп'ютері.

Текст розміщується на одному боці паперу формату А4 через міжрядковий інтервал 1.5, до 30 рядків на сторінці з висотою шрифту 1.8мм (комп'ютерний шрифт – Times New Roman 14)

Текст необхідно друкувати залишаючи краї таких розмірів: лівого – 20мм, правого – 10мм, верхнього та нижнього – 20мм.

Текст контрольної роботи слід виділяти абзацами. Абзац пишуть з нового рядка з відступом від лівого краю тексту по 15мм або 4 знака для комп'ютерного чи машинописного тексту.

Матеріал контрольної роботи треба викладати коротко, уникати повторів і відхилинь від теми. Термінологія і визначення показників повинні бути єдиними та відповідати стандартам. Скорочення слів, як правило, не допускається, за винятком загальновідомих абривіатур.

Цифровий матеріал, який студент вважає за доцільне вмістити у текст контрольної роботи, як правило подається у табличній формі. Кожна таблиця повинна мати заголовок, що відображає її зміст. Таблиці нумеруються послідовно в межах питання. Перед відповідним заголовком таблиці розміщують надпис: «Таблиця» із зазначенням її номера. При переносі частини таблиці на іншій аркуш, слово «Таблиця» і її номер вказують 1 раз зліва над першою частиною таблиці, а над іншими частинами пишуть слова: «Продовження таблиці» і вказують номер таблиці.

Контрольна робота може бути проілюстрована схемами, картами, діаграмами та ін. Ілюстрації необхідно подавати безпосередньо після тексту (у тексті) де вони згадани вперше. Ілюстрації в контрольній роботі повинні мати найменування, номер і позначатися словом «Рис.» та нумеруватися послідовно в межах питання.

Нумерація сторінок контрольної роботи має бути наскізною; номер сторінки проставляється арабськими цифрами у правому нижньому куті; титульний аркуш враховується але не нумарується.

З метою зменшення в контрольній роботі великих за обсягом таблиць, документів, їх доцільно формувати у вигляді додатків. Додатки оформлюються як продовження контрольної роботи. Кожний додаток повинен починатися з нової сторінки, мати заголовок, нумеруватися.

Тематика контрольних робіт

Варіант 1.

1. Суть і функції грошей. Історизм їхнього розвитку
2. Грошове господарство середньовічній Європи
3. Оцінка сучасного стану та перспектив національної валюти – гривні

Варіант 2.

1. Аналіз виникнення, становлення та еволюційного розвитку грошей
2. Період гроша і флорина в Середньовічній Європі. Поява талера
3. Загальна характеристика української національної валюти – гривні

Варіант 3.

1. Історичні аспекти виникнення грошей
2. Вплив іноземних грошових систем на формування грошового обігу в

Давньоруській державі

3. Перша грошова реформа в Україні (1996 р.)

Варіант 4

1. Грошові системи античного світу та її вплив на формування грошових систем Європейських країн періоду раннього середньовіччя
2. Виникнення та еволюція гривні
3. Формування грошової системи незалежної України

Варіант 5

1. Грошова система країн Північного Причорномор'я, Скіфії
2. Карбування монет руськими князями
3. Грошові реформи – як відображення політико-економічного стану певного періоду

Варіант 6

1. Грошове господарство Боспорського царства
2. Зародження кредитно-банківських відносин у Київській Русі
3. Грошовий обіг поневолених українських земель (1918-1944 рр.)

Варіант 7

1. Гроші грецьких міст-колоній: Ольвії, Херсонесу
2. Особливі риси грошового обігу в Україні в XIV – поч. XVII ст
3. Грошове господарство доби Гетьманату, Директорії

Варіант 8

1. Етапи грошових відносин доби феодалізму і нового часу в країнах Європи
2. Грошовий обіг в Україні після союзу з Московією
3. Державотворчий процес України та формування власної грошової системи (1917-1920 рр.)

Варіант 9

1. Грошовий обіг на теренах сучасної України у перше сторіччя нової ери
2. Перші паперові гроші на українських землях
3. Грошова система та грошові реформи СРСР

Варіант 10

1. Грошова система Київської держави (IX-XI ст.)
2. Грошова система Українських земель, що перебували у складі Польщі та Литви (XIV-XVI ст.)
3. Грошове господарство Радянської влади в Росії (1917-1920 рр.)

Варіант 11

1. Кунна система Давньоруської держави
2. Грошове господарство України (XVII-XVIII ст.)
3. Гроші Російської імперії та її вплив на розвиток грошових відносин в Україні (XVIII-поч. XX ст.)

Варіант 12

1. Гривнева система Давньоруської держави
2. Грошове господарство козацько-гетьманської доби
3. Грошовий обіг Галичини у складі Австрійської імперії (XVIII-XIX ст.)

Варіант 13

1. Система грошового обігу Арабського Халіфату та його вплив на грошовий обіг Давньоруської держави
2. Грошова система Російської імперії на теренах України (XVIII ст.)
3. Формування грошової системи незалежної України (1991-1996 рр.)

Варіант 14

1. Безмонетний період на теренах України (XII – поч. XIV ст.)
2. Грошово-фінансові відносини на теренах України (XIV-XVIII ст.) – як частина загальноєвропейських процесів
3. Загальна характеристика української національної валюти – гривні

Варіант 15

1. Грошове господарство середньовічній Європи
2. Діяльність Львівського монетного двору (XIV-XVII ст.)
3. Оцінка сучасного стану та перспектив національної валюти – гривні

Варіант 16

1. Суть і функції грошей. Історизм їхнього розвитку
2. Грошова система Київської держави (IX-XI ст.)
3. Державотворчий процес України та формування власної грошової системи (1917-1920 рр.)

Варіант 17

1. Грошові системи античного світу та її вплив на формування грошових систем Європейських країн періоду раннього середньовіччя
2. Гривнева система Давньоруської держави
3. Гроші Російської імперії та її вплив на розвиток грошових відносин в Україні (XVIII-поч. XX ст.)

Варіант 18

1. Історичні аспекти виникнення грошей
2. Зародження кредитно-банківських відносин у Київській Русі
3. Грошова система Російської імперії на теренах України (XVIII ст.)

Варіант 19

1. Етапи грошових відносин доби феодалізму і нового часу в країнах Європи
2. Карбування монет руськими князями (X-XI ст.)
3. Державотворчий процес України та формування власної грошової системи (1917-1920 рр.)

Варіант 20

1. Гроші грецьких міст-колоній: Ольвії, Херсонесу
2. Період гроша і флорина в середньовічній Європі. Поява талера
3. Грошове господарство Радянської влади в Росії (1917-1920 рр.)

Варіант 21

1. Вплив іноземних грошових систем на формування грошового обігу в Давньоруській державі
2. Перші паперові гроші на українських землях

3. Перша грошова реформа в Україні (1996 р.)

Варіант 22

1. Аналіз виникнення, становлення та еволюційного розвитку грошей
2. Грошовий обіг в Україні після союзу з Московією
3. Державотворчий процес України та формування власної грошової системи (1917-1920 рр.)

Варіант 23

1. Гривнева система Давньоруської держави
2. Грошовий обіг Галичини у складі Австрійської імперії (XVIII-XIX ст.)
3. Грошове господарство доби Гетьманату, Директорії (1918 – 1920 рр.)

Варіант 24

1. Грошова система країн Північного Причорномор'я, Скіфії та Боспорського царства.
2. Особливі риси грошового обігу в Україні в XIV – поч. XVII ст
3. Оцінка сучасного стану та перспектив національної валюти – гривні

Варіант 25

1. Історичні аспекти виникнення грошей
2. Гривнева і Кунна системи Давньоруської держави
3. Загальна характеристика української національної валюти – гривні

Варіант 26

1. Виникнення та еволюція гривні
2. Грошове господарство козацько-гетьманської доби
3. Грошові реформи – як відображення політко-економічного стану певного періоду

Варіант 27

1. Грошово-банківське господарство в середньовічній Європі та його вплив на формування грошової системи київської русі
2. Виникнення та еволюція гривні
3. Особливості грошової системи України в період глобалізації

Варіант 28

1. Формування грошової системи Київської Русі

2. Гроші України у складі Російської Імперії
3. Грошова реформа 1996 року – введення гривні

Варіант 29

1. Грошове господарство в Північному Причорномор'ї
2. Виникнення паперових грошей на теренах європейських держав.
Перші паперові гроші на Українських землях
3. Цілі і завдання зміцнення грошової системи України

Варіант 30

1. Виникнення, суть, історичні форми грошей
2. Гроші України у складі СРСР
3. Основні риси та елементи грошової системи Європи, місце України в грошово-банківській системі Європи

Критерії оцінювання знань студентів з дисципліни
«Грошовий обіг в системі політико-економічних відносин України
(IX–XX ст.)»

Оцінювання знань студентів проводиться у формі усного іспиту або заліку (визначено робочим навчальним планом) за білетами, складеними на основі програми курсу. Зміст питань розрахований на підготовку студента до 40 хвилин. У процесі підготовки до відповіді не дозволяється користуватися конспектами, довідниками, словниками.

Усна відповідь оцінюється на «відмінно», «добре», «задовільно» або «незадовільно».

Оцінку «відмінно» заслуговує студент, що виявив всебічне систематичне знання матеріалу курсу, вміння вільно виконувати завдання, передбачені програмою, що засвоїв основну та знайомий з додатковою літературою, дав вичерпну відповідь на поставлені в білеті питання, правильно розкрив зміст категорій і законів. Як правило оцінка «відмінно» виставляється студентам, що засвоїли взаємозв'язок основних понять дисципліни в їхньому значенні для майбутньої професії та виявили творчі здібності в розумінні викладеного та використаного матеріалу.

Оцінку «добре» заслуговує студент, що виявив повне знання матеріалу курсу, успішно виконує передбачені в білеті завдання, засвоїв основну літературу, але при розкритті змісту матеріалу зробив незначні помилки.

Оцінки «задовільно» заслуговує студент, що виявив знання основних складових курсу, знайомий з основною літературою, припустився помилки у відповіді на екзаменаційний білет, але має можливість її усунути під керівництвом викладача.

Оцінка «незадовільно» ставиться студенту, що виявив значні прогалини в знаннях основного навчально-програмного матеріалу та допустив принципові помилки у відповіді на екзаменаційного білету. Як правило, оцінка «незадовільно» ставиться студентам, що не можуть продовжити навчання без додаткових знань з дисципліни «Бюджетна система».

Під час оцінювання відповіді на окреме питання додатково враховуються та впливають на підсумкову оцінку допущені недоліки: неточності у назвах та розкритті змісту окремих категорій, понять; порушення логічної послідовності у розкритті суті питання; помилкові тлумачення, що характеризують принципи побудови банківської системи та банківських операцій.

Список рекомендованої літератури

Основна:

1. Гальчинський А. Теорія грошей // Навчально-методичний посібник, К. – “Основи”, 2001 – 411 с.
2. Скоморович І. Г., Реверчук С. К., Малик Я. Й. та ін. // Історія грошей і банківництва: Підручник – К.: Атіка, 2004. – 340 с.
3. Гловінський Є. Гроші // Енциклопедія українознавства. Т. 2. – Львів, 1993. – С. 447-448.
4. Н.В. Дорофеева, З.М. Комаринський. З історії грошей України. Д .69. – К., 2000
5. Історія грошей в Україні з давніх часів до сучасності. Збірник наукових матеріалів. Тернопіль, 2001
6. Мельникова А.С., Узденков В.В. Деньги России. М., 2000
7. Ющенко В., Панченко В. Історія Української гривні. К., 1997

Додаткова:

1. Анохін В. Гроші Київської Русі // Археологія УРСР. Т. 3. – К., 1975
2. Гнатишак М. Гроші Української держави 1917-1920 рр. – Чікаго, 1971
3. Зварич В. «Володимир на столе а се его сребро» (Карбування монет на Україні-Русі) // Українська народна енциклопедія. – Львів, 1995. – С. 62-69.
4. Зварич В. Нумізматичний словник. – Львів, 1972.
5. Котляр М. Монети Київської Русі // Вісник НБУ. – 1995. - №4. – С. 57-61.
6. Котляр М. Грошовий обіг на Україні в епоху феодалізму. – К., 1971
7. Спасский И., Сотнікова М. Тысячелетие древнейших монет России. – Л., 1983
8. Спасский И. Русская монетная система. – Л., 1961
9. Федоров-Давыдов Г. Монеты – свидетели прошлого. – М., 1985.

10. Тхорисевський Р.І. Нариси історії грошей в Україні. Тернопіль, 1999

Ресурси:

Нормативна база:

Кабінет міністрів України – www.kmu.gov.ua

Верховна рада України – www.rada.gov.ua

Національний банк України – www.bank.gov.ua